

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1905

TARTALOM.

	Lap
A Batthyány-codextről. (Első közlemény.) <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	129
A Festetics-codex bűnbánati zsoltárai. <i>Katona Lajos</i>	149
Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. <i>Géber Antal</i>	158
Újabb adatok Kőmives Kelemenné mondájához. (Első közlemény.) <i>Sarudy Gy.</i>	174

Adattár :

Kazinczy Ferencz Diáriuma. (Első közlemény.) <i>Dékány Kálmán</i>	193
Adatok a Gyöngyösy-család történetéhez. (Befejező közlemény.) <i>Dr. Gyöngyösy László</i>	206
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (Első közlemény.) <i>Dr. Perényi József</i>	231
Révai Miklós Eredeti levele Kapuváry Antal Veszprémi kanonokhoz. <i>Jónás Károly</i>	244
A debreczeni Csokonai-síremlék és Péczely József. <i>Dr. Barcsa János</i>	247
Buzinkai György értesítő Apaffi fejedelmet Pósházi Haláláról	249

Könyvismertetés.

Histoire des littératures comparées des origines au XX-e siècles par Frédéric Loliée. <i>Téri József</i>	250
Csokonai és a latin költők. Irta Oláh Gábor. <i>D.</i>	252

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	254
---	-----

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

A BATTHYÁNY-CODEXRŐL.

(Első közlemény.)

I.

A renaissance óriási processusának az a része, melyet a világ reformáció néven ismer, mint a vallásos élet terén mindenütt, az énekköltés terén is hatalmas hatást gyakorolt. A protestáns egyházakban lassankint egészen új liturgia fejlődik ki, de a mozgalmak ereje meglátszik a katolikus egyházon is, mely az új szellem hatása elől szintén nem zárkozhatott el végképpen. A reformáció után élő katolikus pap disciplináltabb életet él, egyházasabb szellemű, mint elődei; a vitaközások hatalmas lendületet adtak a theológiának; a dogmák, hagyományok és szokások tisztább világitásba kerültek, rendszerbe foglaltattak, és — a mi már egészen tárgyunk körébe vág — a nemzeti elemek térfoglalása az istentiszteletben, az egyházi éneklésben és zenében mind nagyobb méretekben mutatkozik.

Sokan azt gondolják, hogy a magyar nyelvű és zenéjű éneket csupán a reformáció honosította meg az istentiszteletben, ez azonban mindenesetre tévedés. A magyar nép az éneket már pogány vallásában ismerte és később sem mondott le éneklő jogáról. Az egyháznak, mely a nemzeti elemeket másutt sem irthatta ki egyszerre az istentiszteletből, tűrnie kellett az »abusus«-t, és ha a nép a cultus főrésze, a mise alatt, mint látszik, a középkor végeig, sőt jóval azon innen is, csak imádkozott, de nem énekelt: egyébkor, prédikáció előtt és után, körmenetek, bucsujárások alkalmával szokásban volt a magyar népének. Az 1629-iki nagyszombati zsinat végzéseiben meg van említve, hogy az iskolamesterek prédikáció előtt és után hazai szokás szerint népenekeket szoktak előénekelni, azaz a néppel együtt énekelni:¹ »quoniam ante et post

¹ V. ö. Szegedi, Cant. Cath. 1674. »Ez végre jóvallotta ngod is, hogy az ének verseit elől mondván egy avagy két kántor, viszont mondják a többi is utána.« A nyomt. aj. l.

conciones, de more patriae, cantiones vulgares per magistros scholarum praecinuntur.«¹ Telegdi Miklós 1577-ben néhány éneket közöl, mint a melyeket szintén hasonló alkalommal szoktak előadni.² I. Ferdinánd 1564. június 14-én megengedi, hogy a szegény tanulatlan község elméjének hála, isteni dicséretre gyujtása végett communio után is szabad lesz énekelni a nép nyelvén valami hymnust vagy zsolttárt. »Quandoquidem rudes homines mentem a terrenis haud facile amotam habent, ad animos eorum in gratiarum Dei actionem et laudem excitandos posset post communionem hymnus aliquis vel psalmus cum responsorio . . . vulgari lingua decantari.«³ Semmi kétség, a magyar katolikus népének a XVI. században már kibontotta szárnyait s élt abban a szűkebb keretben, a melyet részére az egyház hatalma kijelölt; de a »mos patriae« még nem »mos antiquus« egyszersmind. Azonban egyéb adatunk is van: Oláh Miklós 1560. évi esztergomi zsinatának egyik kánona, melyben következő sorok olvashatók: »Cum gravi poena committimus, ne vulgares ullae, aut latinae etiam cantilenae, praeter eas, quas ante centum annos maiores nostros certe approbasse constet, aut praeter eas, quae posthac a nobis fuerint approbatae, in templis maxime admittantur«: súlyos büntetés terhe alatt megtiltjuk különösen az istenházában való éneklését minden olyan nép- vagy deák-éneknek, a melyről nem bizonyos, hogy vagy eleinktől száz esztendővel ezelőtt jóváhagyatott, vagy tőlünk ezután jóvá nem hagyatik.⁴ Már ez az adat világosan bizonyít kettőt: hogy Magyarországon a középkorban megvolt az ének-cenzúra intézménye, és a mi fő: hogy már ugyanekkor van magyar nép-énekünk, mely az istentiszteletnek — többé-kevésbbé — kiegészítő része.

Azonban óvakodni kell a félreértéstől: ezek az énekek ma legnagyobb részt ismeretlenek, sőt egy-kettő kivételével, alig kihüvelykezhetők s legkevésbbé azonosíthatók a középkori codexek hymnusfordításaiival. Az, a mi ennek a tételnek alapjául szolgál, nem ama fordítások külső formájának, ritmusának szabatlansága, bár teljesen számon kívül, mint látszik, ez a jelenség sem hagyható. Toldy és követői szeretik a codexbeli hymnuszok darabosságát a magyar verselés kezdetlegességének, mintegy gyermekkora gyengeségének róni fel, de ez a hajlandóság nem számol eléggé a ténnyel. A magyar verselés már a codexek korában sem volt kezdetleges, és olyan darabok, mint az »Ó dicsőséges szent jobbkez«, »Lengyel László jó királyunk«, Pannonia megvételének paronomasztikus sorai, a pesti gyerekek éneke, vagy a később felfedezett »Hozd el gazda, hozd el«, az »Angyaloknak nagyságos asszonya« és mások tanu-

¹ L. Péterffy, Conc. Sacra, II. 254. — Bartalus, Kisz. Társ. Évl. IV. 94.

² Telegdi, Evang. Magyarazattyanak Első Része, 1577. I. 87. és k. II.

³ Bartalus, i. h. 91.

⁴ Péterffy, Conc. Sacra. II. 93. — Bart. i. h. 90.

ságot tesznek fejlettségéről. Nem, nem a verselés éli gyermekkorát, nem a ritmus fejletlen és kezdetleges; csak a fordító szerzetes gyöngé verselő — s az se mindig. A codexben ritka a zengzetes, a szabatos vers; sokszor a másolók — mint a Katalin-legendában, az úgynevezett Bernát-hymnusban — a meglevő jót is elrongálják; de *van*, és a mi szintén fontos, az anyagnak terjedelméhez képest a formáknak meglehetősen változatosságával. És a mi fő: ne feledjük, hogy a codex-író nem műfordító. Ennek az embernek nem az a célja, hogy formát formával tükröztessen; akárhányszor fordít verset prózával, mert nem az a szándéka, hogy éneket nyújtson, hanem — mint már Volf észrevette — imádságszöveget készítsen olvasóinak; hogy deákul nem vagy csak fogyatékosan értő »hugai« részére a karban deákul reczitált vagy énekelt darabok értelmét tolmácsolja. Énekbe, cantilénába, mely dalolásra készül vagy közszájon forog, bizonyára kevesebb mindent szűrőnek be s fordító és másoló egyaránt jobban törődnek a ritmussal. Hiába hozza fel Kardos, hogy a gregoriánus énekben egy szóttagot akár tiz hangon keresztül is elhúztak: a codexek fölöslegessé teszik az észrevételt, mely egyébiránt magában véve sem egészen alapos.¹ Az irodalomtörténetnek számba kell vennie, hogy a codex hymnus-fordítója a mellett, hogy a Nádor-ban kótákkal is elárúlja célját, többször odajegyzi fordításához, hogy az »imádság«, »oratio«, és néhanapján, hogy »ének«, »cantilena«.² Ezek az emberek tudják, mit beszélnek: az »imádság« jelzésű darabok között egy sincsen, a mely a későbbi énekeskönyvekbe utat tört volna, még a »Salve mundi salutare« híres átdolgozása sem, holott eredetije, dallama, újabb fordításai nem hiányzanak; de a Winkler »szent ének«-éről, legalább egy részéről, be lehet bizonyítani, hogy valóságos ének volt,³ és az »Angyaloknak nagyságos asszonya« hosszú időn át megmaradt »régie ének«-nek,⁴ valódi »cantilena«-nak, minek a codex föltüntette.

Azonban azt fogják mondani: lehet, hogy a középkori codexek hymnusai nem készültek a község számára; de a nép mindazáltal eltanulhatta őket hallomás útján, föltéve, hogy e műveket a szerze-

¹ V. ö. Bartalus, A magy. egyh. szertart. énekei a XVI. és XVII. században. Pest, 1870. 61. l.

² V. ö. Winkler, 120: Ez szent imádságokat (Patris sapientia); — Thewrewk, 165: Ritmusokban foglaltatott ájéttatos imádság (Apostolok fejedelme); — Gömör, 156: Igen szép imádság szentléleknek; — Thewrewk, 283., Czech, 43: Szent Bernáld imádsága (Salve mundi salutare); — Festetich, 52., 116: »Ének« (mint merő *fordítás* »hymnus« helyett (v. ö. Fest. 195.) számba nem vehetők); — Peer, 99: Cantilena (Vásárhelyi A. éneke); — Winkler, 338: Szent ének (Ő kegyösséges szűz stb.). — Teleki, 362: Imádságot (Ave virgo gloriosa); Peer, 213: bodog azzonnak örömről való imádság; — Thewr., 88: áhitatos imádság és igen kedves.

³ L. alább.

⁴ V. ö. Kisdi, Cantus Catholici, 1651. pag. 106. — Cant. Cath. ex editione Szelepcséniana, 1738. pag. 226.

tesek a karban vagy egyebütt az istentiszteleten énekelték. Valóban ama középkori hymnus-fordítások legnagyobb részben és első sorban breviár-jellegű könyvekben maradtak fenn, a Döbrentei-, Apor-, Kulcsár- és Keszthelyi-codexben, a Festetich- és kis mértékben a Czech-codexben: nem kell-e tehát hinni, hogy mindeme fordítások valamikor liturgikus célra szolgáltak?

Könnyű kérdés. A történelem mit sem tud a magyar szerzetek magyar nyelvű zsolozsmájáról, és ama codexeknek breviár-jellege zárja ki legelésebben szövegeiknek liturgikus használatát. Szó sincs magyar zoltárok énekléséről, a magyar hymnusokéről sem lehet beszélni. A paulinus, a ki Magyar Benignának Szűz Mária officiumát készít, az apácza, ki az Apor-codexet vagy ennek társait olvasgatja, mindnyájan deák textusok éneklésével és reczitálásával teljesítik kötelességöket¹ és legfőlebb okulás, magánajtatosság céljából fordulnak magyar könyvekhez.

»Sebaj, fogják felelni; az ének így is találhat utat-módot, hogy szárnyra keljen és a sokaság közös kincsévé váljék.« Az ilyen »közkinccsé vált« énekek azonban rendszerint különös súlylyal nehezedenek a tömegekre. Mindenki öröklí és hagyományozza őket, szövegük folyton mintegy a község őrizete alatt áll, mely többé-kevésbé fejből tudja és a legritkább esetben tár kaput rivális darabnak. Változatok támadnak, de egészen új, önálló textusoknak senki sem érzi szükségét. Tegyük fel, hogy a XV. század végének, a XVI. elejének van néhány ilyen éneke: egy Conditor alme, Veni redemptor, A solis ortus, Ave maris stella, egy Verbum supernum fordítás, melyet mindenki tud és mindenki használ, a tömegek a búcsukon és egyebütt énekelnek. És most jönnek a szerzetesek, imádságos könyvet írva »húgaiknak«, vagy éppen világi személyek számára, csupa új, csupa más-más Conditor alme-, Veni redemptor-, A solis ortus-, Ave maris stella-, Verbum supernum-szövegekkel . . . Nem, ez lehetetlenség. Az egy »Angyaloknak nagyságos asszonyá«-ból, melyről tudva van, hogy igazi népének volt, három szöveg maradt hátra:² és ezek a szövegek nagyrészt egybevágnak: jele, hogy megvolt a bevett szöveg, a melyre mindenki eszmél; a Conditor almé-k és társaik pedig szaporodnak tarka össze-visszaságban. A középkori jellegű magyar codexekben a Conditor alme, a Veni redemptor gentium három-három, a Sedulius-féle A solis ortus cardine négy, a Vexilla regis, Verbum supernum, De patre verbum két-két, az Ave maris stella két, illetve három különböző alakban fordul elő, a nélkül, hogy szerzőik tudomást vennének egymás munkájáról, hogy az áhitattal forgatott eredetin és saját tudásukon kívül valami egyébnek a követését elárulnák és műveik amaz esetleges találkozásokon túl, melyek a szó szerinti fordítás miatt úgyszólván elkerülhetetlenek, rokonságot éreztetnének.

¹ V. ö. Apor, 148—150. l.

² Peer, 330—337; Thewrewk, 77—82; Pozsonyi t. 47—48.

Ime két példa :

a)

1. Conditor alme syderum,
Aeterna lux credentium,
Christe, redemptor omnium,
Exaudi preces supplicum.
2. Qui condolens interitu
Mortis perire seculum,
Salvasti mundum languidum,
Donans reis remedium, etc.

Apor : 1. Csillagoknak szent szerzője,
Hívőknek örök világa,
Krisztus, mindeneknek szabadejtója,
Halgass meg könyörgőknek onszolatjokat.

2. Ki bánván ez világnak
Halál veszedelmével elvesztét,
Megvígasztád a sendő világot,
Urvosságot adván méltóknak.

Döbr. : 1. Hügyak felséges szerzője,
Hívőknek örök világa,
Krisztus, mindennek váltója,
Halljad könyörgők kérelmét.

2. Ki halálnak veszélyével
Világnak bánád veszését,
Beteg világot megmentél,
Szert tévén az bünösöknek.

Keszthelyi : 1. Hügyaknak kegyes teremtéje,
Híveknek erek világossága,
Krisztus, mindeneknek váltója,
Hallgassad meg ajejtatosaknak imádságát.

2. Ki bánkódván halálnak veszedelmével
Ez világot elveszni,
Meggzabadojtád ez kór világot,
Adván űnekik urvosságot.

b)

1. A solis ortus cardine
Ad usque terrae limitem
Christum canamus principem¹
Natum Maria virgine.
2. Beatus auctor seculi
Servile corpus induit,
Ut carne carnem liberans
Ne perderet, quos condidit.

¹ Így is: Christo canamus principi, nato . . .

- Apor: 1. Napkelet sarkalatjától
 És földnek mend végeiglen
 Énekljünk Krisztus fejedelmnek,
 Szűz születtenek.
2. Ez világnak bódog szörzeje
 Szolgáló testet vön ő reá,
 Hogy testet testtel megszabadejtván
 El ne vesztené, kiket szerzett.
- Döbr. 1. Napkeletnek kezdésétől
 Földnek ű véghatáráig
 Krisztusnak énekljek fejedelmnek,
 Szűz Máriának születtenek,
 Szűz Máriának születtenek,
2. Öröknek bódog tevője
 Szolgáló testbe öltözék,
 Hogy testet testtel váltana,
 Ne vesztenéje, kiket teremtett.
- Fest. 1. Nap támadásának sarkátul
 Mind ez világnak végéig,
 Krisztust énekeljük, fejedelmet,
 Szűz Máriának szülöttét.
2. Bódog ez világnak szerzője
 Szolgái testet reá vön,
 Hogy testtel testöt megvátván
 Ne vesztenéje, kiket teremte.
- Keszt. 1. Naptámadattul fogván
 Napestig
 Dicsérjek istennek fiát, Krisztust,
 Szűz Máriának fiát.
2. Ez világnak kegyes teremtéje
 Szolgáló testet reá vén,
 Hogy ő testével emberi nemzetet megszabadejtaná,
 Hogy el ne vesztené, kiket teremtett vala.

Ezek a szövegek világosan megmondják, hogy fordítóik nem eszméltek bevett szövegekre és az irodalomtörténetnek nincs rá oka, hogy az ellenkezőre gondoljon. A középkori codexek anyagát ¹

¹ *A solis ortus cardine*: Apor 130—1; Döbr. 237—8; Festetich 352—4; Keszth. 54—6. | *Audi benigne conditor*: Apor 131. | *Ad coenam agui providi*: Apor 132—3. | *Ave maris stella*: Apor 133—4; Festetich 117—8 + 195—7; Czech 151—3. | *Ave salulis hostia*: Nádor 695—7. | *Ave virgo gloriosa*: Teleki 362—8; Pozsonyi 47—8; Peer 288—9; Gyöngyösi 25; Lobkowitz 342. | *Angyaloknak nagyságos asszonya*: Peer 330—7; Pozsonyi 47—48; Thewrewk 77—82. | *Áldott Krisztus keresztifán hét igét megmonda*: Peer 194—9. | *Conditor alme siderum*: Apor 128—9; Döbr. 235—6; Keszth. 50—2. | *Christe, qui lux es et dies*: Döbr. 240; Lobk. 259—60; Thewrewk 132—4. | *De patre verbum prodiens*: Döbr. 238—9; Keszth. 56—7. | *Dies est laetitiae*: Winkler 342. | *Enixa est puerpera* (v. ö. *A solis ortus cardine*): Fest. 328—9 + 333—4. | *Ex more docti mystico*: Döbr. 239—40. | *Emlékezél keresztény az áldott*

csaknem teljességgel hiába keressük a későbbi hivatalos gyűjteményekben, és a mi fő, teljesen hiába ama codexek breviáriumi hymnusait. A »Cantus Catholici« összesen három énekkel vág a codexek körébe: Vásárhelyi András cantilenájával, a »Nagy örömnapp ez nekünk« és »Dicséretes az gyermek, ki ez nap születék« kezdetű karácsonyi darabokkal, melyeket a Winkler »Dies est laetitiae«-jéhez fűz rokonsági kötelék. Az egi püspök megbizottai mit sem tudnak róla, hogy ama codexbeli hymnus-fordítások száz évvel azelőtt jóváhagyást nyertek volna, vagy a nép ajánk élének. A *Fit porta Christi pervia*, *Audi benigne conditor*, *Vexilla regis*, *Veni creator spiritus*, *Ave maris stella*, *O gloriosa domina*, a *Patris sapientia* és *Salve mundi salutare* egymás után előkerülnek, csak-hogy új köntösben, merőben más szövegekbe foglalva, mint a középkori codexekben. Pedig ezek az emberek szomjuhozzák a régiséget, nem igen hagyják az út porában, a mi bevetnek látszik, buzgal-muk hevében valódi protestáns eredetű darabokat is fölhasználnak, sőt régiekké avatnak, mint Huszár Gál énekét: »Könyörögjünk az Istennek szent lelkének«, illetve Batizitól a »Jer dicsérjük ez mai napon«, a »Jövel Szentlélek Uristen, lelkünknek vigassága« kezdetűeket, melyek kétségkívül nagy népszerűségre jutottak, csupán ama codexbeli hymnusokról nem tudnak semmit, csak éppen ama hymnusokra nincs éppen semmi szükségök.

Aztán jönnek a protestáns gyűjtemények: énekesek, graduálok, kivált az utóbbiak, telve régi rituális szövegeknek, hymnuskoknak fordításával. Egy-egy természetes könyv nem egyszer maga többet nyújt ebből az anyagból, mint a középkori emlékek együttvéve, s mégis — ama középkori hymnus-fordításokról ép annyit tudnak, mint az előbbieket. Nem, a darabos *Veni redemptor-ok*, *A solis ortus-ok* és társaik nem keltek szárnyra, hogy áttörjenek a kolostorok falain, és nem váltak közkinccsé. A tömeg nem ismeri őket és nem hagyja örökségül utódaira. A középkori magyar

Jézusról: Winkler 120—2. | *Fit porta Christi pervia*: Fest. 133—4 + 210—1. | *Idvez légy Istennek szent teste*: Peer 242—4. | *Imperatrix gloriosa*: Peer 326—30. | *Memento salutis auctor* (v. ö. *Christe redemptor gentium*): Fest. 52—3, 71—2, 82, 93—4, 276—7. | *Miserorum pia adiutrix*: Nádor 700—1. | *Mind szent apostolokhoz ritm. imádság*: Thewr. 165—8. | *O gloriosa domina* (V. ö. *Fortunatus: Quem terra, pontus, aethera*): Fest. 43—4 + 266—8; Lobk. 250; Peer 283.; | *Ó kegyes szűz Mária*: Peer 236—40. | *Dicső Szentlélek*: Gyöngyösi 69—; Gömöry 157—60. | *Pange lingua* gl. l. *certaminis*: Döbr. 242—3. | *Patris sapientia*: Winkler 60—5 + 118—20. | *Salve mundi salutare*: Czech 43—67; Thewr. 283—97. | *Salve benigne rex Ladislai*: Peer 308—25; Gyöngyösi 1—2. | *Szent ének, ki dicséri szűz Máriát* stb.: Winkler 338—50. | *Szűz Mária ez világon*: Peer 219. | *Te deum laudamus*: Apor 125—6 + 134—5 + 136—8; Döbr. 233—4; Fest. 21—5, 241—5; Kulcsár 50—2; Keszth. 49—50. stb. | *Üdvöz légy Istennek szent anyja*: Nádor 697—700. | *Veni redemptor gentium*: Apor 129—30. Döbr. 236—7; Keszth. 53—4. | *Vexilla regis*: Apor 131—2; Döbr. 241. | *Verbum supernum prodiens*: Döbr. 236; Keszth. 52. | *Veni creator spiritus*: Keszth. 432—3. | *Regina coeli laetare*: Fest. 363. | *Ave regina coelorum*: Corn. 99. | *Ave flore virginali*: Peer 213—9. | *Ave rosa sine spinis*: Thewr. 88—91. Pozs. 47. | *Hodie intacta virgo*: Fest. 354.

nép más énekekben öntötte ki vallásos lelkesedését s talált vigasztalódást. Egy darabra Szegedi Gergely énekes-könyve mutat rá 1569-ből a »Hiszünk mint egy istenben« kezdetű dicséret elején,¹ megjegyezve, hogy azt az »Ő kegyes szűz Mária« nótájára kell énekelni — és ez az ének valószínűleg azonos a Simon úr imádságos könyvében található »Ő kegyes szűz Mária, Te vagy szép tiszta rózsza« kezdetű csinos versezettel.² Egy másikra bizonyos 1524-iki esztergomi breviárium táblája³ tereli rá a figyelmet két bejegyzéssel, melyek közül egyik mint »régí ének« — »Üdvöz légy szent test, szűztől ki születél« — jutott be a Cantus Catholici-ba, míg a másik, melynek szövegét a Peer is föntartotta:⁴ az »Idvöz légy Istennek szent teste, — Szent oltáron áldoztatál, — Atyaistentől adatál«, egypár népies gyűjtemény tanúsága szerint a régi bevett énekek tőkéjéhez tartozott. Aztán megint egy 1505-iki nyomású »Expositio missae« 1514-iki bejegyzésében⁵ találunk egyet: a »Jer mi dicsérjük, áldjuk és felmagasztaljuk« kezdetűt, mely mint »régí ének« ismét bejutott a Cant. Cath.-ba, de a régi protestáns énekeskönyveknek is kedvelt karácsonyi dicsérete. 1577-ben Telegdi Miklós prédikációiban jelenik meg néhány: a »Dicséretes ez gyermek, ki ez nap születék«, »Nagy örömnep ez nekünk«, a »Gyermek születék Betlehemben«, »Jer dicsérjük, jer dicsérjük az Krisztus Jézust«, »Nekünk született mennyei király«,⁶ »Hálát adjunk mindnyájan«. ⁷ Pedig Telegdi tanúságára lehet építeni. Jó mélyen, a század első felében, 1535-ben született és ifjúsága emlékei közül csendülhettek fülébe ezek a meleg, egyszerű énekek, amelyeknek nagyrésze mint apai örökség szállott a különböző hitű testvérekre. A komoly tudós és kemény vitatkozó, a reformáció nagy ellensége, maga is részese az 1560-iki zsinatnak, bizonyára tudta mit beszél s nem jött arra a gondolatra, hogy híveinek ama zsinat világosan kifejezett szándéka⁸ ellenére eretnek

¹ 173. l.

² Peer, 236—40. V. ö. Magyar Könyvszemle, 1898. 229—31. l.

³ Lányi—Knauz, Egyháztört. I. 488—9.

⁴ Peer 242—4. Későbből megvan Mihál Farkasnak 1677—1693 között összeírt gyűjteményében, a 84—5. l. L. a M. N. Múzeumban, 482. Oct. Hung. alatt. Ugyanez a collectio egészen a Nádorral (695—7) megegyezőleg közli az Ave salutis hostiát és fordítását a 89—90. lapokon. Hasonlóképp előfordul mind e két darab az 1630—1663 közt kelt Jancsó-codexben. (Nemz. Múzeum kv. 1395. Qu. Hung.)

⁵ Lányi—Knauz, i. m. 484.

⁶ V. ö. Szegedi Gergely Ék. 98. A prot. gyűjtemények csak az első versszakot közlik eredeti valóságában, a többi úgy toldják hozzá. A deák eredetit l. a Jancsó-codexben. Kezdeté így hangzik: Natus est nobis rex gloriae. | Ab intacta pura virgine, | In anno novo iubilemus, | Parvulum Jesum adoremus. || Ipsum sequitur Stephanus, | Primus martyr et renatus. | In novo anno etc. || Iohannes ut praelectus | Inter ceteros magis dilectus. | In novo etc.

⁷ Telegdi, i. m. 87—91., 181.

⁸ Ne sub specie pietatis (jóvá nem hagyott énekek használatával) hungarus populus, natura alioqui ad divinum cultum propensus, in errores inducatur, sicut proh dolor! fieri nostra aetate in pluribus locis vidimus. Péterffy, i. m. II. 93.

énekeskönyvekben kinyomtatott,¹ eretnek származású énekeket ajánljon. És íme a múlt igazolja: a »Nagy örömnep ez nekünk«, a »Dicséretes ez gyermek« nem csupán a Cant. Cath.-ba jutnak át mint tisztos régiségek;² kezdő verszakaikra már a XVI. század elején, 1506-ban rá lehet ismerni a Winkler-codex 342—3. és 344. lapjain.

A Cant. Cath. »régi ének« jelzéseire nem lehet biztosan támaszkodni; de a kinek céljához, feladatához tartozik, hasonló példának egész sorát találhat, és az irodalomtörténet a középkor költészetét a jövőben sokkal gazdagabbnak és fejlettebbnek fogja látni, semmint ezideig. A codexek kezdetleges fordításai kell hogy átadják helyöket a valódi népéneknek, mely az istenházában csak túrva, a cultusnak fő részéből kizárva tudott élni és magasan följe emelkedett a klastromok többnyire merev, élettelen »poézis«-ének.

Az állapot egyébiránt nemcsak Magyarországon volt ilyen. Az egyház a német földön is féltékenyen őrizte conformitását és csak lassankint s kényszerűségből tett engedményeket. A német népnek a VIII. században még csupán annyi szabad, hogy a doxológiát és Kyrie *eleison*-t énekelje, és csak a IX. században jönnek arra a gondolatra, hogy a népszerűvé vált Kyrie-dallamokra német szövegeket, ú. n. *leis*-dalokat szerkeszsenek.³ Innen kezdve gyorsan fölvirágzik a német népének és számos szép darab támad. A XIV. században már breviáriumi hymnusokat is fordítottak, sőt egyesek a munkába a világi és a népköltészetet is bevonták azáltal, hogy kedvelt világi dalok melódiáit felhasználták s néha szövegeiket átköltötték (*contrafacta*). Minél erőteljesebbekké válnak e törekvések, minél inkább nő ekkép a németnyelvű éneklés divata: annál jobban ostromolja az egyház kapuit. A nép meg-megkísérti, hogy éneke az istentiszteletben jelentékenyebb helyet foglaljon. Az énekesek meg-megkurtítják a hivatalos choralis énekeket és a támadt hézagok alatt német darabokat adnak elő; azonban az egyház is résen áll; az 1446-iki eichstätti, az 1435-iki és 1492-iki schwerini zsinat keményen kikel a »visszaélések« ellen és csupán a mise első részében, a graduale után hajlandó tűrni a népéneket, a melynek, mint Magyarországon, prédikáció előtt és után, búcsujárásokon, körmenetekben és mysterium-játékokban az igazi helye. Azonban Luther és a reformáció már közeleg, sőt itt van és átalakítja az élet képét. Most már a hatalmas római egyház sem

¹ V. ö. Szegedi Gergely, Énekes könyv. Debr. 1569. 87., 93., 98. ll.

² V. ö. Cant. Cath. An. 1651. Pag. 13. (Dies est laetitiae) és 14. A többi szintén u. i. pag. 9—10. (Puer natus in Bethlehem); pag. 44. (Nekünk születék); pag. 11. (Grates nunc omnes reddamus Domino Deo, qui sua natiuitate nos liberavit de diabolica potestate. Huic oportet ut canamus cum angelis semper. Gloria in excelsis Deo. Greg. Magn.) A »Jer dicsérjük, jer dicsérjük« azonban következetesen kimarad.

³ Ilyen a következő: Unsar trohtin hat farsalt | sancte petre giuualt, | Daz er mac ginerjan | Ze imo dingenten man. | Kyrie eleison, Christe eleison. Etc.

lehet olyan kemény és kérlelhetetlen, mint azelőtt; a klérusnak látnia kell, és látja, hogy a protestáns énekek mint hódítják meg és el híveit, a protestáns istentisztelet mily ellenállhatatlan varázst gyakorol az emberekre: ő is népének-gyűjteményeket szerez, hogy az ellenfél hatását ellensúlyozza; és a mi fő, eltúri, hogy a nép-ének az istentiszteletben az eddiginél nagyobb, jelentősebb helyet foglaljon. Offertorium alatt, átváltozás és communio után már mindenfelé a nép énekel; sok helyen, főképp a hol sok a protestáns, egészen németté válik az éneklés, hogy — mint mondják — ezzel is könnyebbségére legyenek a visszatérőknek, kik »a kár-hozatos éneklést már megszokták«; míg végre a jozefinizmus, a nemzeti törekvések kora — a püspöki székhelyeket kivéve — mindenfelé véget vet a chorál uralmának . . .

II.

Semmi kétség, a magyar egyházi népének szintén a protestantizmus által nyert különös lendületet. Mi volt a reformáció? — a biblia renaissance-a. Az emberek azt mondják: nagyon is eltávoztunk az apostoli időktől, térjünk vissza a kiinduló ponthoz, állítsuk vissza az ősegyházat, azt, a melynek körvonalait, egész mivoltát a biblia őrizte meg számunkra. El a tradiciunculákkal, a cerimoniákkal, mindennel, a mi későbbi időknek a hagyatéka; úgy kell gondolkodnunk, éreznünk, berendezkednünk mindenben, a hogy az ősök a biblia szerint cselekedtek. Akármiről van szó, rögtön kinyitják a bibliát és benne keresnek útbaigazítást; ha beszélnek, ha írnak, tele vannak bibliai gondolatokkal és szólásokkal; annál fontosabbnak hiszik, hogy istentiszteletök szintén bibliai nyomon járjon. Innen van, hogy haraggal támadnak a római egyház ritu-sára. Szent Pál a korinthusiakhoz írt I. levelének 14. részében szó van a nyelvek használatáról és az apostol azt mondja, hogy inkább szól az egyházban öt igét a gyülekezet nyelvén, mint tizezret idegen szólással. — Vajjon nem világos utalás-e ez, hogy az istentiszteletnek a gyülekezet nyelvén, a lingua vulgaris-on kell történnie?

Azonban még egy dolog hat rájuk, mesteröknek, Luthernek példája. Ismeretes, mily sokan mennek Magyarországból Wittenbergbe, hogy első forrásból merítsék az új tanokat és lássák azt az élénk tevékenységet, melyet a reformáció odavaló fő tanítói kifejtenek. Mintha még a sors is rá akarna világítani betemetődő nyomokra. Az első magyar protestáns énekeskönyv elkallódott, de az a négy levél, mely megmaradt belőle, két ének fordítását tartalmazza, és ez a két ének eredetileg Wittenbergben támadt és a »mester« szellemének volt terméke. Mert a wittenbergi társaságtól és különösen Luthertől az egyházi ének dolgában is lehet tanulni. A hatalmas, erőszakos szász jól értett a zenéhez és szerette az

éneket, kivált a népéneket. Luther a deák éneklést sem akarta teljesen kiküszöbölni, mint mondá, a tanulók kedvéért; de különösen a népének körül fáradozott. Láttuk, nem teremtette azt mintegy a semmiből: »de nihilo sui et subiecti«; de mindenesetre nagyobb jelentőségre emelte az istentiszteletben, miáltal virágzását mindenél hatalmasabban biztosította, s egyszersmind fejlesztése, a protestáns dogmákhoz alkalmazása és gyarapítása tekintetében közvetlenül is nagy hatást gyakorolt. A történetírók tudják, mint buzdította barátait énekek szerzésére; de többet tett ennél: maga is tollat ragadt. Már 1524-ben megjelenik tőle egy kised gyűjtemény, melyben mindössze nyolcz ének és öt dallam foglaltatik; azonban ez a szám gyorsan növekedett és az utolsó énekeskönyvben, a melyet szerkesztett, már 120 éneket találunk, melyek közül 37-nek a szövegét szokás neki tulajdonítani, bár nem mind egyenlő mértékben. Valóban a legkülönbözőbb fajta forrásokból merített; fölhasználta a meglevő régi népénekeket, meghagyva eredeti mivoltukban, ha így is alkalmasak voltak, megváltoztatva, pótolgatva szövegeket, a mennyiben szükségesnek látszott; a régi egyház hymnusaiból többet németre fordított, zsoltárokat dolgozott át, de eredetiket is költött, mint az »Ein feste Burg ist unser Gott«, mely a 46. (ill. 45.) zsoltárnak két első verséből indul ki, a »Nun freut euch lieben Christen gemein« és egyebek. Dallamnak nem volt szűkében: a régi énekkincs, a chorál nyújtott eleget — még a híres »Ein feste Burg« is tisztán chorális alapú — de ott volt a népköltészet is a saját gazdag termésével: egy sereg világi dal, melynek melódiája alkalmas reá, hogy vallásos szövegekre alkalmazzák . . . Ime, ily alapon indul fejlődésnek a német protestáns népének s éri el virágzásának tetőpontját. A magyar reformátorok tanui ennek a processusnak. Nemcsak az istentiszteletnek módját öröklük mestereiktől, az ének szeretete is véröklé válik. Több mint valószínű, hogy a Luther-féle »Gottesdienst«, mely 1523-ban jelent meg, kezökön forog. Az 1545-iki megyesi zsinat már a Luther-féle liturgiát ajánlja, s viszont ettől fogva minden nagyobb synodus foglalalkozik az ének kérdésével. Mindenütt elfogadják, hogy a népének az istentisztelet lényeges része; azonban viszont már a század közepén szabályozásáról is gondolkodnak. Az erdői zsinat XV. szakaszában — 1555-ből — ki van mondva, hogy a könyörgésekben, hymnusokban, a lectiókban és prózákban csupán oly szövegeknek van helyök, melyek kanonikus könyvekből vagy bevett szerzők munkáiból vannak merítve.¹ Aztán csakhamar szó van bevett énekekről, misemaradványokról, hymnusokról, pápisták énekeiről, melyeket meg kell vetni . . . Valami »megtisztított«, minden ízében eredeti, tősgyökeres protestáns éneklésről álmodoz-

¹ Providendum est etiam, ut in Ecclesia nil, neque in precibus, neque in hymnis, neque in lectionibus, neque prosis, quam in Sacris canonicis et receptis authoribus depositum est, recipiatur. — Bod, Hist. Hung. Eccl. Lugduni-Batav. 1888. Vol. 1. pag. 332.

nak, melynek semmi köze többé a katholicizmushoz. Az álom negyedfélszáz esztendeig, sőt talán tovább is álom marad,¹ de a hozott határozatok rámutatnak arra a fontos tényre, hogy a magyar protestáns népének a németéhez hasonló alapon indul fejlődésnek. Ha semmi egyéb nem bizonyítaná ezt a jelenséget, maguk ama kánonok tennék előttünk bizonyossá. De van egyéb bizonyosság is: egy sereg kézíratos szertartásos könyv a XVI. és XVII. századból, melyek egyező értelemmel rávallanak, és a mi közöttük is legfontosabb: a Batthyány-codex, a nyomtatott, az egyházi tekintély bélyegével ellátott »Öreg graduál«-al egyetemben: a magyar protestáns egyházi ének legősibb állapotának legauthenticusabb tanuja.

III.

Mi a Batthyány-codex? — karkönyv — szertartásos könyv — graduál, a maga fajtájában legrégebb mindazok között, a melyeket irodalomtörténetünk ismer. Ezt a kort meghatározni nem volt nehéz; már Toldy észrevette, hogy ebben a könyvben a litánia sorai a 45—46. lapon azért imádkoznak, »hogy az mi nyomorult országunkat az pogány kéztől megszabadítsad«, mit a magyar csupán 1541 után imádkozhatott. Aztán Volf György akadt egy másik nyomra a 273. lapon, a szegélyzet kettős vonala között, hová későbbi kéz egypár deák hexametert vetett és utána írta: 1563. Az eredmény világos: a codex nem készülhetett 1541 előtt, viszont 1563-ban már készen kellett állania, tehát a XVI. század közepéből való, melyre írása, orthographiája is vallanak. Aztán következett a második kérdés, a gyűjteménynek felekezeti minőségéről. Toldy a könyv katholicitása mellett emelte föl szavát. Mi is lehetne más, mint katolikus ez a mű, melynek lelegején egy sereg hymnus áll: de adventu Domini, de nativitate Domini nostri, hymnus Epiphaniarum, post Epiphaniam, in Septuagesima, tehát adventi, karácsonyi, gyertyaszentelői, nagybőjti hymnuszok; aztán a derekán jön egy litánia — Litania maior — s ismét egy sereg ének: hymni quadragesimales, in ramis palmarum, resurrectionis, in die ascensionis, pentecostes, in festo sanctae Trinitatis, tehát a negyvennapos bőjtre, virágvasárnapra, husvétra, áldozó csütörtökre, pünkösdre, Szentháromság vasárnapjára szóló hymnuszok, köztük egy Pange lingua, Vexilla regis, hymnus ad vespas, »Vita sanctorum«, »Salve rex misericordiae.« Majd következik a »Canticum sanctorum Ambrosii et Augustini«, a teremtésről való hét hymnus, reggeli énekek, köztük kettő »ad primam«, néhány

¹ V. ö. a legújabb énekesekben: Örvendezzen már ez világ (= Magna salutis gaudio, hymn. domin. in ramis palm. V. Judocus Clichtoveus, Elucidatorium Ecclesiasticum. Basileae, 1519. fol. 33.) — Krisztus, ki vagy nap és világ (= Christe qui lux es et dies. Hymn. quadrag. ad completorium. V. ö. Clicht. u. o. fol. 26.) stb.

vasárnapi darab, vegyes ének, melyek közül egy a »Corde natus ex parentis«, egy az Oculi-vasárnapra szóló »Iam ter, quaternis trahitur«, ismét egy a Laetare-vasárnapi »Jesu quadregenariae« fordítása, s végül egymás után kerülnek sorra: invocatiók, versiculusok, antiphonák, zsoltárok, introitusok, prózák, invitoriumok, a breviáriumban hozzájuk csatlakozó »Venite exultemus Domino« zsoltárral, passio, lamentatiók... jórészt melódiákkal, melyek századok óta kiegészítő elemei a régi egyház ritusának. Semmi kétség, Toldy ismeri ezt a ritust és amaz énekek fő forrását: a breviáriumot, sőt tudja, hogy a szövegek részben a protestáns istentiszteletben is meghonosodtak; de nem kutat tovább, és nemcsak a sárospataki könyvtár két codexét tartja katolikus karkönyvnek, gyanuját a Kecskeméti Énekeskönyv¹ sem bírja fölébreszteni, bár benne »régikatholikus énekek mellett protestánsokat is« talált.² Az irodalom, a közönség elfogadta és vallotta nézetét. Hiába hirdeti Bartalus 1870-ben, hogy a Kecskeméti Énekeskönyv, a Patay-, a Csáti-gyűjtemény és a Batthyány-codex protestáns szerartartásos könyvek,³ mi több, hogy az Öreg Graduál a Batthyány- és a két sárospataki codexből van összeállítva.⁴ Egy szorgalmas egyházi író 1883-ban mint valóságos felfedező tűnik fel azzal, hogy a Kecskeméti Énekeskönyv, a két sárospataki codex és a »Batthyányi-hymnarium« református írott graduálok.⁵ Sőt nem vesz tudomást Bartalusról maga Volf György sem, ki a kérdést a 90-es évek elején végre nagyjában végkép eldöntötte.⁶ A Batthyány-codex — mondja a Nyelvemléktár — tartalma szerint igazabban mondható katolikusnak, mint protestánsnak, de tényleg református rituális énekeskönyv, graduál, mint Kálmán Farkas állította. Protestáns jellegét hihetővé teszi néhány protestáns ének, mely először itt jelenik meg előttünk, megerősíti zsoltárainak számozása és bizonyosságra emeli az a kapcsolat, mely közötté és Geleji Katona Öreg Graduálja között szembeszökő. Azok a hiányok, melyeket Katona talált forrásaiban, a régi graduálokban, a Batthyáynak is hiányai; az az anyag, mely az »Öreg«-et alkotja, csakhogy más sorrendben, $\frac{8}{10}$ -ed részt a Batthyáynak is anyaga. Semmi kétség: e codex az Öreg Graduálnak egyik és mindenestre legrégibb forrása, a legrégebb magyar protestáns graduál és énekesgyűjtemény, mely a XVI. századból ismeretes. A korábbi hasonló munkák elkallódtak: Gálszécsi István énekeskönyvéből (Krakkó, 1536) mindössze négy levél került elő: a Perényi Péterhez intézett

¹ Akad. Kvt. Magy. cod. Ivr. 76.

² Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1883. 40. Toldy, A magy. költ. tört. Pest, 1867., 179—180. l.

³ A magyar egyházak szerartartásos énekei. Pest, 1870. 15., 65—66., 76., 91., 136., 146., 165. l.

⁴ Kisz. Társ. Évlapjai, 1870. IV. k. 103.

⁵ Prot. Egyh. és Isk. Lap. — Erdélyi Pál: Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században. Budapest, 1899. 60.

⁶ Egyet. Phil. Közl. 14. köt. 174—92. Ny.-Tár., 14. köt. Előszó.

ajánlólevéllel, Luther »Wir gleuben all an einen Gott« kezdetű énekének fordításával s az ugyancsak lutheri »Jesus Christus unser Heiland« fordításának egy vers-szakával; Székely Istvánéból (Krakkó, 1538) az utolsó példány is elpusztult a 49-iki enyedi tűzveszedelemben, és a magyar protestáns éneklés legrégebb állapotát első sorban és főképp a Baththyány-codexből lehet megismerni.

IV.

A népének fejlődésének a reformáció adott különös lendületet, viszont a protestáns egyházak éneklésén, kivált kezdetben, a katolikus énekköltésnek nagy és mély hatása mutatkozik. A gyermek- és ifjukurát élő protestantizmus kénytelen a régi egyház gazdag énekkészletét közös tulajdonnak tekinteni. Szüksége van énekekre és kényszerítve van rá, hogy számoljon a tömegek konzervatív hajlamaival, melyek kivált a ritus és az éneklés terén érzetik hatalmukat. Több mint valószínű, hogy a nép keveset törődött a reá nézve nagyon is elvont és nehéz dogmatikus fogalmakkal; de a szertartások, az énekek századok alatt szívéhez forrottak és nem volt könnyű őket onnét elszakítani. Innen van, hogy a liturgia csupán lassan és fokozatosan változik, és bár a mise elvész, de a szertartásokból még mindig elég marad és uralkodik az egyházakban a XVIII. század elejéig, a graduálok tekintélyének elhanyaglásáig. Hiába hirdeti a debreczeni zsinat 1562-ben, hogy a pápista énekek, és 1567-ben, hogy a mise maradványai elvetendőek: akkor már van elég protestáns eredetű ének, a közlés, a szokás mégis életben tartja ezeket az ódon hagyományokat, noha előadásuk, kellően képzett énekesek hiánya miatt, szüntelen panaszra ad okot és örökös vergődéssel van egybekötve.

A múlttal való ez a mély kapcsolat a maga teljességében tárul föl a Baththyány-codexben. Nem mintha dogmatikája nem fejezné ki eléggé a diakritikus tanokat: e tekintetben valóban csodálatos, hogy protestáns jellegét egy Toldy, sőt még inkább annyi régebbi theologus közül senki sem vette észre.

A protestantizmusnak mindenütt alapvető eszméje volt az »emberi szerzés«-ektől való óvakodás. Minden, a mi az egyházban idő folytaival keletkezett, tan vagy egyszerű szokás, ritus, dísz vagy intézmény, a miről a bibliában nincs emlékezet, az emberi alkotások körébe utasíttatik és elvettetik. Emberi szerzésnek jelentik ki a szenteknek nem tiszteletét vagy utánzását, hanem segítségül hívását, mivel Szent Pál szerint nincs közbenjárónk az Atyánál, kivéve az egy Jézus Krisztust, kinek áldozata, vérontása a kereszten az embereket megszabadította a bűntől és elrontotta az ördög hatalmát. Az ember üdvözül, csak higgyen erősen Jézus Krisztusban: vallja meggyőződéssel, hogy általa Isten fiává emeltetett. Semmi ezen az egy hiten kívül az üdvösség elnyerésére nem elég-

séges, de nem is szükséges. Senki se bízzék a maga jócselekedeteinek érdemében: a cselekedet nem üdvözít, csak állapotunknak folyománya. A gonosz csak gonoszat cselekedhetik, a jót jámborságáról lehet megismerni, mint a jó fát az ő jó gyümölcséről. Innen van, hogy a jó cselekedetről mint jelről beszélnek, mint a hit, a kegyelem állapotának a gyümölcséről, mely az Isten iránt való szeretetnek, az üdvösségre való elválasztásnak bizonyága. Az erdői zsinat (1545) artikulusai szerint »confitemur... Dominum Jesum... esse... unicum Mediatorem nostrum inter Deum Patrem et nos peccatores... Damnamus itaque eos, qui sanctos carne exutos constituunt Mediatores... Iustificationem, h. e. remissionem peccatorum conjunctam cum donatione Spiritus sancti, et acceptionem ad vitam aeternam confitemur gratis contingere hominibus fide apprehendentibus misericordiam Dei propter meritum Christi. Damnamus vero homines justiarior, qui operibus... tribuunt justificationem. Etsi autem bonis operibus non tribuimus justificationem, quae solius fidei est, tamen ea dicimus esse necessaria et requiri a renatis; arbor enim bona fructus bonus facit... Sanctos carne exutos colimus honore imitationis, h. e. fiduciam cordis non ponimus in illis, nec eorum auxilium imploramus; imitamur autem eorum fidem, ac bona opera vocationis et charitatis«.¹

A Batthyány-codexben meg lehet találni ezeket a tanokat. A 48-ik lapon szó van az »emberi szerzések«-ről:

Őrizkedjünk az ördögtől,
Távozzunk el tévelygéstől,
Sok emberi szerzésektől,
Melyek elvonsznak istentől.

Volf észrevette, hogy a gyűjtemény, mely egyebekben ragaszkodik a kath. rituális könyvek sorrendjéhez, a szentek ünnepeit következetesen mellőzi. A magyar még lelkesedve ünnepli Szűz Máriának szépségét, tisztaságát, kívánja, hogy »legyen a Szűznek élete — mi életünknek tüköre, — hogy követhessük hitiben — és jó cselekedetiben«,² de nem teszi többé patrónájává és nem vár tőle támogatást. A 348. lapon Abélardus karácsonyi prózájában az 5-ik vsz. eme szavainak helyére: »Secumque faciat matrem participem Patris imperii« az van írva: »És vele országoltasson minket az ő sz. atyjának országában«, utóbb pedig, a 351. lapon eme sorok:

Sed dator veniae, concessa venia,
Per matrem gratiae obtenta gratia
In nobis habitet,

¹ Art. II—VII. Bod., op. cit. vol. I. pag. 323—4.

² A 11. l. »Imitamur autem eorum fidem, ac bona opera«. Erdői synod. Art. 7.

odamódosulnak, hogy »az kegyes Szentlélek bűnünket megbocsássa, *hallásnak általa* ajándékozzon meg és bennünk lakozzék«. Annál többször fordul elő Krisztusnak mint egyedüli közbenjárónak emlegetése.

Nincs náladnál több zálogunk,
Mennyországban több gyámolunk,
Kívüled több bizodalunk (12.)

Jézus Krisztus . . . mi fejünk,
Egyetleneg közbenjárónk,
Szószólónk és üdvözítónk (67.)

Tekénts reánk az Krisztusért . . .
Érdemlé ezt az mi Urunk,
Mi egyetlen egy érdemünk (125.)

A codex elején olvasható ádventi ének azt kiáltja, hogy Krisztus évszázadokig elrejtőzött a világ elől, mivel emberekben reménykedtünk :

Ezt az mi hitelenségünk,
. . . Érdemlette tévelygésünk,
Emberbeli reménységünk ;

a 21—3. lapon levő darabba viszont a »sola fides«-ről szólnak be néhány jellemző sort :

Senki immár az ördögtül
Ne féljen, sem az pokoltul . . .

És minden nagy bátorsággal
Bízván az Jézus Krisztusban,
Bemehet az mennyországban (22.)

melyeknek értelmét utóbb egy, a Pange lingua fordításába ékelt részlet is hangoztatja :

Bűnös ember, ha ezt hiszed,
Hogy teérted született
És teérted megöletett,
Áldozott és fizetett :
Te az bűntől és haláltul
Hát immár megszabadultál (64.).

Végre a hit gyümölcséről szólnak a következő helyek :

Az igaz hitnek gyümölcsét,
Az szeretet egyességét,
Plántáljad mindenütt jó hírét (89.)

Adjad, az bünt gyűlölhessük,
 . . . Hitnek gyümölcsét tehesük,
 Szent nevedet dicsérhessük (91.)

Adjad nekünk életünkben,
 . . . Élhessünk nagy békeségben
 És hitnek jó gyümölcsében (127.).

De ezek a dogmatikus vonások csak másodsorban pontosak. Irodalmi szempontból a Batthyány-codex mindenek fölött anyagával és feldolgozásával érdemel különös figyelmet, mint a Luthertől és társaitól megindított énekszerző munkásságnak egyik terméke abból a korból, mikor a kálvinizmus Magyarországon csak éppen szárnyát bontogatja és a protestáns rítusban még a wittenbergi mester szelleme az uralkodó. A protestantizmus még nem akar elhárítani mindent, a mi a középkor hagyatékából csak elhárítható; ellenkezőleg, az író minden megtarthatónak a megtartására törekszik. A Batthyány-nak egész sereg olyan régi szövege van, melynek forrását úgyszólván fáradság nélkül lehet megtalálni. Hét esetben maga a codex utal reájok, megjelölve az illető darab címét vagy első sorát, mint a 61-ik (*Pange lingua*), 65-ik (*Vexilla regis*), 93-ik (*Salve rex misericordiae*), a 95-ik (*Canticum ss. Ambrosii et Augustini*), 153-ik (*Corde natus*), 154-ik (*Iam ter, quaternis*) és a 156-ik (*Jesu quadragenariae*) lapokon. Aztán Volf György számolt be 11 darabbal, a 6—7. (*Verbum supernum prodiens*), 14—15. (*Conditor alme syderum*), 19—20. (*Veni redemptor gentium*), 23—27. (*A solis ortus cardine*), 67—69. (*Aurora lucis rutilat*), 79—80. (*Festum nunc celebre*), 83—84. (*Jesu nostra redemptio*), 85—87. (*Veni creator spiritus*), 135—6. (*O pater sancte*) és 152—3. (*Lucis creator*) lapokon levő énekek forrásával.¹ Azonban a sorozat még most sem vált teljessé, s az adatoknak bizonyára jelentékeny számával növelhető. Meg lehet állapítani, hogy a 3—6. lapokon levő ének Luk. 1, 68—79. verseire, az ú. n. *Canticum Zachariae*-re, a 7—8. lapokon olvasható a *Verbum supernum prodiens*, a 11—13. l. levő a *Conditor alme syderum*, a 17—19. l. található a *Corde natus ex parentis* kezdetű himnusra viendő vissza; hogy a 27—29. l. előforduló darabnak a *Hostis Herodes impie*,* a 29—30. és 30—31. lapokon leirtaknak a *Deus creator omnium* és a *Dies absoluti praetereunt* a forrása. A *Dicsérjük mindnyájan* kezdetű nagybőjti ének (49—51) az *Ex more docti mystico*, az *Örvendezzen már ez világ* (55—57) a *Magno salutis gaudio*, a *Keresztyéneknek serege* (70—71) a *Chorus novae Jerusalem*, az *Ez világnak fényessége*

¹ A 11—13. l. olvasható darabról hibásan mondja s hibásan is írja utána Szathmáry J. is *Prot. Szemle*, 1892. 341. l., hogy a *Deus creator omnium* ből készült: ez ének a *Conditor alme siderum* után van alkotva.

* Utólag látom, hogy a *-gal jelzett eredetüket már Szathmáry József fölfedezte. V. ö. *Prot. Szemle*, l. 1892. 342—3.

(72—73) a *Jesu nostra redemptio*, a Szenteknek te vagy, Krisztus, ékessége (76—78) a *Vita sanctorum*, az Oh dicsőséges Szentháromság (91—2) az *O lux beata Trinitas*,* a 103—114. lapokon levő hét teremtési ének ismét sorban a *Lucis creator optime*,* *Immense coeli conditor*,* *Telluris ingens conditor*,* *Coeli deus sanctissime*,* *Magnae deus potentiae*,* *Plasmator hominis deus** és a *Deus creator omnium** kezdetű vesperális hymnusokból származtak; míg az Immáron az nap feljövén (115—116,) Immár mostan (116—117), Igaz bíró (117—118) és Állatoknak megtartója (118), négy ambrosianus darabnak, a *Jam lucis orto sydere*, *Nunc sancte nobis*, *Rector potens** és *Rerum deus tenax vigor** kezdetűeknek fordítása. A »Látod Isten sziveinket« (119—120) a *Nox atra rerum*-mal, a Könyörögjünk az Istennek (128—9) viszont a *Lux ecce surgit aurea*-val vethető egybe. Az »Atyaistennek egy fia« (130—132) a *Christe redemptor gentium*ra támaszkodik, a rákövetkező darab (132—4) viszont a *Nox et tenebrae*-re. A *Prosa in adventu domini* (347—51) Abélard híres *Mittit ad virginem*-jével azonos; a nyomába került sorok: a »*Christus natus est nobis*, *Venite adoremus*« versén kívül a szokásos *Venite exultemus domino* (= 94. ill. 95. zsolt.),¹ a *Prosa Paschatis* (356—58) a *Victimae paschali*, a *Prosa ascensionis* (362—66) és *Prosa Pentecostes* (367—371) a megfelelő ünnepi katolikus miserészletek fordítása, míg az Urnak végvacsorájára kezdetű ének (385—387) az *Ad coenam agni providi* kezdetű husvétii hymnust olvasztja be a protestáns liturgiába. A nép számára írt cantionálékba betódultak a régi népénekek: a szertartásokat, főképp a nagyobb, graduálokkal élő gyülekezetekét, előzönlí a chorál, és a mi ezzel szoros kapcsolatban tenyész: a középkori egyház hivatalos énekszövege, a sok századot átélte, fejlődött, lelkesített hymnus. Nem kellett tőle tartani, sőt ellenkezőleg; és senki sem tett miatta szemrehányást. A XVI. században igen kevesen tudják, hogy a *Lucis creator* szerzője Gregorius Magnus volt, hogy a *Veni creator Spiritus* és *Festum nunc celebre* a IX. században élt Rabanus Maurustól, a *Chorus novae Jerusalem* a X. századbeli Fulbertus Carnotensistől, a *Mittit ad Virginem* a XI. században virágzott Abélardtól származott, vagy hogy a *Victima paschali* nem régibb a XI. század első felénél; az ismertebb nevek viselőiről, Ambrosiusról, Prudentiusról, Seduliusról pedig ismeretes, hogy igen régi időkben, a IV. és V. században emelkedtek hírnévre. Ezek a hymnusok elég sokáig hangzottak már, hogy általában ama kor örökségének tartásák őket, a melynek tiszteletében mindenki megegyezik,² és katolikus, protestáns egyaránt örökségét lássa bennök s egyforma áhitattal olvadozzék hangjaikra

¹ A 352—56. l. Ugyanígy alább a husvétii próza mögött (359—62) és az »*Inventorium Trinitatis*« szövegében, a 372—6. l.

² E kort általában Gregorius Magnus haláláig számítják. »Ettől (t. i. a 605. évtől) fogva a pápák mind antichristusok és Lucipernek helytartói«, mondja Székely István.

De vajjon hol szerezték a protestánsok ezt a bőséges magyar himnus-anyagot? Volf szerint igen valószínű, hogy »a Veni redemptor gentium, A solis ortus cardine, Pange lingua gloriosi és több effélék fordítása, a hol föllengős szavakkal van dicsőítve Krisztus anyjának, a »tiszta szűznek« »szűz« Máriának szeplőtelen-sége, nem a reformátoroktól ered, hanem régebbi időből való és így magyarul is a katolikus énekkészletből van átvéve.« Ez azonban bizonyára túlzás. A reformátorok, ha átvették azokat a »föllengős szavakat«, bizonyára ama szók értelmétől sem voltak idegenek, és ha nem osztoznak értelmökben, épp oly kevéssé kétek volna kitérővel, mint sok egyébével, a mi gondolkodásukkal ellenkezett. A protestánsok nem írhattak dicsőítő énekeket a szentekről; de az is bizonyos, hogy azok a »föllengős szavú« himnuszok nem a Szűzanya dicséretére, hanem az isteni megtestesülés magasztalására szólnak meg és egyáltalában nem ellenkeznek a régi protestantizmus erős bibliai szellemével. Mert vajjon mit mondanak ama »föllengős szavak«?

Kin ez világ álmélkodék,
Hogy szűztől Isten születék.

Szűznek méhe megvirágzék.

Szűznek méhe nevedék,
Szűzessége megtartaték,
Tisztaságban építették.

Származék ágyas házából,
Az szép szűznek szent méhéből. (V. ö. *Veni red. gent.*, 19. l.)

A tiszta szűznek méhében
Mennyei ajándék beméne,
És az szűz leán visele stb.

Szűznek tiszta méhe háza
Gyorsan Isten hajléka lón,
És szeplőtelen fogadá
Istennek elrejtett titkát.

Ime szüle az szűz leán, (V. ö. *A solis ortus.*, 23—4. l.)
Születék szűz Máriátul. (V. ö. *Pange lingua*, a 62. l.)

A himnuszok elmondják, hogy az Üdvözítő a szép, tiszta szűztől csodás módon mint Isten fia született. Azonban mindez az egyetlen »szép« jelző híján a bibliában is — Máté, Lukács I. — előfordul és nemcsak a katolikusoknak, de a protestánsoknak is dogmája. A protestantizmus ragaszkodik az Apostoli Hitvalláshoz,

melyben ez a dogma szintén kifejezésre jut.¹ Bornemisza Péter szerint »Mária oly szűzen szülhette, szülte is a Krisztust, hogy az ő szűzességének romlása csak meg sem indulna, hanem az ő teste megszenteltetvén, Szentléleknek cselekedetiből tiszta és szent emberséget véteknélkül fogadna.«² Félegyházi Tamás szerint az evangelisták azt hirdetik Máriáról, »hogy szűz volt, hogy az Ézsaiásnak jüvendölése beteljesednék: Ime az szűz fogad és fiat szül . . . Annak felette az Isten az ű fiának születését ezzelis meg akarta ékesíteni, hogy az természet folyása ellen születtetet, mely oly titkos csuda, kihez soha hasonlatos nem volt nemis leszen.«³ Károli Péter írja: »Azt is lássuk meg, miért kellett szűztül születetni az Jézus Krisztusnak, mert az okosságnak ellene vagy ez, hogy szűz szülhessen, hogy anyais legyen, szűz is legyen, az mint az meg vakult zsidóknak az pogánoknak lehetetlennek teczik . . . Mind az által bizonságot tesznek erről mind az propheták és az apostolok írások. Szűztül kellett azért születni . . . Az Jézus Krisztus szűztül születtetik de férfiui magnekül . . . bűnnekül.«⁴

¹ V. ö. Félegyházi, Az kerezteni igaz hitnek reszeiről . . . Debreczen, LXXXVIII. (1588), 8-ik szmztl. lev.

² Bornemisza, Első része az Evangéliomokból és az Epistolákból való Tanuságoknak. Sempte, 1573. fol. CLXI.

³ Id. m. 34—4. l.

⁴ Az Apostoli Credónak avagy Vallásnak igaz magyarázattyá. Debr. 1584. 245—6. l.

DR. HORVÁTH CYRILL.

A FESTETICS-CODEX BŰNBÁNATI ZSOLTÁRAI.

A Nyelveléktár XIII. kötetében (1885) kiadott Festetics-codex 364—405. lapjain lévő »Penytcyia thartasrol walo psalmosok« a kiadó Volf Gy. »szerint a VI., XXXI., XXXVII., L., CL., CXXIX. és CXLII. zsoltárnak egész a fölismerhetetlenségig szabad paraphrasisai.« Ez az állítás igen sajátos *contradictio in adiecto*-t foglal magában, mert vagy paraphrasisai az illető zsoltárok a Dávid-féléknek, és akkor ha még oly szabadok is, mégis csak föl kellene ismerszeni bennök a körülírt eredetiknek; vagy pedig ha csakugyan a fölismerhetetlenségig szabad a paraphrasis, akkor nem az többé e szónak szokott értelmében. Nem is nyugodott bele ebbe a véleménybe *Boros Alán*, ki csak nemrég »Zsoltárfordítás a kódexek korában« (Budapest, Stephaneum 1903) cz. értekezése 70—74. lapjain e zsoltárokkal elég részletesen foglalkozik, s a Dávid-félékkel való egybevetésük alapján kijelenti, hogy »egymáshoz semmi közük, a legkisebb rokonságban sem állanak«. (70. l.) Alább pedig, miután a codex 5. zsoltárát a Dávid-féle 101. zs. latin szövegével szembeállította, így szól: »Még csak azt sem mondhatjuk, hogy eszméket, gondolatokat vett át a zsoltárból, mert az általános szorongattatás és bűnbánat gondolatán kívül a kettő között semmi rokonság sincs. Egészen elütő a Festetics-codex bűnbánati zsoltárainak stílusa, hangja, szerkezete, fölfogása, mint az ó-szövevségi zsoltároké.« Végül a kétféle zsoltárok eltérő nyelvezetét s a bennük nyilvánuló fölfogásnak kivált a megváltás eszméjét illetőleg egészen elütő voltát részletezve, arra a következtetésre jut, hogy itt »már az új-szövevség korában készült bűnbánati imádsággal van dolgunk«. Hozzáteszi még, hogy kétségtelenül nem a codex írójától erednek, hanem minden jel vallomása szerint fordítások, »ámbár általában jobbak, mint a többi zsoltárok fordításai«. (U. o. 74. l.)

Ezt a legutóbbit kivéve, aláírhatjuk a gondosan megírt értekezés szerzőjének minden idézett állítását, s hozzájárul Boros véleményéhez dr. Horváth Cyrill is, ki az Egyet. Phil. Közl. XXVIII. 683. lapján a Nyelveléktár érdemes kiadójával szemben az ifjú

szerzőnek ad igazat. Mindezek után azonban a kérdés lényegesebb része, hogy hát honnan kerültek e zsoltárok a Festetics-codexbe, még mindig megoldatlan maradt, mert az említett megállapítások csak negatív eredményre vezettek. Engem a kérdés további feszegetésére Szily Kálmán egy tavaly nyáron hozzám intézett levele indított, melyben az említett zsoltárok egyikében, az ötödikben, a 392. lap vége felé (Nyelvelméltár XIII. 97. lap 2. sor) előforduló rejtélyes *ogzattan* szó értelme felől tudakozódik. A Nyelvtörténeti Szótár, a melynek a Festetics-codexre vonatkozó adatai különben is nagyon hézagosak, e szóról nem ad, de az eredeti szöveget nem ismerve, nem is adhat felvilágosítást. Egyelőre magam is tanács-talanul állottam e szóval szemben, de legalább ösztönzést és alkalmat nyertem a kutatásra, a mely, mint ma nem minden öröm nélkül és a buzdító iránti őszinte hálával jelenthetem, eléggé meg-
lepő eredményre vezetett.

Arra t. i., hogy a Festetics-codex szóban forgó bűnbánati zsoltárai nem kisebb embernek, mint *Petrarcának*, a »Septem Psalmi poenitentiales«-e szószerinti hűségű, bár helyenkint eléggé esetlen és nehézkes, sőt nem is minden botlástól ment fordításai. Figyelmet érdemelnek tehát már szerzőjüknél fogva is; még inkább pedig annál az érdekes viszonymnál fogva, a melyben e zsoltárok Petrarca egyéniségével, egész erkölcsi mivoltával állanak. Mert e zsoltárok csakugyan annyira egyéni vallomásai szerzőjük lelkületének s azoknak a harcoknak, melyek egész földi életén át e nagy és nemes, bár sok gyarlóságtól hányatott léleekben dúltak, hogy most már nagyon természetesnek fogjuk találni, miért hasonlítanak e zsoltárok oly kevéssé, vagyis miért nem hasonlítanak egyáltalában a Dávid-félékhez. Nincs is más közös vonás a kétféle zsoltárok közt a 7-es számnál és a bűnbánat alap-
érzésénél. Egészen másfélék azok, mint a Dante híres bűnbánati zsoltárai, melyeknek remek olasz terzinái mégis csak a szent-
írási szöveget követik nyomról-nyomra, s csak a versforma kívánta amplificatióval írják körül a helyenkint szószerinti hűséggel fordított alapszöveget. Petrarcánál ellenben legfőlebb általános bibliai reminiscenciáknak a stilusra való hatásáról lehet szó. Ezeknek kiböngészésénél azonban sokkal érdekesebb és hálásabb lenne a számos párhuzamos helyet Petrarca egyéb aszketikus munkái és levelei közt kimutatni, melyek e zsoltárokban lépten-nyomon meg-
csendülnek. Mert e zsoltárok ép olyan subjectív, ha költőileg nem is oly becses alkotásai az írónak, mint a Canzoniere, s bennük ugyanaz a testi szennyből égi tisztaság felé vágyódó, vergődő lélek szólal meg, a mely a Laurához intézett sonettekben bájolja el immár egy félezred óta a világot édes-bús epedésével. Ugyanaz a természetimádó rajongás, ez a középkori embernél olyan új és meglepő érzés árad felénk a negyedik zsoltárból, a mely a Sorgue forrásai körül borús lelkére balzsamot kereső költőnek annyi panaszos sóhajából egészen modern érzéssel szól hozzánk.

E zsoltárokat Petrarca Sacramours di Pommiers (Sacamore de Pomeriis), akkor már cisterci¹ szerzetesnek küldötte (1367 vagy 1368-ban?) egy Velenczéből márczius 17-én kelt levél² kíséretében (Sen. X, I: XV. Cal. Apr.), a mely szerint már régebben írta, illetőleg diktálta szorongatott lelki állapotában (iam dudum in miseriis meis). Azt is elmondja ugyane levélben, hogy csak úgy hevenyészte, nem is egy egész nap alatt mondván tollba az egészet, kevesebb gondot fordítva a kidolgozásra, mint arra, hogy magának és másoknak lelki hasznukra legyenek (tam efficaciter utinam quam inculte). S. di P. csak 1367 vagy 1368-ban lépett a rendbe. Előbb a császári kabinet futárja volt, kívül Petrarca 1354-ben ismerkedett meg, s két évvel később vele együtt tette meg az utat Milanóból Prágába, hová IV. Károly császárhoz a Viscontiak követeként küldetett.

A zsoltárokról Körting i. h. 683. l. 1. jegyz. csak ennyit mond: »Von einer Besprechung der ‚sieben Busspsalmen‘ dürfen wir absehen, da dieselben nur aus aneinander gereihten Reminiscenzen der biblischen Busspsalmen bestehen«. A mi ép oly helytelen, mint Volf Gy. fent említett állítása a Festetics-codex bűnbánó zsoltáraitra vonatkozólag. Érdekes, hogy mennyire egybevág e két téves nézet, a nélkül, hogy a magyar tudósra a németnek véleménye befolyással lehetett volna, mivel Volf Gy. nem is sejtette, hogy a Festetics-codex illető zsoltárainak Petrarca művei közt lappang az eredetijök.

Petrarca bűnbánó zsoltárainak első ismert kiadása 1473-ban jelent meg Velenczében. (Gröber, Grundr. d. roman. Philol. II. 3. 964.)³ Olasz fordításuk először Turinban 1497. (Hain 12806.) Újabb kiadásai közül a legjobb a *Levati*-féle (Bergamo 1821), melyhez a kiadó olasz fordítást is mellékelte.⁴ Minthogy ehhez nem férhettem, sem kéziratot⁵ nem használhattam, az idő rövidsége miatt egyelőre csak a Budapesten meglévő kiadásokra szorítkozhattam.

Szerencsére megvan itt Petrarca összes műveinek többekévesbbé teljes régi kiadásai közül az 1496-i bázeli és a jóval teljesebb 1554. évi bázeli. Amannak az akadémiai könyvtárban 1, a Nemzeti Múzeumban pedig 2 csonka és 1 teljesen ép példánya

¹ Szinte érthetetlen, hogy *Körting* (Petrarca's Leben u. Werke, Leipzig 1878, 333 l.) S. de P.-t karthauzinak mondja. Alighanem a Sen. X. I. vele egy sorban említett Gherardo-val, Petrarca öcscsével téveszti össze, ki csakugyan karthauzi volt.

² Op. ed. Basil. 1554 p. 952—958.

³ *Hain* (12803) egy h. é. é. n. kiadás után egy 1473. évit említ, mely »per Albertum Stendal de Saxoniam« nyomtatott (12804). Nem tudom, ez-e a *Gröber*-nél említett velenczei. A többi XV. századbeli kiadást l. *Hain* 12805 és *Copinger* II. 2. p. 14, no 4710, 4711.

⁴ *Ambr. Levati*, I sette salmi penitenziali di Dante Al. e di Fr. Petrarca. Bergamo, Mazzoleni 1821. 57—91. Verses olasz fordításuk az eredeti szöveggel együtt *Angelo Dalmistro*-tól, Trevigi 1825.

⁵ Egy velenczeit említ *Valentinelli*, Codici manosc. di Fr. Petrarca . . . posseduti dalla Bibl. Marziana . . . Venezia, 1874. 61. l. 62. sz.

van meg. (*Hellebr.* 269, *Horváth* 475.) Emennek az akadémiai könyvtárban lévő példányát használtam. Ezek mellett még jó hasznát vettem a *Ludolphus Carthusiensis* »Expositio in Psalterium« (Paris, 1514) függelékében levő szövegnek, a mely három helyen egy-egy verssel bővebb az id. bázeli kiadásokban olvashatónál, és épen ez a három versiculus megvan a mi Festetics-codexünk magyar fordításában is. A további kutatás dolga lesz eldönteni, vajjon e három vers kézirati hagyományon alapul-e, avagy későbbi s esetleg olyan interpolatio, a mely csakis a Ludolphus-féle függelékben található szöveg sajátja. Ez esetben az a kérdés merül fel továbbá, mikortól fogva mutatható ki ez az interpolált szöveg, mert ennek a pontos időhatára esetleg a Festetics-codex szövegének terminus a quo-ját is segíthet meghatározni. (Nem a codexét magáét, mert ez másolat, a melynek keltét eléggé szűk határok közé szorítja az a körülmény, hogy Kinizsiné Magyar Benigna számára készült még Kinizsi Pál életében, mint azt a benne lévő »Pál uram betegségéről való imádság« tanúsítja.)

Egyelőre nem szólok a codex-részlet eredetijének szótári értékéről, mely ez esetben annyival nagyobb, mivel a codex többi része majdnem kizárólag szentírási vagy egyéb breviumi szöveg, tehát ismert és nyelvemlékeinkben számos párhuzamos helylyel megvilágosított szókincset nyújt; holott ez a néhány lap eddig a régi magyar nyelv kincsházának egy olyan elzárt fiókja volt, a melynek csak most, az eredeti szöveg előkerültével leltük meg a kulcsát. E szorosan nyelvészeti érdekű jelentősége mellett azonban van talán e kis leletnek némi irodalom- és műveltségtörténeti becse is. A Festetics-codex kiválóan díszes kezdőbetűi és lapszéli ékítményei miatt eddig is egyike volt a renaissance-kor legszebb hazai emlékeinek. Most, hogy e codex egyik darabjával a renaissance nagy úttörőjének, az első és legnagyobb humanistának a neve is belekapcsolódik középkori irodalmunk történetébe, e kéziratnak az értéke csak emelkedik; mert egygyel gyarapodik benne azoknak a tanuságoknak a száma, a melyek azt bizonyítják, hogy magyar szellemi élet a saját őszerején kívül mindenkor a nyugoti műveltség legjobb forrásaiból merített.

SEPTEM PSALMI POENITENTIALES FRANCISCI PETRARCHAE.¹

Psalmus I.

Heu mihi misero, quia iratum adversum me constitui redemptorem meum, et legem suam contumaciter neglexi. Iter rectum sponte deserui, et per invidia longe lateque circumactus sum. Aspera quaelibet et inaccessa

¹ E szöveg megállapításánál első sorban a Festetics-codex fordítója előtt lehetett eredetileg igyekeztem — a rendelkezésemre álló eszközök szerény mértékéhez képest — annyira-mennyire helyreállítani. A variáns lectiók idézésénél B = Opera. Bazel, Amerbach Jánosnál 1496. (Hain 12749. Nemz. Múz. Inc. c. a.

penetravi, et ubique labor et angustiae. Unus aut alter ex gregibus brutorum, et inter lustra ferarum habitatio mea. In anxietatibus cum voluptate versatus sum, et in sentibus cubile meum stravi. Et obdormivi in interitu, et speravi requiem in tormentis. Nunc igitur ¹ quid agam? quo me in tantis periculis vertam? spes ² adolescentiae meae corruerunt omnes. Et factus sum naufrago simillimus, qui mercibus amissis nudus enatat, iactatus ventis et pelago. Elongatus ego ³ sum a portu, et viam salutis non apprehendo, sed rapior sinistrorsum. Video tenuiter quidem, sed hinc mihi gravius duellum, quia irascor mihimet et animae meae sum infestus. Irascor peccatis meis, sed ingenti miseriarum mole depressus sum, nec est respirandi locus. Saepe fugam retentavi, ⁴ et vetustum iugum excutere meditatus sum, sed inhaeret ossibus. O si tandem excidat a collo meo, excidet confestim, si tu iusseris altissime. O si mihi sic irascar, ⁵ ut te diligam vel sero. Sed multum timeo, quia libertas mea manibus meis labefactata ⁶ est. Iuste crucior, consensi, labore torqueor dignissimo. Quid mihi procuravi demens, catenam meam ipse contextui, et incidi volens in ⁷ insidias mortis. Retia mihi disposuit hostis, quocunque ibam et pedibus meis laqueos tetendit. Ego autem despexi, et incessi securus inter lubrica, et in peccatis meis mihi ⁸ blanditus sum. Credidi iuventutis decus aberrare, ⁹ et secutus sum quo me tulit impetus. Et dixi mecum: quid ante medium de extremis cogitas? habet aetas quaelibet fines suos. ¹⁰ Videt ista deus, sed irridet; facilis ¹¹ erit ad veniam; converti poteris, cum voles. Tunc consuetudo pessima suum vindicat mancipium, et iniicit manus frustra reluctanti. Quo fugiam, non habeo; nam et ego vinctus sum, et refugium meum longe est. Moriar in peccatis meis, nisi mihi auxilium ¹² veniat ex alto. Non merui, fateor; sed tu domine miserere et extende manum tuam ¹³ pereunti. Et memor promissionum tuarum, eripe me de faucibus inferni. Gloria patri etc.

Psalmus II.

Invocabo quem offendi, nec timebo; revocabo quem abieci, nec erubescam. Spem perditam restituum; audebo rursus ex his tenebris in

665. b.) *b* = Opera. Bazel, Henr. Petri 1554. *L* = Ludolphi Carthusiensis . . . in Psalterium expositio. Parisiis 1514. — A nyilvánvaló sajtóhibákat megjegyzés nélkül javítottam ki. A *dött* betűs sorok a II., IV. és VI. zsoltárban csak a Ludolphus-féle szöveg és a Festetics-codexbeli magyar fordítás közös sajátjai.

¹ *L* ergo

² *L* spes *B* spē, *b* species

³ *L* (ego)

⁴ *L* tentavi

⁵ *Bb* *add.*: in peccatis meis

⁶ *BL* labefacta, *b* labefactata

⁷ *L* (in)

⁸ *B* mihi *b* meis *L* meis mihi

⁹ *L* oberrare, *Bb* non aberrare

¹⁰ *L* suos fines

¹¹ *L* facilis *Bb* facillimus

¹² *L* auxilium mihi

¹³ *L* (tuam)

caelum oculos attollere. Illic habitat redemptor meus, qui potens est ab inferis evellere. *Et gelidis artubus spem infundere, et extrahere iacentem de sepulcro.* Ego in me perii, sed in illo vita mea¹ permanet et salus in aeternum. Ille imperat morti, ille vitam praestat et restaurat; quis prohibet sperare meliora? Avolent, qui me terrificant: peccatum grande meum² nimis, sed miseratio domini immensa est. Peccavi infelix malis peiora³ accumulans, et mihimet hostis acerrimus. Verius⁴ enimvero omnes sordes meas una gutta vel tenuis sacri sanguinis absterget. Attamen unde mihi gemitus? Frange saxum hoc, domine, et fontes prorumpant⁵ ex adamante durissimo. Fontes limpidi scaturiant, et descendant⁶ in volutabrum, ubi assidue trux aper immergitur. Et deleantur⁷ maculae vetustae, ut placere tibi possit habitaculum in me, dum mihi⁸ displicet. Fiat mihi per noctem miseriarum mearum recordatio, et per diem spes salutis appareat. Temperem laeta cum tristibus, sed miserationum tuarum nunquam obliviscar. Ex quantis me malis erueris, et ut animam meam non deserueris in periculis multis. Lugeam poenitens de commissis, ad feliciora suspirem; de meipso⁹ metuam semper, de te nunquam desperem. Fiat mihi thalamus meus purgatorium meum, et lectulus meus lacrimarum mearum conscius.¹⁰ Et in corpore meo doleam, priusquam praeceps corruam in tartara. Miserere mei¹¹ domine, miserere; et opus tuum ne destituas, liberator meus et spes mea¹² ultima. Gloria patri etc.

Psalmus III.

Miserere domine dolorum meorum; ¹³ satis superque ¹⁴ volutatus sum, et in coeno peccatorum meorum marcui miser. Et quid restat amplius afflicto? tempus inutiliter abiit, vitam in consiliis expendi.¹⁵ Mors ante oculos meos adest, et domus novissima sepulcrum, et stridor ac gemitus gehennae. Quamdiu me deludit¹⁶ hodiernus dies¹⁷ sub expectatione crastini? quando incipiam ad te reverti? Siste iam fluctus ac procellas animi; illumina consilium cordis mei, et metam laboribus impone. Qui intellectum

¹ L mihi vita

² L meum grande

³ L mala peioribus

⁴ L Verum

⁵ L proruant

⁶ L detendant

⁷ L diluantur

⁸ L dum mihi Bb: dum (mihi)

⁹ L memetipso

¹⁰ L conscius mearum

¹¹ L (mei)

¹² Bb (mea) L spes mea

¹³ L dolorum meorum domine

¹⁴ Bb satisque superque

¹⁵ L Et quid restat amplius? afflictio tempus inutiliter abiit. et vitam in consiliis expendi.

¹⁶ L deludit

¹⁷ L dies hodiernus

dederas, ut bene ageram, tribue voluntatem, et in actum dirige, ne exprobratione tui muneris confundar. Eripe me de ¹ servitio hostis tui, et ne insultet in opus manuum tuarum, prohibe; quoniam alter qui prohibeat non est. Libera me de suppliciis aeternis; sit mihi pars purgationis labor meus, quo hic per singulos dies exerceor. Reliquum in ² hac vita et in his membris exige, priusquam veniat tempus egestatis. Reduc me in vias tuas ante solis occasum, advesperascit enim, et nox est amica praedonibus. Coge me ad te, ³ si vocare parum est; denique ut libet, modo ne peream. Respice domine, vide, ⁴ miserere, succurre; quoniam tu solus omnes miseras meas ⁵ nosti. Gloria etc.

Psalmus IV.

Recordari libet munerum tuorum deus, ut sit mihi confusio ante oculos et rubor in genis meis. Sic enim forte misereberis, ubi non prorsus oblitum ⁶ videris omnium, quae mihi tribuisti, largitor optime. Tu mihi caelum et stellas, — quid enim horum indigebas? — tu mihi vicissitudines temporum creasti. Tu solem et lunam, tu dies noctesque, tu lucem ac tenebras discrevistis. *Aër est opus digitorum tuorum; serenitatem et nubes tu fecisti et ventos et pluvias.* Terram aquis involvisti, fecisti montes ⁷ et maria, valles ac planitiem, fontes ⁸ lacus et flumina. Haec intus variis seminibus fecundasti, circumquaque multiplici specie decorasti. Herbis virentibus vestisti campos, distinxisti colles floribus et silvas ramorum foliis. Fatigato requiem praeparasti, aestuanti umbras arborum et ad otium recessus amoenissimos. Sitiendi fontes lucidos, esurienti baccas omnis generis, et refectionis quam multiplicis alimenta. Quam multiformibus animantibus terras et pelagus ⁹ implesti, et circumfusos tractus aëris, quis cuncta dinumeret? Haec omnia pedibus hominis subiecisti; usque ad oblectationes varias amasti hominem. Nec me minus ideo quia cum multis; quin et singularia quaedam tribuisti ¹⁰ mihi. Tu corpus hominis prae cunctis creaturis adornasti; tu membra miris ordinibus collocasti. Os illi imperiosum ac serenum, spiritumque tui capacem et contemplatorem caelestium statuisti. Addidisti artes innumeras, quibus vita haec foret ornatior; aeternaeque ¹¹ vitae spem dedisti. Ostendisti viam qua gradiendum foret; aperuisti aditum in tabernacula tua; monuisti quid cavendum atque unde declinandum sit. Deputasti comitem perpetuum

¹ L (de)

² L in Bb mihi

³ Bb Cogere ire

⁴ Bb (vide)

⁵ Bb (meas)

⁶ L prorsus oblitum Bb prorsum (oblitum)

⁷ Bb fontes

⁸ Bb montes

⁹ Bb pelagos (!)

¹⁰ Bb praebuisti

¹¹ L aeternae quoque

ac ducem; gressus omnes e¹ specula contemplatus es, et errores meos observasti. Cadentem sustentasti, labentem firmasti, errantem direxisti, prostratum sustulisti, suscitasti mortuum. Miseratus es labores meos totiens, ubi non misericordia, sed odio dignus eram. Et quibus meis meritis tam multa,² tam grandia gratis et indignus haec accepi? Pro his omnibus quid tibi retribuierim, vides; verumtamen miserere iterum et succurre, quia sine te morior. Ingratitudinum mearum ne reminiscaris amplius; sed salvam fac animam nil iam de propriis viribus sperantem. Gloria etc.

Psalmus V.

Noctes meae in moerore transeunt, et terroribus agitant innumeris; conscientia concutit insomnem,³ et male mihi est. Somnus meus illusionibus variis turbatur, non mihi quietem afferens, sed laborem. Signum pestiferi eventus prohibe domine et occurre, quoniam adventantis mortis est indicium.⁴ Dies meos in amaritudinibus exegi; consumpserunt me curae immortales, et animae meae litigio exasperatus sum. Corporis mei sarcina defessus ac curvatus ingredior, et terram invitus aspicio. Intus et extra mihi ipsi⁵ sum molestus, utrobique hostes domesticos inveni, qui me pessumdederunt. Persecutoribus alienigenis⁶ patuit ingressus, et murorum custodia devicta est. Et ego somno gravis atque incautus, inter tenebras noctis oppressus sum. Nulla mihi spes salutis, nullum praesidium aliunde, sed in misericordia tua sperabo. Succurre, accelera, fer opem et miserere mei. Gloria etc.

Psalmus VI.

Circumvallarunt me inimici mei, perurgentes me cuspe multiplici. Obtorpui infelix et contremui vehementer; horror mortis superastitit mihi. *Incubui infelix in baculum meum et dixi: ecce perferam nec succumbam.* Non respexi ad orientem, nec unde debueram auxilium exspectavi, nec sicut dignum fuerat speravi. Propterea firmamentum, cui innixus eram, me destituit repente, et ego pronus in terram sum prostratus. Agnovi cadens quam debiliter stetissem; praedones insultaverunt corruenti. Spoliaverunt⁷ me divitiis multis⁸ quaesitis mihi de longinquo; tunc et cruore deformaverunt me. Vulneribus gravissimis confecerunt me;⁹ semianimem atque nudum reliquerunt¹⁰ in deserto. Caput et pectus meum transfixerunt, sed subter praecordia mea debacchati sunt acerbis. Illic vulnus situ putruit, illic vitae meae metuo, illic domine manus tuas adhibe velociter.

¹ L et

² L multa Bb digna

³ Bb terrores agitant: innumeris conscientia concutit insomnem

⁴ L indicium Bb iudicium (!)

⁵ L mihi ipse

⁶ L alienigeni

⁷ L Spoliaverunt

⁸ Bb delitiis (!) multis

⁹ Bb (me)

¹⁰ L reliquerunt me

Vivis enim salvator mi, et haec aspiciens ex alto tacuisti et passus es, quia ego promerui. Miserebeis fortasse, nec patieris in finem, quoniam tu solus potens es praescribere leges morti. Ipse arcebis carnifices ab interitu meo, quoniam in te spes mea magna est; ipse salvum me facies de manibus impiorum. Gloria patri.

Psalmus VII.

Cogitabam stare dum corruí; vae mihi quia duriter nimis allisus sum. Quo et unde redactus sum,¹ horresco dum memini et graviter contremisco.² Sperabam de viribus meis, et mihi quaedam magna promiseram. Somnia mihi fingebam et gaudebam; nunc delusus expergiscor cum lacrimis. Securus in periculis fui, laetus in aerumnis mediis, portum in tempestatibus³ putavi. Circumspexi per nebulas, secutus sum transversas et tortuosas vivendi vias et infeliciter mulcentes. Nosti, quoniam tu semper mihi fueras finis, sed ad te per meipsum venire credens retrocessi per inextricabiles anfractus. Sentio nunc insidias ubilibet; piget⁴ erroris tam longaevi; nec propterea subsisto ubi sit requies. Odio mihi sum et ago cuncta cum fastidio: vim patior et aliud non licet. Novum propositum mos vetustus opprimit; et cum recta placuerint, relabor ad solita. Quotiens iam oscitans ad vomitum redii, et subinde stomachans dixi: quousque hoc⁵ et quis erit finis? Iustum supplicium animi insolentis scio quod⁶ me perdidit; nihil eram, et supercilium erexi. Agnosco⁷ nullam fiduciam hominum,⁸ nisi in deo; et si parum video, illucescat clarius. Aufer a me domine praesumptionis spiritum, et humilitatem tribue placentem tibi. Nequando extollar inconsulte, et mihi de me mentiar, sed perseverem in tremore tuo. Limus et umbra tenuis sum et fumus ante impetum ventorum, ita mihi videor videri. Ita mihi videar semper, et in hac opinione permaneam sobrie ac salubriter sub umbra tua. Quotiens hinc pedem movero, concidam et ludibrium⁹ persecutoribus meis ero. Scio et expertus metuo, operuit me iam similis ruina. Et adhuc exurgere non valui, sed inenarrabilibus urgeor miseriis. Tamdiu¹⁰ foedus versor in sanguinibus, et in luto concupiscentiarum mearum iaceo. Erue me Christe Jesu et misericorditer sustenta, ne corruam sub extremis. Gloria patri etc.

¹ *Bb* (sum)

² *L* contr. graviter

³ *L* aerumnis: mediis portum in temp.

⁴ *L* insidias, ubilibet piget

⁵ *L* haec

⁶ *Bb* quid

⁷ *L* Agnoscens

⁸ *Bb* homini

⁹ *L* ludibrio

¹⁰ *L* Jamdiu

GRÓF BETHLEN MIKLÓS BÉCSI FOGSÁGÁRÓL

(1708—1716)

ÉS ARIOSTO »ÖRJÖNGŐ ROLAND«-JÁNAK EGY

XVII. SZÁZADBELI FORDÍTÁSA.

Gyermekkoromban, mikor a kolozsvári református collegiumba jártam, szokás volt ottan, hogy a szünidőről visszatért ifjak otthon talált régi írásokat, nyomtatványokat és könyveket hoztak magukkal, és azzal kedveskedtek a magyar irodalom professorának, ki buzgón gyűjté azokat az iskola nagykönyvtára számára. Így jött vissza egyszer 1892-ben sok-sok poros, egérette írással egyik társunk a mezőségi Vajda-Kamarásról. Úgy beszélte, hogy a Bethlen grófoknak egy elhagyatott régi kastélyának padlásán találta azokat egy feldöntött, nagy vaspántos láda alatt szerteséjjel szórva. Javárészét ez írásoknak oda adta tanárunknak és úgy, a mint maga is csak vaktában markolta azokat ki e sok közül — néhányat nékem is juttatott belőlök. Mifélek azok, a miket a collegiumnak ajándékozott, bizony nem tudom. Mert bár később sokszor kértem ama tanárunkat, ki azóta meg is halt, Szabó Sámuel, később pedig Török István tanár urat, ki tőle a könyvtárosságot átvette, az írásoknak többé nem bírtam nyomára akadni. Pedig jól emlékszem, volt közöttök egy nagy királyi pecsétes oklevél, német vasasok fizetéséről szóló összeírások, magánlevelek és hivatalos akták, melyek szintoly érdekesek lehetnek, mint a melyek a vak véletlen folytán hozzám kerültek. Midőn e helyen ez utóbbiakat akarom ismertetni, főleg a Vajda-Kamaráson maradt levéltárra, és a kolozsvári collegium könyvtárában kallódó írásokra akarom a szakemberek figyelmét felhívni, meg levén győződve, hogy Erdély egyik legjelentősebb és irodalomtörténeti emlékekben bővelkedő levéltárát fogják ott feltalálni.

Azt gyanítom ugyanis, hogy ott lappang gróf Bethlen Miklós »Önéletírása«-nak eredetije, melyet későbbbről való másolat alapján ugyan kiadott 1858-ban Szalay László a Történelmi

Tár II. és III. kötetében, de a melyről maga mondja az előszóban, hogy a nyelvész sajnálni fogja, hogy nem az eredetinek hű mását veszi tőle, minthogy a XVIII-ik század másolói bizony felületesen szoktak elbánni az eredetinek nyelvezetével és írásmódjával. Itt kell legyenek továbbá mindazok a levelek és okiratok, melyekre Bethlen minduntalan hivatkozik e művében és a melyek egyszersmind kiegészítik csupán 1704-ig menő művét. Maga írván első könyvének 288. lapján is: »az akkori diariumomban jobban meglátszik ez« — és művének a végén: »Reliqua vide in actis«.

Itt gyanítom Freytag Ádám németből fordított Architecturájának kéziratát, melyet Hollandiában tanulóévei alatt fordított Bethlen. És talán még egyéb irodalmi munkái mellett, itt kell legyen végül a többi része azon töredéknek, mely az én gyűjteményemben vagyon és a mely bizonyára legrégebb magyar fordítása Ariosto »Örjöngő Roland«-jének.

Mind e fellevésekre a birtokomban lévő az a pár levél indított, melyek az 1708—1716 közti időből valók és melyek közül ötöt írt maga Bethlen Miklós, hatot felesége, gróf Rhédei Julia, kettőt fia és egyet a leánya. Más két, nem sajátkezűleg írt levél szintén Bethlen Miklóstól való, melyek egyikét Du Jardin bárónak, Mihály fia özvegyének, a másikat pedig vejének, gróf Teleki Sándornak írt.

Nálam van továbbá egy felség-folyamodványnak latin fogalmazványa is.

Ismeretes, hogy Bethlen, midőn kitört a Rákóczy-féle szabadságharcz és a kuruczok ügye diadalmasan haladt előre, 1704-ben egy broszúrát írt »Olajágat viselő Noe galambja etc.« czímen Fridericus Godefridus Veronensis álnév alatt és azt egy Pano István nevű görög ügynök által megküldé a titkon Rákóczit pártoló holland és angol követnek. Egy projectum volt az, hogy miként lehetne az általa szerzett leopoldi diploma kijátszásával eltiport Erdély önállóságát ismét visszaadni a nevezett két protestáns hatalom kezessége mellett. A gyanakvó császári tábornok, Rabutin azonban elfogja ügynökét és Bethlent fogságra veti. 1704-től 1708-ig tartott szebeni szigorú fogsága, a miről még ír Onéletírásában. Ekkor hanyatlani kezd a szabadságharcz csillaga — Erdélyből kiverve a kurucz és Bethlen tekintélyes hívei okvetetlenül követelték volna szabadonbocsáttatását. De mivel Rabutin még mindig félt, hogy mások példájára Bethlen is át fog pártolni Rákóczihoz és mivel a Resolutio Alvincziana Art. 4. szerint a hazaárulási, hűtlenségi és felségsértési perekben az ítélkezés egyenesen Ő Felségére tartozott, titkon erős katonai fedezettel 1708. május 1-én Bécsbe viteti fel. Ugyanekkor április 25-én értesíti a gubernium, hogy a periratok is felküldettek Bécsbe. A következő év márczius 12-én értesítik, hogy a döntés elhalasztatott, hogy a védekezésére szükséges iratokat beszerezhesse, valamint a kiküldött bizottság is kutat Erdélyben, hogy nem találna-e még gyanus iratokat. Leveles ládái

Bethlen-Szt-Miklóson ekkor átkutatják és lepecsételik. Erre az értesítésre felel amaz fentemlített, birtokomban levő latin memorialeban 1709. márczius 16-án.

Nem kétli ugyan, hogy Ő Felségének ez az intézkedése merő jóakaratóból származott, mégis úgy jött neki, mint a villámcsapás. Honnét szerezzen ő be iratokat? — hiszen úgy emlékszik, hogy a gubernium mindent felküldött és ő maga mindent benyújtott. A bizottság is semmi gyanusat sem találhat már Erdélyben, hiszen azt is elégszer kérte, hogy bármit találnának, csak küldjék fel Ő Felségének. Hogy mi eredménye volt kérelmének, nem tudja. De raboskodása immár a hetedik esztendőbe menvén át, sírva, könyörögve borul a trón elé és kéri Ő Felségét, hogy kegyelmezzen meg neki, avagy könyörüljön feleségén, gyermekein, unokáin, házán, mert e nélkül csak több nyomoruságnak néz elibe. Bár sohasem volt gazdag, mégis mindenét oda adta Husztra, hol mint kapitány őrséget, diákot, postát mindent a magáéból tartott, hogy Ő Felségét szolgálhassa. Mások, kik szabadok, ilyesmiért Ő Felségétől vagy a kincstártól kárpótlást nyertek — csak ő nem kap semmit, mivel hogy fogoly. Kezesek érette a haza, Isten, vagyona, családja — és vén kora.

A következő évről nem tudunk semmit. Nálam van azonban 1711. jún. 19-én (?) kelt csonka levele, melyet alábbiakban szó szerint közlök:

Isten vigasztaljon s- aldgyon meg Edes Feleségem.

A közelebb Dioszegi es Tzollenstain Uramek által 9—23 es 27 May költ leveleidet, es Dioszegitől minden állapototokrol egeszsz Tanusagot vettem, noha velle szant szandekkel szembe lenni nem akartam, azert hogy mivel ennekem semmit vetkül itt sem vetnek hanem tsak a Galambot, es azt sem annyira hogy irtam, hanem azt, hogy miért nem küldöttem igyenessen a Csaszarnak mint azelőtti Irasimot hanem az Anglus es Hollandus kö[ve]tekhez. Minthogy azert Dioszegi eppenn oda megy . . . most tanulni, nem akartam sem ötet sem maga[mat] gyanuba hozni hogy ne fogjak rá hogy en . . . követem s — valami baya ne legyen. Mast tam volna akar az Szállásomra vettem volna, m[ert] hi]szem mostis a te Japonicadot kalapot mit az . . . vettem Szabo, kereskedő Emberek ide jöttek hozzam ugy valasztottam mind a Japonica külső belső Materiát alkuttam vásárlottam vellek itt a magam hazaba Szabadonn, meg olyan halgato Nemet Pasztor sem jött az Hazba vellek, azert a velle valo szembe nem letelemenn vagy ha valamit talalt volna is irni kettseges vagy kedvetlen dolgot, azon meg ne ütközzel semmineg, mert imez az oka; Azonn az Okonn se ütközzel meg, mert noha en azokat a Nagy Hatalmas Meltosagokat meg nem mertem találni, meg is az Isten ugy fel indította őket az erettem valo Törekedesre, hogy azt az Istennek sem en sem Te meg nem köszönhettyük, es ennek az en dolgomnak immar jo vege leszen es minel kesöbbre halasztani latszik Isten, annal örvendetesebb tisztessagesebb es nekem s-nektek

annal jobb es hasznosabb leszen, meg nyugutt elmevel legy rajta keves napok alatt meg tapasztalod.

Dioszegi neveddel követett engemet egy Leveledről. Elhiszem a 9dik May irt Leveledet erted, de Lelkem ennekem semmit sem vétettél nagyobbat vetett volt a Sz. Job Felesege Jol. 2. 9. En követlek inkább hogy en miattam sokat sirtál böytöltél es magadot azzal elrontottad, meg bocsass mindazaltal bizony ennekem abba semmi vetkem sintsen, mert mindezeket az Isten tselekedtte. A Proiectumot az Isten dütsössegeért irtam en. Az en Vallasom, Hazám, Nemzetem, a Tsaszar es Confederatusi jovara tzeloztam. Soha bizony azt az Ördög nem sugta, ha[nem] az Istennnek Lelke. Ha így jartam velle, az semmi, az is a[nnak] rendesse. Dan[iel] az Isten Haz[aja, Nem]zetejert valo buzgolkodasaval esett volt az Oroszlán Verembe. Az 3. Ifju a Tüzes kementzebe, de kijöttek. Bizony ugy [bi]zom Istenbe hogy enis ki megyek. Regenn Huzzát megölte az Isten, hogy az Frigy Ladához nyult, nem azért mert azt az esestől tartani jó dolog volt, hanem azért, hogy miért töttek volt a' Ladat ökor szekerre, mint a Philistaeusok, miért nem vitték az Vállokonn az Isten rendelete szerent. Enis az Isten Ladajat akarám az Esestől oltalmazni s- meg estem, de nem ugy, mint Huzza, mert semmi vetkem nekem abba, ha masok eleitől fogva az en akaratom ellen Ökör Szekerre töttek, vagy ugyan magok felrugtak vagy döyöttök. Azert tartotta meg az Isten tsudalatosan az en Eletemet ennyi veszedelemben mind ez mai Napig Eletemet Erömet Egességemet mindeknek s- magamnak Tsudajara mert ditsekedem az Istenbe, semmibe sem erzem alabb magamot mint szintén het esztendővel, hanem tsak az Uiyaim akarnak meg köszvényesülni, hogy nehezebben irhatok mint azelőtt de megis ugy hiszem esztendő alatt irtam be magam kezemmel tiz kontz-Papirossat, de nem irtam Galambot ne felly tölle. Egy reszet most be kültem a Professoroknak. Irtam igassagom oltalmazasara valo sok memorialet, Nagy Halom Nagy rakas ez. Az en Imadsagimot. Sok üldözések alá vettetett világi Eletemet, de ennek meg hiya vagyon egy keves.

Nekem most mas szallassam vagyon Penzenn fogadtam, de igen jó. Kettönelis jobb az elsönel megis felenyi draga. Ket nagyobb ket kisseb haz. Magam külön konyham. Szakacsnak kamarája. Különn jó Pintzem. Ket enyinn három enyinnis elfernenk jól. Költséget Isten adott, mindennap En, Tartzali, s- három szolgál, ket nagy, s- öt kis kutya Egy Mokus, mellyis nem regenn jött ide s- olyan Sziligy massat nem lattam, jól lakunk, megis Szegeny embernek is jut benne. Bizony-ság a nektek küldött Vasaralis. Dioszeginek is adtam 50 Rhenes frtot. Az Hertzeg Aszszony Gyulai Ferentz Uram szepen adtak igen neki. Eddig valo költséget ki tudvann, megis . . . forintal gazdagabban ment ki Betsből, mint ide jött. Alumniatis sz[epenn . . .]da fel neki. Oh Edes Lelkem ha te elhithetned az te A ba gyengesegedet menel . . . tölled . . . szemed előtt bizony jó ember lenne Josefből, es nem te tar . . . fet, hanem eö tegedet s- engemet, tehetnem tsak Dioszegihez tsak [esz]tendeig, meg lenne Illyes es Elisaeus' a' Liszt es Olay Sz[appan].

Josef tanittasarol irtam maganak, Praeceptorának Caposi Urnak, meg mutattya a [Prae]ceptora neked a Levelemet az mellyet neki irtam, aztis magaval es az Praeceptorral magyaraztasd meg előtted. Az a Legeny megvész. és egyy rossz ember, es tegedet meg szomoritto leszen, ha az három közzül legalább egyyik meg nem leszen. 1. Vagy Fejervarra adod Kaposi Uram keze alá, hamar pedig ha az haboru engedi. 2. Vagy ide en mellem küldöd, ha ugyan itt fenn kell laknom. 3. Vagy oda fel Dioszegi melle. Ha ez egyyik sem leszen bizony feltem, tudom en az 17 esztendő Gyermeke Legeny dolgot. Ha ez hamar egyyik sem lenne bar tsak Mohatsit fogadnad Szaraz Dajkanak neki, Mohatsinet Öreg Aszszonyinak, ez a Leanyok hazabol ki üzne, Amattol meg inkább felne mint sem a Praeceptoratol, irtam en Mohatsinak egyy levelet felölle. Igen jo volna az is ha Zilai Andras Uramat meg fogadhatnatok ugy Praedicatornak az mint en maganak es Caposi Urnak irtam felölle. Lassad Lelkem az mire Isten vezérel es segitt . . . vessed azt, talám Isten addgya en nekemis több modom lesz ezeknek io rendbe valo hozására.

Az Aporne Aszszonyom dolgaba hogy adoss levelet nem adtal, jól tselekedtted. El igazittom en azt, es ha lehet annak a jo Aszszonyinak kara nélkül, mert az jo indulattyat en tudom betsülleni. Atyam fiais levonn, de ez utannis semmi Irast ne adgyatok. Ha Nemes Embereket vagy Deakokat vagy mit küldene is hozzatok semmi igiretet ne tegyetek hanem tsak ilyen valaszt adgyatok Ertem Uram eö kegyelme eligazittya; szóval ugyan megmondhatod eö kegyelmének hogy en mint fellyebbis irám ha lehet szolgálni kivanok ugyan inkább mint kart tenni neki, de erről sok beszédnek kell lenni meg elebb eö kegyelmevel s- Corda Urammal.

Az Megyesi s- Caposi dolgot ertem, nem tehetünk rolla, ha ugyan tsak teged akarnak Portioztatni Orszagot Deputatiot es kivalt Generalis Urat kell rolla meg találni. Ugy ertem Fiam Uram leveléből most is a Generalis azt mondotta volt, hogy maga is ir mellettem ide fel jo akaróinak. Valóba nagy egygyüség tölletek Fiam Urammal hogy mindgyart nem kaptatok rajta; hadd irt volna a Tsaszarnak felöllem, Ugy ten Uram nem bonthatta volna el, melylyenis ne busully az Haller Uram irasa me szabaditt. Isten eo meg jutalmát. En a Gonosz kö helyenn kenyérrel haýttom ad kerek oda haza is Josefet szoktasd Serre Kafera most külön azert kültem neki egyy Süveg Nadmezet az Istenert kerlek vegy Cafet neki Szoktasd rá, inkább magad is igyal kelletlenis, bizony felek egyy reszeges rossz Ember leszen, es tsak hamar Bethlen Mihaly es a teobb reszeges Battyai utann megyen, mert a Bethleneket bizony mind a bor öli meg.

Egesseged romlassann busulok, de bizony lelkem a te babonas böjtöd az oka, az Istenre kérlek had el, ha erettem nem a Gyermekeidert, mi haszna ha osztann meg suketülsz, sem Isten Igéje, sem Emberek társasaga holt eleven leszeszsz. Samu szakatsot szanom, de törvenytől nem oltalmazom, latszik ugyan nem rossz szandeka volt mert az mint az karjaba verte a kést anyi eo[rövel] mellyebe hasaba is verhetne volna. Rendszerént: a ki embert akar ölni késnél nagyobb fegyverrel forgódik.

Erdelybe oltalmazza tor — io borbely talan meg tartotta volna ha penig meg kell halni Isten üdvezittse — en a vert magamra es Hazamra nem veszem. Cse halyt oltalmazni méltó ; Lovasz Györgyöt rendeld Josef m[el]lé jar[jon velle mindenkor lovonn bizony bannam ha tsak ollyan»¹

A míg Bécsben fogva tartják Bethlent, otthon a távol Erdélyben pusztul háza, gazdasága. Feleségét perrel támadják meg az adósai, Mihály fiának özvegye, a rákóczi Vay Adám leánya pedig férjhez megy egy Du Jardin nevű német colonellushoz, avval beléhelyezkedik első férje javaiba, sőt hogy azt tovább is élvezhesse, leányát eljegyzi mostoha fiával, az ifjabb Du Jardin báróval. »Porokatort nem kaphatok sohol — írja felesége Rhédei Julia 1712 júl. 29-én — mert látják, hogy Isten megalázot, nincs betsületünk, ez világi ember bizony nem szolgál nyomorus[ág]ba esett embernek, mert attól nem várhatja előmenetelét.« Hiába ír ő maga is a menyének, megakarván akadályozni unokájának tervezett férjhezadását, mert — úgymond reá fog jönni az ifjú Du Jardin is, hogy jól mondja a magyar: Könnyebb házasodni, mind napjában kétszer főzetni és ha mind csak az unokája hozományából akarnak majd megélni, bizony az is csak annyi, mint kilencz medvének egy erdei vaczkor — a házasság létrejött és még a fia is alig bírta tőlök visszaperelni a fiági birtokokat.

E közben, a szatmári békekötés után lassan megcsöndesült az ország, lecsillapulnak a gyanakvó kedélyek és felesége örömmel tudatja vele 1712 decz. 16-án, hogy sok könyörgésére: »az gyeneralist ő ektsellíája igerte garatsijajat, hogy ír kegyelmed mellett. Írt is az elmúlt postán.« Ő maga is ír 1713. aug. 12-én a generálisnak és az erdélyi kormányzéknek. Végre szeptember 30-án boldogan írhatja haza:

Isten meg aldyon Edes Feleségem benneteket. etc.

Irhatom, Istene a Dütsösseg, a kinek kezebe vagynak a Kiralyok Szivei, Kiis a mii Kegyelmes Csaszar és koronas kiralyunk szivet erre hajtotta az Felseges Ministerium egeszsz megeggyezesevel, hogy en töllem Reversalist vegyenek, hogy az eő Felsege hire es kegyelmes akarattya nélkül Szallásomrol es az Varosbol ki nem megyek, es ezt megadvann en, ez utann Szoldat engem ne strásállyon. En ezt a Reversalist megadtam ma, ihol vagyon a Parja, es a Strassakot, ezen oraba el is vivec a Szallásomról, [Ho]gy ennyire szabadonn vagyok az [Istennek] haala. Ez ugyan meg nem tellyes szabadulás, de olyan megköszönhetetlen sengeje az Isten es a Csaszar Kegyelmessegenek, hogy annak bő tellyes Aratasaról nem kell ketelkedni.

Addgyatok hálát Istennek es örüllyetek, de velle felette ne ditsekdeddgyetek, ne hiresittsétek, elmeteket kivalt roszra velle ne emellyetetek,

¹ A levél többi része elveszett.

hogy valamint alkalmatosságot ne addgyatok, az en szabadulásomat nem kivano Irigysegnek, hogy eő Felsege elkezdett kegyelmesseget bontogassa, es akadalyozza szabadulásomat, mint eddig. Eszetek legyen es Szilidenn halgassatok.

Az Huszti Penz Interresétis ismet elvégezte a Camara Praeses, az arrol valo Decretumot most irjak, remelem a jövő szerdai Postann el küldhetem hozzatok. Ebből addgy Betlen Laszlo Urnak.

En az enyimekkel jo egessegbe vagyok. A Betegsegis itt kissebedik. Istennek legyen haala. Eő Felsegek is itt jo egessegbe vadnak. Utolso leveletek hozzam keölt 10. 7 bris. A tü Supplicatioitokat eő Felsegeknek be adattam, jo indultak valujann. Isten mindeneknek jo veget adgya. Ezt a levelet kivaltkeppen meg tartsatok. Isten tovabbis vigasztallyon Edes Felesegem s- Fiam minnyajann benneteket. Bets 30. Septembris A. 1713.

Tökelleles Ferjed s- Edes Atyad

B. Miklos m. p.

Reversalis Parja.

Postquam Sacratissima Caesarea Regiaque Catholica [Maiestas Dominus] naturaliter Clementissima Christiana misericordia erga me mota benigne annuisset: Ut vigiliae militares, quae jam a 9 annis ante portam Hospitii mei, veluti Arresti custodes continuo stabant, tandem amoverentur, Ego Comes Nicolaus de Bethlen prostratus in terram, sicque actis Pro hac Clementia gratus; simul fide mea Christiana et nobili voveo et juro Sacratissimaeque Caesariae Regiaeque Maiestati sub Poena debiti mei Homagii promitto, e meo Hospitio, minus ex hac Urbe viennensi me nunquam sine praescitu altefatae Suae Maiestatis Sacratissimae et benignissima dispositione consequente egressurum. In cuius rei majorem fidem Reversales hasce manu propria . . . subscripsi, et solito meo Avitico Sigillo confirmavi. Datum Viennae 30. Septembris A. 1713.

C. N. de Bethlen m. p.

L. S.

Kivül a levélre azt írta reá Rhédei Julia: »A. 1713. írta uram ő kegyelme 30 septembris vöttem 9 oktobris. Ir valami kevés vigasztalásáról, áldot legyen Isten örökké, az ki csak ennyi vigasztalássát nyújtotta is.«

A levélben említett supplicatio fiának ügyére vonatkozott, a kinek a máramarosi főispánságot kérte, mely megyében 1689-ben örökös ispánságot nyert. 1715 szeptember 3-ikán írja neki a felesége: »vajki sokszor írák, hogy suplikálja kegyelmed ő felseget, ha kegyelmed mint rab nem mert volna is suplikálni, meg is írtam en kegyelmednek suplikáljon kegyelmed az en nevennel, de nem fogatta kegyelmed. Masok is megírtak kegyelmed sokan, hogy

oda fel vigye veghez kegyelmed, nyertünk mar benne mint bertok az csikba. Kegyelmed tsak az gubernijomra igazitot, en eleget suplikaltam, fél pénz arat sem szolgaltak, hiszen az ki mit akar, Betsbe viszi dolgat először veghez, mi ördög hatalma van mar it az gubernijomnak, bizony töb van egy falusbirónak.»

E szerint hát rab volt még két évvel is ama reversalis után, sőt 1716 február 22-én is Bécsbe ír neki József fia, április 14-én pedig a leánya — ezek az utolsó levelek gyűjteményemben. — Halálát ez év október 16-ikára teszik. Utolsó levelének a hátára azt írta a fia: »A Császár Decretumát lehozták.« Vajjon szabaddulására vonatkozott-e ez? és ha igen, viszontláthatta-e vajjon még egyszer gyötrődő hitvesét, messze hazáját, melynek legviharosabb korszakában volt egy félszázadon át egyik legkiválóbb államférfia, bizony nem tudom. Kortársait túlélte, barátai, csúfolói mind porladoztak már. Erdélyt, az ő általa készített diploma kijátszásával, elnyomta a betolakodott idegen, német katonaság. Ő valószínűleg ott pihen, mint haláláig rab, a nagy császárvárosban.

Visszatérek azonban, ama töredékre, melyet feljebb említettem volt, az »Örjögő Loránt« fordítására. Tizenhat negyedív oldal az egész. Kezdődik a második ének 27-ik és végződik a harmadik ének 13-ik versszakával. Prózában van ugyan, de az eredeti strófáinak megfelelően tagolva és számozva. Czimplapja és rajta a fordító neve hiányzik, a törlések és kiigazítások világosan mutatják azonban, hogy eredeti fordítás, nem másolat. Írásából és nyelvezetéből következtetem, hogy a fent közölt levelekkel közös a szerzője, azaz szintén Bethlen Miklós gróftól való, csak hogy vagy ötven évvel korábbi eredetű. Tudjuk ugyanis, hogy Bethlen még Erdélyben tanult külföldi nyelveket. A mint maga írja »vagy 4 nyelven kezdék érteni — nagy seminis thesaurus volt jövendőre.« Leydaban 5—6 hétig tanult angolul; járt Németországban, Hollandiában egyetemre; utazott Franciaországban és Angliában — és ha nem ekkor fordította volna azt német vagy francziából, könnyen meglehet hogy az olasz eredetit is ismerte. Hiszen 1665 januárban Velenczébe megy, hogy kardját felajánlja a török ellen, azonban a háborúnak vége szakadván: »hogy hiába ne jöttem legyen oda, olasz nyelvmestert fogadék s belékapék abba a nyelvbe.« A strófák szerint való széttagolásból is azt látom, hogy egyenesen az olaszból fordította, mert bár prózában ír, néha a mondat ketté szakításával is átviszi a következő versszakba azt, a mi az olaszban már a következőben van.

Könnyen lehetséges azonban, hogy Bethlen csupán tanulás céljából fordította Ariostot — és épen ezért csak prózában, sőt talán nem is az egészet — és ez a valószínű oka, hogy sehol nem tesz róla említést Önéletírásában.

Ez azonban mitsem von le Bethlen érdeméből, ki e fordításában legalább is nyelvészetileg felette érdekes emléket hagyott az utókorra.

Alábbiakban adom e töredéket hű másolatban:

27. Szüvét eltolvayló szeretője keresesenek alkalmatosságától. nemis tselekedet életébe egy dolghot kedvetlenebül mint ezt de enghedni kell az Császárnak, azért mindyárt készül kevés órák alatt Calesbe nyarghal és ugyan azon nap az Tenghere száll.

28. noha minden hayos mesterek tettése ellen, kik az Tenger-[nek természetit az üdő iarasat Madarak szavát és Delfinek játékát]* háborodását latvan egy szóval nem jovallyák vala de mindazokkal nem ghondol, mert siet hamar visszatérni. Az szél latván, hogy ily kevélyül csufoltatik ugy fellázasztá az Tenghert, hogy kitsin heia hogy az llen megh nem feredének.

29. Mindyárt az okos hayos mesterek vitorlakot le vonszák s megh akarának terni az honnét oly merészen megh indultak vala. Az szélis mintha mondta volna: illy nagy bad szakattságghot, mellyet meghata vonítottatok, nem illik nekem el szenvednem neki hát fú, süvölt, zugh, hayo töréssel fenyegetőzik, ha [ha minyart arra nem] mas felé mennek mint sem az mint eőket haytya.

30. Hol az hayo orrára, hol farara nyomul az nagy hab, kegyetlen szél nem hogy szünnék, inkább óránként nevededik, eők penigh az apró vitorlakkal hol imide, de hol amoda haytoghavánn az hayot hankodnak az nagy Tengherenn. De mivel nekem sok bordára fel ketett fonalam vagyon, mellyett mind megh kell szőnöm, mennyen békével Rinaldus Uram az vizigh szárazon, én vissza megyek Bradamante látoghatására.

31. és szollok amaz nemes hirű kys Aszonrul a ki keze által Sacripantes király mind lovastul földre terítettet volt, születése vala Ammon Herczegh és Beatrix tiszta ágyokbul, kiből való volt a vitéz Rinaldusis. Ez Leannak nagy ereje szive mind az egész Francia Országghnak, mind Caroly Tsaszarnak kedveben vala, minthogy nem egy próbában Battya Rinaldussal egyerántunak tapasztaltatott vala.

32. Szeretőie vala egy Cavaler ki Agramantes kirallyal Affricabul jött vala, kitis Agolasa és szerelmes Leanya Ruggier nemes magvábul szült vala. Ezis az kys Aszony minthogy sem medvetül sem orozslántul nem [irto]zzott vala, ilyen szeretőt [nagy] megh tala noha az eő szerencséjek látásnál beszélgetésnél többel nem kedveskedett vala.

33. Méghis el indul Bradamante (mert ez a neve ez nemes Damanak) szeretője (kys az Apia nevet visely) keresésére minden társasagh nélkül oly bátran, mintha ezerek őzenék; a mint azért föllyebb mondotam, hogy Sacripantes király[al] legh első s utolsó Anyat megh csokol-

* Zárjelbe tett helyek az eredetiben törölve vannak.

tatta egy Erdőn megh az utan egy hegyen által mene mindaddigh migh egy szép forráshoz juta.

34. A forrás' egy szép pasitos rét közepin által foly vala, mely rétet öreg burkos fak [környes környül] árnyékozzák vala a patakis gyenge harsagással az uton jarokat ittalra és ott való mulatasra hija vala; Bal felől egy kis domb dely hevsegh ellen arnyekot tart vala ezen a réten meghalvan Bradamante mihelt szép szemeit megh törle egy vitézt [lata] vön eszebe.

35. Ki egy bokor árnyekaba csergő high kristal virágos partyan halgatva és gondolkozva ül vala Payssa, Sisakja nem meszsze fűgh egy bük fán a hol lovais megh vala kütve; maghának szemei lankattak alattnézők minden magha viselesse szomorusaghot bagyotsaghot mutat vala.

36. Minthogy pedig minden embernek szokása, hogy [a mitt kivan s a min busul mastul arrul tudakozzék] mas nyavalyajárul s dolgairul tudakozzék kívána a kys Aszonis ez vitész [faidalmanak] banattyanak okat tudny emez megh mondgya mind erre leven a kys Aszony szép beszéde s tekintetül indittatvan mind kit első latással nem egyebnek, hanem erős vitéznek gondolt vala, azert így szol:

37. Én Uram Caroly Csaszar taboraba a hol Marsilius kiralyt megh akara várni, io vitézeket viszek vala, volt velem egy szép Leány's kinek szerelmével szívem tely vala. a mint egy hegyrűl be akarek leytenni a Rodanus mellett latek egy fegyverest ki egy szárnyos lovon ül vala.

38. Ez a lator embere? Pokolbely Ordöghe vagy micsoda? eiegh az valamihelt megh latta az én kedves Szeretőmet, mint Solyom a kys madarat egy szemhunyasba úzi fogia viszi ezis kapa az én kys Asszonyomat s kedve ellen el vive, eszembe sem vettem jövetelet, hatt már szeretőm oda fel kiált.

39. A mint a heija annya mellől el szokta lopni a kys pislent amaz gondviseletlenségirűl heába busul haszontalanul kiáltva kerregi koth-kollya vissza ugy enis nem mehetek utanna a ki röpül, hegyek közéz rekedve egy kűszikla tövén vagyok szárnyom nincs lovam az erős köves utakon elalot alig teszi eleb eleb fárat lábait.

40. De ezt noha szívemet mellyembűl kiszakasztatni láttam kevesebnek tartottam volna, de minden vezer s igazgató nélkül el hattam menni alattamvalóimat magham kűsziklakon s szakadássokokon elembe vöm azt az utat mellyet szerelem mutat vala és a merre nekem látszik vala, hogy az a tolvay elvitte az en bekesseghemet.

41. Hat nap s hat éjel mentem rut kűsziklakon szakadásokon arkonon a hol sem ut sem ösvény sem semmi Ember nyom nem vala. azután juték egy vad kietlen s lakatlan környös körül faragás modra le szakadozot kűsziklas partokkal környűl vett völgybe melly völgynek közepin egy kűsziklas igen szép s- erős vár vala.

42. Tavul nckem az egész var nem különben mint lang fenleny tetzet nem is gondolhattam hogy vagy teglabol vagy akar mi kőből rakatott volna minel közeléb megyek az egész munka anal csudalatosbnak latszik vala az utan tuttam megh hogy babonas igekkel s füstökkel

elehitt ördöghök pokoly tűzzel s Styx vízzel megh edzett atzella vettek vala körül a varat.

43. Kys olly finum pallerozot [vala] hogy sem rosda sem semi mocsok raita nem fogh. Ebe lakik az a tolvay ki az én szeretőmet el kapa s minden remenseghem el halassaval nem csak Kys Asszonyomat hanem szivemetis ott tartya; uganis ejiel nappal tsak nyargallya a tartomant valamit el akar venni tsak oda vagyon az ha a bőrdőbül ki ugranal is de a midet etszer oda vittek nem latod többé.

44. Jai hogy nezhetem en sokaigh azt a kő sziklat mellyben az en kintsem rekesztve vagyon, tsak úgy mint a roka nezi magos feniő fan á sas kesellő feszket kiben az eo kölyke riv forogh a szegény roka a fa körül agoszkodik kett eleyvel reá mi haszna nincs szarnya nem röpülhet oda föl nem tud mitt tenni. igy enis e körül a kőszikla körül kit megh nem hagh egyeb hanem ha madar.

45. Migh én itt mulatok hat ihon jú ket vitez kiknek kalauzzok egy törpe ezek kivansagokkal remensegheket egybe kötöttek vala de mind kivansagh mind remensegh haszontalan lón mind kettő erős bator vitez vala Gradassus az egyik Sericai kiraly, a másik Ruggier az Africai udvarba nagyon bötsültetett ifju.

46. Monda nekem a lyüki: ezek azert jönnek hogy evel a szarnyas lovon nyargalodzo varbely urral megh proballyak maghokat. Enis mondám: Lelkem Uraim könyörüllyetek raytam es kegyetlen szerencsetlen esetemen (ha a mint reménlem is) megh veszitek a varat az én szeretőmet adgyatok megh.

47. Ugyan akkor megh beszellem nekik mikeppen vontak el tőlem sirassalis bizonyitvan szomorusaghomat őkis [nem] eleghe igerek io akarattyakot azután neki indulanak a kősziklanak en pedigh az . . . rágh felé indulek a harcztot tavul neztem könyöröghvén Istennek a ket vitez szerencsejéért. A kő szikla tövén vala mint egy kett haytasny terecske.

48. Mikor azert a kő szikla ala jutanak mindenik azt akarja vala hogy eő vyekek megh először osztan nem tudom az szerencse hozaje vagy hogy Ruggier szabad akarattya szerent engede eleg az a Sericai kiraly fogha egy kürtöt nagy dörgéssel fuini kezde, mely hangra ihon jú ki a kapun egy szárnyas lovon egy fegyveres vitez.

49. Lassan lassan kezde mind lovastul a föld színerül föl emelkedni, nem különben mint a tavaszal haza jövő éjszakara megh szálló Darvak kiket megh latnad hogy először tsak az földön megh futamodnak osztan egy ket singnyre [fölem] a földtül felemelkednek, ugy keverghnek mind addigh míg osztan fel kerekedven nagy sebesseghel röpülnek; Így ez boszorkányis apronkint olly fel röpüle hogy sasnak is eleg lett vagy sok lett volna.

50. Mikor osztán neki tetszék fordéta szarnyos lovat és mint solyom mikor recze vagy galamb föl röpenessét lattya nagy sebesseghel jú a földre ugy ez is sebes röpülessevel hasitva az eget kezeben kopiajaval iszonyu zuhogással jú Gradassus alig veve tsak jövetelitis eszibe hat mar ama rayta vagyon mert kopiajat Gradassuson

51. el töre eme pedigh csak az arnyeket vagy a szelet öklelé, azonban mindgyart a szarnyos vitez elröpüle s eltavozek de Gradassusnak fő Alfhana nevő lova az erős ütközésbe megh tantorodek ez ama hires Alfana ki valaha szept s io allat nyerget hordozot legh szeb s legh iob ez volt.

52. Ismegh tsak nem az egigh föl kerekedik az babanos onnet tsak hirtelen megh fordul s ala indul. Ruggier eszebe sem veszi iot vonyit amaz raita ugyanis Ruggier arra sem hanem eppen Gradassusra figyelmezet nagy vagas rayta esven maghais el hanyatlik lovais egy lepesnyre hatra nyomul, mikor osztan eois [hatra] fordul hogy amazt vaghja vagy szurja mar amaz reghen mesze röpült.

53. Hol Gradassust hol Roggiert főbe mellybe hatba vaghtan vaghja emezek raita semit sem tudnak ejteni, mert olly gyors hogy aligh veszik eszekben melly hamar kerengi őket, erre nez s- amarra vagh, mind kettőnek a szemét ugy megh babonazza, nem is lathattyak mely felől jó rajok.

54. A ket földön [levő] es az egy levegő eghben levő vitezek között tarta a hartz mind addig migh a sitetes szürkület e Vilagon mindenekeket megh szintelenite. Ez igy volt hiddel csak egy ször szallal sem szaporetom, lattam s tudom nemis gondolok vele ha valaki azt mondana hogy ez az csuda inkab hasonlít az hazugsagh — mint az igazsaghhoz.

55. Igen szept selyem materiaval be vala takarva az paýssa az szemfenyvesztőnek, nem is tudhatom okat hogy hogy szenvedhette hogy olly sakáigh ki nem fedezte, mert annak az paýssnak oly ereje vagyon, valamihelt valakinek szemeben tünik fenyessege mint a holt eleven elesik s az babonas rabsaghaba jutt.

56. Minthogy ugyanis nints olly fenyessegh kit ez paýs Pyropus-sal vetekedő tündöklesset felerne, enis noha meszsze voltam, de mikor megh lattam eszem veszet sok időre alegh tuttam fel eszmelleni osztan se vitezeket se az törpet sem a Garbonczast nem láttam, hanem tsak az üres mezőt sitet [fellegh] hegyet es pusztat.

57. Errül azt gondoltam hogy az paýs fenyevel az boszorkani az vitezeket egyszersmind megh igezte, babonazta, elfogata az eő szabadsaghokat es en remenyseghemet elrontotta azért szivem tömlöcze fele fordulván megh egyszer onnet veghső bucsumat vevem es meg indulek. Ittyletek megh ha szerelemből szarmozot kin lehete egyerantu az en nyavalyamol.

58. Elebeni szomorusaghaba borula ismet az vitez mikor annak okat megh mondotta volna, ez pedigh vala Groff Pinabel Magancza s Alta [Ripai] ripai Anselmus fiai kinek mint hogy minden nemzetséghe hamis hitetlen volt ez sem akara a többinel job lenni sőt minden lator-saghokban eleit nem tsak el ere hanem fellyül halada.

59. Bradamante nem keves szine változassaval halgata Magenczei Urfi beszedet, mert mikor először az Ruggier nevet halla, fris vigh abrazatot mutata, de azutan hogy veszedelmeskedessit erte szerelmes szanakozas miat megh tibolyodik ketszeris kerde ha ugyan ugy vagyone az dologh.

60. Mellybe megh bizonyosodvan monda: Cavalier legy csöndösseghben s- nyilva[n] az en ide erkezessem kedves es az nap neked szerencses lehet mennyünk el ahoz az keserves hazhoz az ki olyan gazdag kintsünket foghva s-dugva tartya, ha az szerencse nekem nem rendkivül ellenseghem bizom faratsaghunk heaban nem leszen.

61. Felele az vitez: Ha azt akarod hogy en az hegyeket ismet haghjam neked kalauzkodgyam nekem ugyan haszontalan jarnom nem nagy kaár mert minden káromat megh vallottam mar, de te veszedelmes utakon s- kösziklakon [megy] sietsz a tömlöczbe melly ha (az mint hiszem) ugy leszen maghadon kívül mast ne vadoly mert ihol eleve megh mondom.

62. Ezt mondvan fordul lovara s Bradumantenak kalauzkodni kezd ki Ruggieroert most is veszedelemben veti maghat hogy az lator vagy el foghja vagy megh ölie. De ho aly meg ihon jö hátul az Posta erőssen kialt vari megh vargy megh mert hirt hozok, ez az Posta az az ki Sacripantesnek Bradamantet Bajnokát megh nevezte vala.

63. Bradamantenak ez [illy hirt hoza] Mons Periumbul es Narbonabul illy hirt hoza hogy az egesz Aqua Morta partyan sok zaszlokat ütöt az ellensegh es Massilia nem leven ott fő őrzöje fel azert tüle mind tanacsot, segethseghet ker.

64. Ez a varos az Rhodanus es Varus vizei között az Tenger Parton vagyon mellyet az Csaszar Arimon Herczegh Leanyanak Bradamantenak adot vala, nagy batorsaghat s erejet megh latva ez azert az Segetsegh kerő Posta az mint mondom Massiliabul jött vala.

65. Gondolkozok egy kevesse s- elmejeben haboz Bradamante ha vissza terjene vagy [el] medgyen? de [erüt veszen] ha raita egy felöl az böcsület s az köteleseg más felöl erőt veszen a szerelem tüze, veghre tsak el tökelli maghat hogy el mennyen, Ruggiert ez babonas tömlöczbül ki mencse vagy ha ezt veghbe nem viheti, maradgyon ott [az hol eős] Rabul öis.

66. Olly mentseghel s olly valoszszaal küldé az Postat vissza hogy amaz megh nyugovek rayta s halgata ez is megh indula kezdet utyan az Groffal ki azon nem igen örül vala, mert megh tudvan hogy ez abbul az hazbul valo mellyet eő mind titkon mind nyilvan gyüölö io eleve lattya az következő gonoszt ha Bradamante eötet Maganczei hazbul valonak ismeri.

67. Mert az Magancza es Clara Montana familiak között reghi nagy gyüölösegh vala, sokszor ontottak egymás verit fejekkel törtek egymás homlokat, mostis az az hitetlen Groff azon gondolkozik mi keppen veszthesse el ez gyenge leant, mint talallyon alkolmatossaghot hogy mas utra menven eő, amazt egyedül hagyta.

68. Születessevel hozot gyüölösegh felelem es ketsegh addigh főze agyát, hogy tsak eszebe sem veve hogy az utbul ki tevelyedet s- egy sürü setet Erdőben jutott, melly Erdőnek az közepin vala egy hegy mellynek tetejé egy hegyes kő sziklára hegyződik vala ki de Bradamante mindenüt nyomaba vagyon.

69. Illy nagy Erdőben latvan maghat az Groff gondola hogy elvetheti magharul az Kys Asszont, azért monda az migh igen el nem setededik iob hogy mennyünk egy vendegh fogadoban hanem hibazok ugy tetzik a hegyen tul az völgyben vagyon egy szep kastely mind azaltal vargy megh itt föl rugazkodom az hegyre s megh latom.

70. Ezt mondvan föl rugazkodik, azonban utat vigyaz mellyen ha lehetne az Leany előt el lopna maghat azonban talal az kősziklan egy közel harmincz singny mely gödröt [barlanghot] melyet a mint latszik tsakanyokkal vaghtak vala, az üreghi egyenessen megyen le alat egy nagy kapuja vagyon, mellyen mas eöregh kamaraba mehetni.

71. Kiből mint valami nagy eghő metsnek az vilagha lattzik vala; Az migh az lator itt gondolkodik, felvonn Bradamante hogy nyomat el ne veszesse utánna megyen s- az barlangnal utoll eri.

72. [Kit] Látván első tzellyanak kevés futamattyat az áruló uy mesterseghet s- valoban tsudast gondol, hogy Bradamantet vagy magarul el vesse vagy megh ölesse, elibe megyen fel viszi a gödör szajához s azt mondgya hogy a barlangh feneken egy igen szep leant latott.

73. Kit mint szep tekintetirül mind gazdagh köntöserül nagy nemzetünek gondolhatni, de felette szomoru s megh bantodot, jelentette aztis hogy kedve ellen rekesztettek oda eö pedig tudny illik az Urfi allapottyat akarvan megh tudny az mint beszdedben eredett vele az belső barlanghbol jött ki egy valaki s- nagy haraghal vissza vitte.

74. Bradamante valamint bator ugy gorombais vala Groff szavat mindgyart el hive és az szegeny Leant segeteni kivanvan azon gondolkodik mint mehessen oda ala. Nem messze latt egy burkos Javorfan egy szep hosszu vesszőt kit kardal mindgyart elvagh s- az barlanghba be nyut.

75. A vaghas felől valo veghet az Groff kezebe ajanlva osztan magha ra tsükösködven ala ereszkedik, az Groff el mosolyodik az mint amaz ughrik leféle s- mondgya maghaban: Azt akarnam veled együtt minden nemzeted ide veszne s- aval az aghat elereszti.

76. De megh sem telek be gonosz kivansagha mert mind aghastul le esven Bradamante az agh hegye ere előbb a barlangh feneket mint magha elis törek az ágh mindgyart s- az Leanyis beessek, de meghis ugy föl tartotta az vessző hogy noha esset le elete megh maradott, meghis azért egy kicsine megh szedülven ott feküvek a mint ezt az következendő beszdedben ha halgatny megh nem unnyatok megh mondom. De most Isten hozzatok.

Veghe az masodik beszdednek.

Harmadik

1. Kitsoda ád nekem illy nemes materiara eleghedendő eszet s- nyelvet? Ki ad szarnyat verseimnek, hogy fen járo gondolatimhoz erkehessenek rendszerent valonal nagyob buzgosagh kelletik ide mert munkámnak ez az resze tartozik az uramra hogy nagy nemes Eössinek eredetit raiszollyam le.

2. Kinek házánál az eghtül világh igazgatássára rendelt nagy urak között nagyobbat dicsőségebbebbet bekesseghessebbebbet es mezőbe tekentessebbebbet nem latott az mindenekeket] megh lato fenyas nap kyis ha ez tsekelly profetai világh megh nem tsal mind eddigh tartotta ugy melto-saghossan fenyet meg tarttya a migh az tsillagos egh kis gönczöl szekere körül valo forgassat megh nem valtoztattya.

3. Ha egeszen megh akarnam ennek dicsősöset irni nem az en pennam volna elegh hanem amaz mellyel, te Jupiter az oriasok vakmerő pártütése utan megh tiszteled Etranak nemes uralkodojat ha illy nemes könek megh faragassara eleghseges eszkezeket szolgaltatz ez jeles szep kepeknek kirayszolasara forditom minden elmemet kezemet es munkamat.

4. De kifaraghvan először ezt az nagyábul azutan foghom az kissebb s- gyengeb vesőket talam szorgalmatos igyekezetemmel tökeletessebe tehetem ez kezdet myvemem. De terjünk vissza ahoz kinek se Pays se melyvas megh nem nyugothattya a szivet, szollok az Maganczei Groffrul ki az artatlan kis Aszonnak halalat akarta s- remellette, mert azt gondolta az arullo hogy az

5. nagy esesben megh holt azt az eő hitetlenseghevel megh ferteztetet kaput halvany szomoru[ab] orczaval oda hadgya s- lovára föl ült es mint olyan hamis lölkü vetket vetekkel szaporittya, mert Bradamantenak lovat is el viszi.

6. De hadgyuk el ezt ki mas eletet veszedelmeztetven magha halalat sietteti terjünk az megh tsalatott kis Aszonhoz kinek halala temetesse tsak nem egyszersmind lönn, de kemeny kőre valo esesebül föl eszmelven maghat mene ahoz az kapuhoz, mely ennel iovalis nagyob boltra viszen vala.

7. Ez ház negy szegü szep tágas szent és tiszteletes templomnak latszik vala, boltassa elmes epető mestersegh által ritka fenyas alabstrom kőbol felemelt oszlopokon fűgh vala középin vala egy szep oltár ki előtt eghő lampas melly mind egy mind más lyukat meghvilagossit vala.

8. Latvan Bradamante hogy szent helyen vagyon alazatos ahетatos buzghosaghra görjed, le terdepelven mind szajjal szivel Istennek könyöröghny kezd, azomban ellenben levő egy kis ayto csikorodik az honnend egy övedzetlen el szellyet haju Asszon mezetlab jün ki es az kys Asszont szollittya s mond:

9. Oh nemes Bradamante nem Isten akarattyán kívül jüttel ez előtt egy nehany nappal megh jövendölte nekem Merlinus Profetai lölkö hogy szokatlan uton köllene neked jünöd az eő szent tetemei látogatas-sara s azért vagyok en itt hogy megh jelentsem neked az mit az egek rendelte felöled.

10. Ez amaz reghi nevezetes köörögh mellyet Merlinus amaz böles nező epetett ugy tetszik emlekezem hogy hallottam mint tsalta itt megh amaz. — — it alat vagyon koporsóban senyvet teteme az hova szeretőye javallassara annak akarvan kedveskedni elevenen feküek le s halva itt marada.

11. Holt teste mellet lakik elő lelke mind adigh migh az angyali trombita szot hallya melly az eghbül szamkivetesre haitsa vagy az

szerent bannyek vele az mint hollonak vagy galambnak fogh talaltatny. Ell s hangicsal nyers szava mint marvan koporsojabul megh halhatod mind elmult mind jövendő dolghat mindenek ki tüle kerdett rendessen meg mondott.

12. Sok ideje minolta messze orszagból jöttem ez Czinterembe hogy az én melly titkos tudományomba Merlinustol valami vilaghossaghot venne el is mentem volna mar de thegedet kivanvan latni feltett czelom kívül egy holnapot mulattam minthogy az nekem mindenkor ighazat mondani szokott Merlinus, erkezesednek napiat mára határozta.

13. Tsak halghat s almelkodik Bradamante nem tuddgya almodike vagy emette vagyon alazatos szemermetesseghel mond . . .

GÉBER ANTAL.

ÚJABB ADATOK KŐMIVES KELEMENNÉ MONDÁJÁHOZ.

(Első közlemény.)

BEVEZETÉS.

Az Ethnographia 1902. évi 9. és 10. füzetében egy, hat év előtt megjelent értekezésemmel foglalkozik Horger Antal (L. Irodalomtört. Közl. 1899. évi 1. füz.)

Míthogy azt hirdeti: »Az igazság pedig ebben a kérdésben az, hogy a monda sem szerb, sem latin közvetítéssel nem került a székelyekhez, hanem *egyenesen és közvetlenül az oláhoktól*« — én meg ebben nyomós okoknál fogva erősen kételkedem, gondolom, megillet a jog s talán a kötelesség is terhel, hogy hat év előtti nézeteimet Horger úr ellen megvédelmezzem, esetleg újabb bizonyítékokkal megerősítsem.

Következtéseim, melyeket Horger úr egynek, a görög-albán eredetnek kivételével, visszautasított, itt következnek.

Megjegyzem, hogy az egybevetésnél Kőmives Kelemennének Kriza-féle szövegére támaszkodtam; ezt pedig a következő hat részre tagoltam:

I. 1—8. sor. A várépítés csodás munkája.

II. 9—16. sor. A nőégetés.

III. 17—36. sor. Utazás a négyepejlovas hintón.

IV. 37—58. sor. Kelemen és Kelemenné találkozása.

V. 59—76. sor. Kelemen és Kelemenné búcsuja.

VI. 77—102. sor. A kis Kelemen-fiú sorsa.

A *főcselekvény* az I., II. és IV-ben, az epizódok a III., V. és VI.-ban vannak elbeszélve. Az I. és II. görög-albán eredetű; a III. Kádár Katából van átvéve; a IV. motivumán erős oláh hatás érzik, míg az I. és II.-t csak tovább adta az oláh, mert maga is mástól kapta. A III. föltételezi a VI.-t. Latin hatás érezhető az I., III., IV. és V.-ben, nem érezhető a II. és VI.-ban (1899. értekezésemben, a sorok felületes elhelyezése miatt, nem így mondtam a csoportokat).

Az *epizódok* (III., V. és VI. együtt 64 sor, a balladának több mint $\frac{3}{5}$ -e) eredeti székely, szerintem fejrnyikómenti termék, sokkal költőibb, mint a főcselekményt tartalmazó részek (I., II. és IV. össz. 38. sor, alig fele a mellékselekménynek).

A *feldolgozást* tekintve, az oláh variánsok közelebb állanak a szerbhez, mint pl. a székely az oláhhoz; az oláh és szerb határozottan románca, a székely ellenben, miként a görög népdal, ballada.

Ezekre a következtetésekre jutottam hat év előtt.

HYPOTHESISSEM A FEJÉR-NYIKÓRÓL.

Az epizódoknak helyhez rögzítése mindjárt szemet szúrt Horger úrnak s ki akarja küszöbölni a Fejér-Nyikót, mert suppositiója, az oláh eredet, ezt így követeli. Merő kételkedésén kívül azonban semmi czáfolatot nem tud felhozni hypothesisem ellen, melyre a következő okoskodással jutottam:

»Kőmives Kelemennét« »Budai Ilonával« együtt küldték Krizának; azt nem említi, hogy ki és honnan, de Kádár Katáról kijelenti, hogy első töredékét még a negyvenes évek elején jegyezte föl »egy fejrnyikói jámbor székely atyafi« szája után (Vadrózsák, 526. l.). Már most »Kőmives Kelemenné«-ben mintegy 5 sor nyilván »Kádár Katából« van átvéve, az utazás a négyepejlovas hintón (L. Értekezésem 63. l.). A betoldást ugyanaz a jámbor székely atyafi cselekedhette, a ki tudta »Kádár Katá«-t is, meg »Kőmives Kelemenné«-t is. Mivel pedig ez a jámbor atyafi fejrnyikói székely volt, valószínű, hogy itt tanulta el többi székely véreitől »Kőmives Kelemenné«-t, nem pedig másutt.

Ezt a hypothesisemet tehát, míg tényekkel meg nem czáfolják, kénytelen vagyok fentartani, annál is inkább, mert ilyen hypothesis Horger úr is megkoczkáztat, mikor azt mondja, hogy ifj. Almási Sámuel valószínűleg ott jegyezte föl az Erdélyi gyűjteményében közölt 5-soros töredéket, a hol a »Népdalok és Mondák« közlése előtt tartózkodott, kolozsvári tanuló korában.

Ha a philologia mindig biztos tényeket vethetne egybe, könnyű volna minden gyerek-embernek belekontárkodnia; de sajnos, sokszor kell hypothesisekre építeni, melyek lassanként feltárják a valósághoz vezető utat.

Azért is szavainak súlyát mérlegelő philologus nem merné olyan feltétlenül kijelenteni, hogy pl. a Kriza szövegében való latin közvetítés tarthatatlan; a szerb közvetítéssel Magyarországra — nem Erdélybe — került változat lehetetlen, ellenben az egyenes és közvetlen oláh eredet arany igazság.

A LATIN KÖZVETÍTŐ.

Az a *latin közvetítő* a Kriza szövegében nem annyira tartahatatlan, hogy előhozakodnom is kár volt vele.

Deák Farkas így jellemzi a Nyelvőr XV. évf. VI. füzetében azt a »modernizáló« átdolgozót, a ki a »hősnőből« — szerinte — »úri dámát csinált, a ki hintón utazik, több kocsisa van«: »bizonyosan olyan verselő dolgozta meg, a ki sok búcsuztatót szokott írni«. Ezért e variáns (a Kriza-féle), »nem lehet régiebb, mint e század első negyedének vége«. Deák F. szerint is tehát az átdolgozó tudákos paraszt; olyan, mint a »jámbor fejrnyikói székely atyafi«, a ki, szerintem, az idegentől hallott várépítési mondát publikálta, terjesztette. De hogy a balladát agyonmodernizálta, azt nem írhatom alá Deák Farkasnak. A pejlovas hintón való utazás nincs helyén, igaz, »Kőmives Kelemenné«-ben; ki is mutattam, hogy »Kádár Katá«-ból került bele; hiba ez azért, mert egy lényeges motívumot szorított ki, mely a déli balladák' mindegyikében megvan, t. i. hogy miért kell Kelemennének Déva alá menni? Másutt ebédet visz urának a pallérné; a Kriza-féle szövegben nincs megmondva ez az ok, ép ezért ennyiben a ballada homályos. A modernizáló szándékot azonban nem tartom valószínűnek; inkább önkénytelen tévedés. Denique Deák Farkas előbb folyamodott magyarázatában a tudákos paraszt expedienséhez, mint én a latinos műveltségű, talán idegen eredetű pap, vagy főember íródeákéhoz. Úgy értem pedig ezt, mert Horger úr szememre veti, hogy nem beszélek világosan, hogy a latinos műveltségű ember a »Kádár Katá«-ból átvett todalék *nélkül* hozta a Fejér-Nyikó mentére a balladát; a »Kádár Katá«-ból átvett betoldás ugyanis, t. i. a pejlovas hintón való utazás, a fejrnyikói jámbor székelytől származik.

A mi már most a várépítés mondájából felhozott szerkezetek latinosságát illeti, Horger úr codexekből vett idézetekkel akarja ezeket igazolni.

A névelő elhagyása ott, a hol arra szükség van; feltételes mód »hogy« kötőszó után; »hogy« kötőszó elhagyása a mellékmondat elejéről stb. Horger szerint nem latinos, mert előfordul a *régi* nyelvben (codexekben) és a székelyek *nyelvjárásában*.

De hát ellenem bizonyítanak-e a codexek? a halotti beszéd?

Irodalmunkat idegen eredetű térítő papok indítják meg, Erdélyben byzanciak a görög vallást ismertetik; nyugaton Püigrin, passauai püspök és szláv szerzetesei, délről velencei olasz barátok szereznek híveket a római katolikus vallásnak.

Hogy ez idegen ajkú papok felnőtt korukban jól-rosszul megtanulták nyelvünket, az természetes, mert különben hogy téríthették volna pogány őseinket, ha magukat megértetni sem tudják? De hogy ők lennének a magyar nyelv kezelésének, a tiszta magyar-ságnak forrásai, azt még senki sem állította.

A halotti beszéd szerzője nem volt minta-magyar, hanem dunántúli ember, »a merre szerzetének — a benczéseknek — főfészkei feküdtek, Göcsejből, a Zala, Kerka, Valicska vidékéről« (Horváth Magy. Irodalomtört. 49. l.).

A müncheni codex, mellyel Horger úr szintén tönkre akar engem czáfolni, 1466-ból való másolata Péchi Tamás és Ujlaki Bálint kameniczi, lengyelországi papok evangelium-fordításának. A fordítás stylje »ódon, rövides és *latinismussal telt*« — olvashatja H. úr Horváth Irodalomtört. 146. lapján, ha füle kételkedik idézetének latinosságában.

Ugyanezt mondhatni az Ehrenfeld-codexről, mely XV. századi másolata »I Fioretti di San Francisci« XIV. századi legendariumának.

De hogy is lehet a codexek korában tudatos nyelvhasználatról beszélni, mikor az első magyar nyelvtan (Erdősinek »Grammatica Hungaro-Latinája«) csak 1539-ben jelenik meg, Szenczi Molnárnak »Novae Grammaticae Hungaricae libri II.«-ja csak 1610-ben?

De a székely köznép is mondja az ilyeneket: »Nem szabad (—) elmenjen«; »el kell menjek« — e helyett »nem szabad elmennie«, »el kell mennem«. Horger úr szerint ez csak népiesség. En azt állítom, hogy idegenszerűség, mely annyira jellemző, hogy használatáról rögtön meg lehet ismerni az erdélyi embert, kinek szászszal, oláhval, örménynyel s Isten tudja még, miféle nemzeti-ségekkal kell vesződnie.

A latinus közvetítéshez tehát szintén ragaszkodom, mivel Horger úr érvei nem döntötték meg.

AZ OLÁH EREDET.

Következik Horger úrnak *verbum regens-e, az oláh eredet.*

Egyelőre csak egy részletkérdést akarok tisztázni. 1899-i értekezésemben azt állítottam, hogy a feláldozott anyának csak a *székely* és *szerb* mondában van fia, az oláhban nincs, a mit Horger kétségbe vont.

Azért kell pedig ezzel az adattal még egyszer foglalkoznom, mert — egyebekkel együtt — ez is támogatja abbéli feltevésemet, hogy a kis Kelemen-fiú sorsa a székely balladában (77—102. sor) önálló alkotása is lehet a székelyeknek; sőt az sem lehetetlen, hogy a görög monda *szerb* közvetítéssel, tehát *oláh közvetítés nélkül* is eljuthatott hozzánk.

Az eredetül szolgáló *görög* balladák egyik változatában sincs a pallérnének gyermeke; az *albán* mondában a befalazott Eukharisznak nem rég született kis fia, a kit befalazva is, a meghagyott nyíláson keresztül tovább szoptat. Az új motívum, a gyermek szoptatása, a skutarii meleg források apotheosisa. Azért kapják vissza az anyák elapadt tejüket a skutarii meleg forrásból, mert e forrás a befalazott anya emlőjéből buzog.

A *szerb* mondában Gojko feleségének egyhónapos fiacskája van, akit, befalazva is, egyéves koráig szoptat; a szerb monda szerint most is e forráshoz járnak Skodrában a szenvedő anyák. A székely balladában (Kriza szövegében) a kis fiú már beszélni tud apjával.

Hát az oláh mondában van e hát fia Manuel feleségének? Én azt állítom most is, hogy azon oláh feldolgozásban, mely a XIII. századi Radul Negrúnak (?) tulajdonítja az argisi zárda alapítását, nincs fia a pallérnének. Ezt a változatot közölte Alexandri Vazul 1852—53-ban Jassiban megjelent népköltési gyűjteményében; ezt fordította először magyarra Ács Károly »Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről« Pesten, 1858-ban, Lauffer és Stolp bizományában megjelent művecskéje 29—45. lapjain »Negru Vajda és Manoli vagy az argisi zárda. Legenda« cím alatt; oláh szövegét közli Joh. Karl Schuller »Kloster Argisch« című füzetkéjének 4—8. lapjain; ugyanő fordítja le németre; ezek után fordítja le újabban Alexics György a Vadrózsapör 41—45. lapján »1. Manole mester« cím alatt s erre az 1. számú változatra nézve állítja, hogy »A 'Kőmives Kelemenné' eredetije szerintünk 'Manole mester'«.

Közöljem a megfelelő részt mindegyikből Horger úrnak? Mit tegyek? Kellemetlen ugyan a hosszas idézés, de ha Horger úr másként nem ad hitelt. Olvassa tehát a IV. rész következő sorait Schullernél:

»Manoli, Manoli!
Mescere Manoli!
Ajungâ 'tî de glumâ,
Câ amû sâ fiû mumâ.
Manoli, Manoli!
Mescere Manoli!
Zidul reü me stränge,
Copilaşu 'mî frange
Tişişora 'mî plange!«

Schuller ezt németre így fordítja:

„Manolle, Manolle,
Meister Manolle,
Laß den Scherz sich kehren!
Ach bald soll ich Mutter sein,
Sieh die Mauer preßt mich ein,
Und zerdrückt mein Kindlein;
Meine Brust weint Zähren.“

Ács Károly fordításában így hangzik ez a hely:

»Manoli, Manoli,
Mester Manoli,
Hogy van kedved a tréfára?
Anyá leszek nem sokára.

Manoli, Manoli,
Mester Manoli,
A rosz kőfal szorít engem,
Összetöri kis gyermekem,
Nézd, könyűket sír a mellem.«

Alexics fordításában pedig, a ki Alexandrinek 1866. bukaresti kiadását használta s talán innen az eltérés a terjedelemben:

»Mánole, Mánole,
Mesterem Mánole,
Szorít a fal nagyon,
Emlőm *nyomja agyon*,
Kicsinyke magzatom.«

Ezekből az idézetekből minden épszemű ember megláthatja, hogy Manole feleségének még nincs gyermeke, csak lesz, mert áldott állapotban van. Az oláh felfogás durvaságára vall, hogy ilyen állapotban falaztatják be. Kérem tehát Horger urat, jelentse ki, igazam van-e már egyszer. Hogy vannak újabb keletű oláh mondák, melyekben a pallérnénak már gyermeke van (mint pl. a br. Schaguna-féle nagyszebeni, meg a gróf Coronini féle változatban, továbbá G. D. Theodorescu szövegében, melyet Alexics az 1885. bukaresti kiadás után »2. Mánole mester« cím alatt fordított le a »Vadrózsapörben«), azt nem tagadom; de ez a két változat már a XVI. századi Negrúnak tulajdonítja a zárdaépítést.

Bizonyítani tudom, később fogom is, hogy a görög monda már a XIV. században Erdélybe került. Hogyan szolgálhatott tehát a XIII. századi eseménnyel foglalkozó oláh monda forrásul a székely ballada epizódjának, mikor *ezen* oláh mondában (»I. Manole mester« Alexicsnél) szerepe sincs a kis fiúnak? A XVI. századi Radul Negru mondája (»2. Manole mester« Alexicsnél) csak nem fejlesztette ki a már 200 év óta ismeretes székely ballada kereteit?

AZ ARTAI GÖRÖG MONDA TERJEDÉSE DÉL FELÉ. (GÖRÖG VÁLTOZATOK.)

1899-i értekezésem bírálatában Horger is elismeri, hogy »a monda *délről* került a székelyekhez, s hogy a kérdésnek ezt az általánosabb, (szinte bizonyításra sem szoruló) részét véglegesen tisztáztam«. Ezt az alapot akarom most kiépíteni s megerősíteni, hogy további következtetéseimben legyen mire támaszkodnom.

Tartozom még annak a kijelentésével, hogy az én hat év előtti fordításom nem az első a magyar irodalomban; Erődi Béláé ugyanis 17 évvel hamarabb jelent meg (E. Phil. Közl. 1882. évf. 5. füz.), a mit én az E. Phil. Közl. Tárgymutatójából csak később tudtam meg. Erődi már hivatkozik Kőmives Kelemennének Szabó

Samu-féle székelyföldi változatára; ezen varianshoz jegyzi meg Gyulai (Arany-Gyulai népkölt. Gyűjt. I. 174. lapján), hogy Greguss Ágost már 1865-ben ismerte »Az artai hídról« szóló görög balladát (L. Greguss »A balladáról« 67. l.). Így tehát *Gregussé* az érdem, hogy a székely és görög ballada közötti kapcsolatokra legelőször rámutatott.

Mindezekről én hat év előtt nem tudtam; a kapcsolatokra egész véletlenül bukkantam. A Kind-féle görög Anthológiában olvastam a »*Ἡ Γέφυρα τῆς Ἀρτας*«-t; diákkoromból könyv nélkül tudtam Kőm. Kel.-né Kriza féle szövegét. Így kezdtem a kutatást. Ez a dolog historicuma, a mi engem megvédelmez némely méltatlan támadások ellen.

Erődi fordításának segítségével a magamét átdolgoztam; a javított szöveget variansokkal egészítettem ki s így világosabbá tettem. 11 sor, a balladának épen egy negyedrésze van módosítva.

A görög szövegben alapul vettem Passow Arnold, *Popularia carmina Graeciae Recentioris* című 1860-ban megjelent művének DXI. sz. darabját, mely 3 változat felhasználásával, *kerkyrai* változat címen van közölve 388—390. lapokon.

A három régebb változat a következő: *Zampelios Ἰουρακῶν δημοτικῆ τῆς Ἑλλάδος* kiadva Kerkyrán (Korfu) 1852-ben; ebben 757, 43.

Zampelios »*Ἰουρικῆ Ἀνθολογία φαρ.*« 3, 591.

Tommaseo »Conti Popolari Venet. 1842. Graeci Vol. IV.

178. sz.«

A módosított szöveg most már így hangzik:

Az artai híd. (Kerkyrai változat.)

Negyvenöt volt a mestere, hatvan meg a legénye

S három évig építették az artai kőhidat.

Egész napon rakosgatták, este megint leomlik.

Sopánkodtak a mesterek, a legények jajgattak:

5. »Keservesen megy a dolgunk, gyalázatos egy munka!

Alló napig rakosgatjuk, este megint leomlik!«

*De a szellem felel nekik jobboldali bolt alól:

*»Ha nem embert falaztok be, nem marad meg a kőfal;

De ne árvát, ne idegent, nem valami csavargót;

10. Fiatalos feleségét a főpallér mesternek,

Ki késő jön reggelenként, délbe megint késő jön.«

Meghallja ezt a főpallér; alig hallja, elalél.

*Izen mégis madárkával; fülemilét küldi el:

»Későn kelj fel, későn öltözz, a hídhoz is későn jöjj,

15. Későn jöjj el, későn jöjj fel az artai kőhidon.«

Fülemile félreérti, másképp mondja így viszi:

* Változtattam régebb fordításomat,

- »Korán kelj föl, korán öltözz, a hídhöz is korán jöjj;
Korán jöjj el, korán jöjj fel az artai kőhídon.«
*Ime ő az, ki a fehér országuton feltűnik.
20. Észreveszi a főpallér, a szíve is elszorul,
Int, köszöntget a jó asszony, jó messziről így kiált:
»Jónapot, jó egészséget! mesterek és legények!
De mi baja a pallérnak? olyan igen szomorú.«
»A gyűrűje esett bele itt az első bolt alatt.
25. Ki megyen le? Ki megy bele? Gyűrűjét ki hozza föl?«
»Ejnye mester! ne szomorkodj! lemegyek én, felhozom;
Le is megyek, be is megyek, gyűrűdet is meghozom.«
*De nem szállt le szerencsével, nem került a szárazra.
»Húzd, galambom, a kötelet, húzhatod a kötelet;
30. *Felkutattam egész medret, sehol semmit nem lelek.«
Egyik fölkap egy kanalat, hoz meszet is a másik;
Pallér maga segédkezik, hengergeti a követ.
*»Oh jaj, milyen a végzetünk, mily siralmas a sorsunk!
Hárman voltunk nőtestvérek, veszni vittek mindhármat:
35. **Egyet Dunán falasztak be, Avlonánál másikat;*
Engem, a legifjabbikat az artai híd alatt.
A hogy dobog most a szívem, ez a híd úgy rezegjen;
*A hogy hull a hajam szála, hulljon úgy, ki rámegyen.«
*»Lányom, szavad változtasd meg s valami más átkot mondj,
40. *Hisz egyetlen fivéred van; úgy eshetik, erre jön.«
*Változtatta a beszédét s ilyen másik átkot szór:
»Érczczé fagyott már a szívem, érczczé legyen ez a híd;
Érczczé lesz már a hajam is, ércz legyen az utas is!
*Ki bátyám van idegenben, ne találjon rámenni.«

Változatok Tommaseo szövegéből:

1. és 2. Ezer mester építette az artai kőhidat.
6. Szózat hangzott az egekből, az arkangyal szájából.
10. A mesternék közül egyet, az elsőnek asszonyát.
12. Megtudta ezt
20. Meglátta őt
22. és 23. De mi lelte a főpallért, hogy annyira lehangolt?
24. az alapzat mélyébe.
26. jövök én és lemegyek.
31. és 32. Homokot szór reá egyik, önti másik a meszet;
Hozzácsap a főpallér is öt-hat kanál ragasztót.
38. A hogy hull a fa levele, az ember is úgy hulljon.
39. Térj eszedre, édes lányom, hogy a lelked biztosítsd.

A 11., 27—30. sorokat Tommaseo kihagyta; az ő szövegének vége így hangzik:

»A hogy reszket vad rengeteg, úgy reszkessen ez a híd
S a hogy hullnak vad szárnyasok, az ember is úgy hulljon.«

Erödi általán a Zampelios féle szöveget használta, de a 39. sorban a Tommaseo-féle változattal. Fordítása elég hű, de helyenként nem elég sima; ezenkívül a 15. szótagos, 4 ütemű politikus verset a közepén megtöri.

A Tommaseo-változatok közül két hely azért nevezetes, mert keresztyén hatást éreztet (»arkangyal«, a 6. sorban és üdvözlés a 39-ben).

Állapodjunk meg egy kissé ennél a kerkyrai változatnál. Kerkyra a phaiaxok mesés szigete, Skherié, a hol a hajótörött Odysseus szíves fogadtatásra talál, elmeséli kalandjait s végre hazájába juthat a vendégszerető király hajójával. A sziget, Korfu, ma is egész kis paradicsom, lakosai jómódúak, ipart, fényűzést kedvelők. Itt alakult-e az artai monda? Nem egészen közömbös kérdés, de nem dönthető el.

Arta, az ókorban Ambrakia, a rajta keresztül folyó Aratthus vagy Arakthus folyótól kapta nevét. Székvárosa volt Pyrrhosnak, a kalandos epeirosi királynak (295—272), a ki Akhilleustól származtatta magát s Nagy Sándor példájára, szintén világbirodalmat akart alapítani, csak hogy nyugat felé, Rómának kezdte; következőképp elbukott, sőt országa a második századtól római igát vett a nyakába.

Az artai, előbb ambrakiai öbölben időzött Agrippa, Octavianus hadvezére s gyakorolta legénységét, míg Antonius Samoson dőzsölt; gögös, de elernyed serege Antoniusnak el is vesztette a csatát Agrippa ellen 31. szeptember 2-án, az öböl déli partján, Actiumnál. Nikopolis város, Apollon temploma hirdette a most már egyeduralkodó Augustus dicsőségét.

476-ban Kr. u. szűnt meg a római császárság s vele a rómaiak politikai befolyása az ion tenger partvidékére; 732-ben vált el egyházilag is az illyricumi provincia Rómától s került a konstantinápolyi patriarkha alá III. Leo császár rendeletére.

Ez időtől fogva Arta vidékén teljes görög világ van. Az üzleti összeköttetés azonban sohasem szakadt meg, jeléül, hogy a természeti viszonyok erősebbek a caesarok rendeleténél. A brindisi kikötőből, a tarantói öbölből továbbra is jártak bizony a hajók a keleti partokra, sőt a középkorban újra olasz fenhatóság alá került a partvidék. A velencei köztársaság bírta a partvidéket több századon át (XIII—XV. században) egész Albániáig. Fenhatósága kiterjedt az ion és aegaeumi tenger nagy szigeteire, úgymint: Kerkyra, Zakynthos, Kréta, Negroponte stb. Csak II. Mohamed (1451—1481) szorítja vissza a keleti vizekről s gyámolítja inkább Genuát azon jó szolgálatokért, melyeket Konstantinápoly ostrománál (1453) Genua részéről tapasztalt.

Bízást föltehetjük tehát, hogy velencei kereskedőhajók személyzete hordta szét az ion és aegaeumi tenger szigeteire az artai görög mondát.

Közvetítésüknek el nem tagadható bélyegét is rányomták a velencei olaszok a görög mondára; t. i. *olaszos* szavakat találunk

az artai monda egyik, Zakynthosról származó változatán, melyet Passow 1860-i művének 390—391. lapjain közölt a Carmina Pastoralia között, DXII. sz. a., Tommaseo említett gyűjteményének 180. sz. darabja után.

Olaszból vett görög szavai a balladának pl. λαβουρέντες — μαθητάδες helyett az olasz lavorante = görög εργάτης, munkás, segéd szóból; ντισορνάτα = napok, ημέραις helyett; τῆς — τῆς helyett stb. Magyarul így hangzik:

Az Arta hídja. (Zakynthosi olaszos változat.)

- A mesterek negyvenöten hatvan segédmunkással
Erősséget építettek, az artai kőhidat.
Mit egész nap összeraktak, az estére leomlott.
Sírnak ezen a mesterek, megsiratják, jajgatnak.
5. A munkások meg örülnek, hogy telnek a napjaik.
Egy vasárnap, egy fényes nap, forrón sütő napocskán
Lefeküdt a főpallér édes álmat aludni
S álmat látott alvás közben, képzelete körében;
Ha nem embert falaznak be, az erősség meg nem áll;
10. Nem főurat, nem is koldust, akárkit a világon;
A főpallér mesternek a felesége vesszen el.
Követelték a segédek, a kívánság meglegyen.
»Menj, mondd meg az asszonyodnak, a te kedves párodnak,
Öltözzék föl, készüljön föl, aranyait szedje föl;
15. Vegye föl az ezüstjeit, selyemruhát vegyen föl.
Gyorsan indulj, gyorsan menj el, hogy ezt neki meghagyjad.«
Eltávozott; varrás közben, dalolgatva találta.
»Adjon Isten, én asszonykám, édes kedves gazdasszony;
Elküldött a főpallérunk, hogy szedd össze aranyad;
20. Hogy szedd össze ezüstjeid és vedd föl a selymeid;
Jöjj azután az ebéddel«
Felöltözött, fel is készült, fölszedte az aranyát;
Összeszedte ezüstjeit s fölszedte a selymeit.
Megérkezett, rájuk talált, hogy ültek az asztalnál.
25. »Adjon Isten, én asszonykám, édes párom énnekem!
De leesett a jegygyűrűm, a legelső gyűrűcském;
Éppen ezért hivattalak, hogy jöjj ide s szerezd meg.«
S az asszonyka le is szállott azonnal a híd alá.
Szórja egy rá a homokot, a másik meg a meszet;
30. A főpallér maga szintén kalapácsal üt reá.
»Hárman voltunk nőtestvérek, mind a három beépült;
Szentegyházba raktak egyet, kolostorba másikat;
Harmadikat, legifjabbat az Artának hídjába.
Hogy reszketnek a kezeim, reszkessen úgy az utas
35. S a hogy reszket az én szívem, úgy reszkessen ez a híd.«

Ez a zakynthosi változat a kerkyrai feldolgozás motivumait fejleszti tovább, még pedig *románczos* irányban. a) A 11. sorig (a *falbeomlás*) majdnem egyformán haladnak, csak a három évig tartó pusztulás nincs említve a zakynthosiban; új ötlet azonban, hogy míg a mesterek szomorkodnak, a szegődött munkások örülnek a beomlásnak, mert tovább húzzák a bért. Nem is a szellem (*στοιχειό*) közli a megrontás válságát, hanem úgy álmódja meg a főpallér. Csak módosítás a tipikus három szám (árva, idegen, csavargó — főúr, koldus, akárki).

b) 12—16. Új motívum, a *munkások követelése* merül fel a zakynthosi szövegben: a főpallér azonnal izenjen a feleségének, hogy díszbe öltözzön, hozza ki az ebédet.

c) 17—24. A 21. sor után hézag van. A *gazda izenetét* nem a fülemile, hanem egy munkás viszi meg.

A tipikusan ismételt izenet az öltözködésről, románcz módjára van részletezve:

». hogy szedd össze aranyad;
Hogy szedd össze ezüstjeid és vedd föl a selymeid;«

d) A *gyűrű meséje* 25—30. sorban a kerkyraiból van továbbfejlesztve, ugyanis a mester *maga* mondja feleségének, hogy a jegygyűrűjét elvesztette s azért hívatta az asszonyt, hogy keresse meg. (A kerkyrai szövegben a legények mondják ezt az asszonynak.) A zakynthosi szöveg szerint a mester is ráüt kalapácsával az asszonyra (az asszonyt befogó kövekre), míg a kerkyraiban a pallér csak követ hengerít.

e) A *sopánkodás és átok* 31—35. sor. A menyecske egyik nővérét templomba, a másikat kolostorba rakták; fivérééről nincs szó; az átok egyszeri. A kerkyrai szövegben a Duna hídjába és Avlonánál építik be a másik két testvért; az átok kétszeres.

Szentegyház, kolostor emlegetése a zakynthosi szövegben olyan keresztyén vonás, mint a szintén Tommaseotól származó változatokban arkangyal és üdvözülés s tán épen a régóta róm. kath. velencei olaszoktól ered.

Ezek a keresztyén jellegű adatok lehetnek betoldások az eredeti szövegben, bár az *artai monda* maga valami mélyen visszafelé a pogány korba nem helyezhető, mert Artát a pogány korban még *Ambrakiának* nevezték, az artai öblöt ambrakiainak. Így találok legalább a H. Kiepert-féle Atlas Antiquuson meg a Pecz-féle Ókori Lexikonban (»Ambracia, Ἀμβρακία, most Arta«). Ezt a körülményt pedig figyelmen kívül hagyják azok, a kik indogermán napmythost vagy illyr legendát akarnak a mondából kihámozni.

Az artai mondát I. Justinianus koránál (527—565) régebbre nem tenném. Ő róla mondja Prokopius (Hunfalvinál »Oláhok Tört.« I, 263.), hogy alatta »az összes, mind új, mind helyreállított várak száma *hatszázra* megyen« a Balkán-félszigeten, talán Ambrakia-Arta is köztük volt.

Általán a zakynthosi feldolgozás kegyetlenebb s kevésbé költői, mint a kerkyrai. Mégis az északi, szláv (bosnyák, szerb) változatok románzos részletezésének csiráját különösebben a zakynthosi variánsban találjuk.

Kurt Schladebach 1894. értekezésében (»Die Aromunische Ballade von der Artabrücke«, a lipcsei Jahresbericht des Instituts für Rum. Sprachen) a mondának még három görög változatát közli, sajnos, csak prózai kivonatban, németül; bármily becsesek adatai, nem nyújtanak módot a minden részletre kiterjedő összehasonlításra. Még sajnósabb, hogy mi még ennyire sem vagyunk a Kómives Kelemenné székely változataival, a melyek száma, Horger szerint, már nyolcz, a legkülönbébb folyóiratokban szétszórva. Mikor lesz az egész mondakincs egy tanulságos gyűjteménybe összefoglalva?

Schladebach variánsai közül a zakynthosihoz legközelebb áll egy *krétai* (először közölte Janaraki, *Ἔθνη Κρητικῆ*, Lipsiae, 1876. »A pallér felesége« czímen). Tartalma a következő: A *fekete folyón* boltot építettek a járóelőknek. Egy madárka énekl: Nem készültök el, ha embert nem falaztok belé; de ne vakot, ne sántát, ne akármilyen vándorlót, hanem a főpallér feleségét.

A főpallér leverten megy haza. Felesége kérdi, mi baja? Beleesett a gyűrűje. Megnyugtatja az asszony, hogy majd felhozza. Öltözködik reggeltől estig, estétől reggelig, másnap délutánig. Kimegy, köszön, befalazzák. Panaszkodik keserves sorsán: egy nővérét karddal vágták le; egy másik kútba fúlt.

Pár helyen hézagosnak mondja Schladebach a mesét. A tipikus háromság: vak, sánta, vándor, feltételezi a kerkyrait; az öltözködés románzos motívuma határozottan a zakynthosi feldolgozásból ered. Még kétszer fordul elő a tipikus három fogalom (reggeltől estig, estétől reggelig, másnap délutánig; kard, kút, fekete folyó boltja). Arta folyó neve nem fordul elő a krétai változatban.

Schladebach másik két, görög változata, a *trapezusi* és *thessaliai*, Tommaseonak csak a variae lectiokból ismeretes 178. számú közleményéből ered. Csak ebben olyan horribilis, ezer, a mesterek száma (trapezusiban is ezer, a thessaliaiban 1400), míg a kerkyraiban, zakynthosiban 45.

A *trapezusit*, Schladebach szerint, Syrku közölte először (Journal minist. stva narodn. prosv. 1890. febr. 310—346). Tartalma itt következik:

Ezer mester építi a hidat s nem tud elkészülni. Egy titkos hang kérdi a mestert, mit adna neki, ha segít a hidat felépíteni. Felel a mester: Ha lányomat adom, nem lesz másik lányom; ha anyámat adom, nem lesz többé anyám; ha odaadom feleségemet, kaphatok szebbet is, jobbat is. Az egyezés után izen a mester feleségének a fülemilével: szombaton menjen fürödni, vasárnap lakodalomba, hétfőn a hídhöz. Itt azután nagy hézag van. Végül a nő átkozza a hidat s a rajta járókat. Mikor fivérére figyelmeztetik, visszavonja.

Ez a trapezusi feldolgozás sem ösmeri már Arta nevét; kerkyrai, illetve zakynthosi eredete mégsem vitatható el; a fülemile követsége, az átok visszavonása úgy van, mint a kerkyraiban. Nem hiányzik a tipikus hármasszám sem (szombat, vasárnap, hétfő). A fürdés emlegetése, még inkább a feleségnek, mint megunt árúczikknek kevésre becsülése határozottan török hatásra vall. Arkangyal helyett is talán ez okból van titkos hang említve.

A trapezusi görög császárság 1204—1461. állott fenn; az artai mondát tehát ez időn belül hurczolhatták oda velencei hajósok.

Még ennél is későbbi a *thessaliai* feldolgozás, melyet Schladebach megjegyzése szerint Jatridis közölt először »*Σύλλογη δημοτικῶν ἄσματος*« Athén, 1852, p. 28. »Két fivére által feláldozott asszony« czímen. Ennek tartalma a következő:

1400 mester és 60 legény hidat épített az Eladán (Sperkheios, Thessaliában), de az ár mindig elsodorta a munkájukat. Szól egy madárka emberi hangon: Embert kell befalaznotok, nem árvát, idegent, vándorlót, de a főpallér feleségét. A főpallér két legényt küld az asszonyért. Kérdi az asszony, minek hivatja? mert ha jóra, kiöltözik; ha rosszra, úgy megy, a hogy van. Se jóra, se rosszra, mondják a megbizottak; menjen csak úgy, a hogy van.

Most hézag következik.

A végén szól az asszony: szerencsétlenek voltunk mind a hárman; egyiket Tarnovánál falazták be, másikat Manolenál, engem itt, az Eladában. Rezegjen majd a híd, mint most az én szívem; hulljanak a rajtamenők, mint most a könyeim.

A földrajzi nevekhez a következő megjegyzéseket fűzi Schladebach: Tarnova a Balkán félsziget valami nyugati városa; a mi nem épen talál, mert pl. Bulgáriában is van egy Trnova = puszta hely, a Jantra partján. Manole czélozhat Agraida hídjára, Akarnániában, melynek felirata magyarul:

KÉSZÜLT 1659

ÉPÍTŐI DEMETER

ÉS EMÁNUEL.

Ha ez a czélzás talál, a thessaliai kidolgozás 1659 utánra tehető. Jóformán valamennyi, előbb tárgyalt változat ismeretét feltételezi is ez a thessaliai: Az árva, idegen, vándor motívuma a kerkyraiból van átvéve; az öltözködés ötlete a zakynthosinak továbbfejlesztése; hogy pedig madárka csicsergi el a felépítés váltóságát, azt a krétai feldolgozásban találtuk legelőször.

Összefoglalva nagyjában eddigi fejtegetésemet, azt tartom, hogy az Arta hídjának csodás felépítéséről szóló mondát költői formában legelőször Kerkyra (ma Korfu, Homerosnál Skherié) mesemondó görög népe dolgozta föl a Kr. u. hatodik században. Kerkyráról velencei hajósok vitték odább, dél felé, Zakynthosra,

majd Kretára, a mely szigetek mindegyikén görögök laktak s laknak ma is, még pedig dór törzsbeliék. Ugyancsak velencei hajósok ismertették meg Trapezus görögjeivel is a kerkyrai változatot, de ősmerték a trapezusiak a Tommaseonak 178. számú *variae lectionibus* hivatolt feldolgozását is. A trapezusinál még későbbi, a XVII. századból való a thessaliali feldolgozás.

AZ ARTAI GÖRÖG MONDA TERJEDÉSE ÉSZAK FELÉ. (SZERB ÉS ALBÁN FELDOLGOZÁS.)

»Kőmives Kelemenné mondája« című értekezésemben albán, szerb és oláh feldolgozások álltak rendelkezésemre, melyek közvetítésével elkísérhettem az artai híd csodás felépítésének mondáját Erdélybe, mint most is hiszem, az udvarhelymegyei Fejér-Nyikó vidékére. Többször kifejeztem azt a nézetemet, hogy a szerbek közvetítésével megkaphatjuk a mondának *magyarországi* változatát is (így az 58. és 71. lapon). De különösen Vukasinnak és testvéreinek szerepét a szerbek történetében nem ismertem elég alaposan és részletesen, — ezt sem hallgattam el, — minek folytán csak kombinációkra voltam utalva. Ezóta hiteles adatokat találtam Vukasinról Kállaynak »A szerbek története« 168—191. lapjain, némi kapcsolatot egyuttal a szerencsétlen Mernyavcsevicsék és Hunyadiak között, kikre szintén hivatkoztam, mint a dévai vár restauratoraira (a 43. és 58. lapon). A délszláv mondáknak több változatát vizsgálhattam meg a Kurt Schladebach által összegyűjtött gazdag anyagból. Köztük van ezeknek az a bolgár monda, mely »Kadiu most« (Az asszony hídja) néven ismeretes, s melyet én csak Strausz utalásából ismertem (I. érték. 70. lapját). Megkaptam verses fordítását a szintén itt említett bosnyák mondának »Tessonj váráról« Hermann Antaltól. (L. a Magyar Mérnök és Építész Egyl. Közl. 1894. évf. 302—308. lapjain »Építő áldozat« című értekezését). Különösen ennek a bosnyák változatnak örültem meg, mert a magyarországi változat felé szolgál lépcsőül.

Az oláh változatokat is szaporította egygyel Schladebach, még pedig egy moldvaival »Borcan váráról«.

Így észrevehetjük a monda továbbterjedését északra és keletre az Arta folyótól a Drin és Bajána, a Bosna és Ozora, Vardar, Struma, Maricza, Argis völgyeibe.

Mindezek között az albán és bolgár változatok vannak legkevésbé elterjedve s jobbara a szerbnek utánezatai, jegyzi meg Schladebach; a görögöt azonban, bár ezeknél jobban van kidolgozva, szélesebb körben is elterjedt, nem részesíti a megérdemelt figyelemben. A monda, szerinte, szerb vagy oláh eredetű. Ezt a véleményét nem fogadhatom ugyan el, sőt rendkívül csodálkozom, hogy fentartotta, mert a *στοιχείων*-nak nyújtott áldozatot a Poseidonnak, Apollonnak hozott áldozatokból származtatja le Trója, Megara,

Nápoly építésénél. Azt azonban el kell ismernem, hogy a szerb és oláh mondáknak a többi felett kiváló jelentősége van. Így is akarom ezt a kérdést megvizsgálni. Valamennyinek görög eredete azonban minden kétségen kívül áll, azt nem lehet többé elvitatni. A kérdés története az »Artai híd« mondájával kezdődik, a Kr. u. hatodik században; lehet példákat felhozni az építési áldozatra Indiából, Khinából, Oroszországból stb., az irodalomtörténeti keretet ez nem fogja kitágítani, ha egyszer a Balkán-félszigeti mondák nagy complexumát sikerült egymásból megérteni s görög származásukat megmagyarázni.

630—640 közé esik a horvátok és szerbek beköltözése Illyricumba, mondja Kállay (A szerbek tört. 26. l.). A perzsák ellen 622—628 győzelmesen harczoló Heraklios császár telepítette be őket, valószínűen az avarok fékentartására, »kik ekkor már nemcsak a nagy magyar sikságot s Pannoniát bírták, hanem Dalmatiában és Boszniában is befészkeltek magukat«. Erre a betelepítésre annál nagyobb szükségé volt a byzantiumi császárnak, mert 632-től kezdve Mahomet vezérei fegyverrel kezdték terjeszteni az új próféta vallását.

A szerbek 500 évig küzdenek az államalkotás nehézségeivel, hol a byzantiumi, hol a bolgár czárok szövetségében (679-ben alakult a bolgár állam). 950-ben Simeon bolgár czár egész Szerbiát elpusztította s uralkodott a szerb földön; II. Baslios császár azonban véget vetett a bolgár birodalomnak 1018-ban s ettől kezdve Bulgária helyét Magyarország foglalja el, melyet a szerbek függetlenségük biztosítására Byzantium ellen szövetségeseül használnak. Nemanja Istvánnak, Béla Uros rászai zsupán fiának (Rásza, Raska, Rascia, a hasonló nevű folyó mellett, mely az Ibarba, ez meg a Moravába ömlik) sikertült 1165-ben, Komnenos Emánuel, byzantiumi császár (1143—1180) segítségével elnyerni a rászai zsupánságot; 1173-ban legyőzte testvéreit s megszerezte Zéta, Travunija, Zakhlumje zsupánságokat; 1191-ben fia, István számára megnyeri Izsák császár testvére, Alexios leányának, Eudoxiának kezét s a főzsupánságot örökössé teszi családjában.

Nemanját 30 éves uralkodása után (1165—1195) felváltotta fia, István, a rászai nagyzsupánságban, míg Zétát (a mai Montenegro), a családnak ősi fészket Vuk (vagy Vukán = Farkas), az ifjabb testvér kapta, Zakhlumje (= Halomföldre) egy részével.

Ez a Vukán, zétai zsupán, szövetkezett bátyja, a rászai zsupán ellen Endrével, Imre magyar király öccsével, igérvén a katolikus hit felvételét. De István is a pápához fordul s tőle a királyi címet kapja, az-esetre, ha katolikusá lesz. Ennek a szerb nagyravágyásnak az lett a következménye, hogy Imre király betört Szerbiába, elfoglalta Halomföldét, Boszniát s 1202-ben fölvette a rex Rasciae vagy Serbiae címét. Szt. Száva, a harmadik Nemanja-testvér békíti meg a testvéreket 1208-ban, a mi annál szükségesebb volt, mert 1204-ben Byzantiumban megalakult a latin császárság.

Magyarországi öszeköttetésénél fogva nevezetes még a Nemanják családjából ennek az Istvánnak, a ki 1195—1224. uralkodott, unokája Dragutin, a ki V. István magyar király leányát, Katalint bírta nőül s vele hozományul a macsói bánságot kapta, a hova Dragutin visszavonult, miután öccse, Milutin, a trónról letaszította.

Milutin vagy II. Urosnak, ennek a hódítónak és nagy politikusnak (uralkodott 1275—1321) második felesége szintén V. István király leánya, Erzsébet volt, a kivel Boszniát kapta hozományul.

Ez a két tartomány, t. i. Macsó és Bosznia, azonban rövidesen visszaszáll a magyar koronára. Dragutin halála, 1317 után Macsót Róbert Károly, Boszniát pedig Pál, brebiri gróf foglalja vissza, mert Uros elkergette feleségét.

Ennek a Milutin vagy II. Urosnak unokája Dusán alatt (1336—1356) élte Szerbia fénykorát, a mire már hat év előtti értekezésemben rámutattam. Birta Albániát, Thessaliát, Makedoniát a byzantiumi császárság területéből.

Dusán hatalmának ellensúlyozására határozta el magát Kantakuzinos, Palaeologus János császár gyámja arra a végzetes lépésre, hogy leányát nőül adta Urkhánnak, az ozmánok fejedelmének s ez által utat nyitott nekik Európába. A rokonság révén 1356-ban Tzimpében, 1357-ben Gallipoliban vertek fészket a törökök.

Dusán nagy birtokához képest czári címet viselt; fia Uros, a tulajdonképeni Szerbiát kormányozta, királyi címmel; az eddigi érsek patriarkhává lett, egyenlő rangúvá a konstantinápolyival. A törvényalkotás terén az 1349-ben kiadott zakonik hirdeti Dusán uralkodói érdemét.

Dusán fiának, Urosnak gyámja volt az a *Vukasin*, a kivel a szerb mondák foglalkoznak, s a kinek tulajdonítják Skutari építését, holott tudvalevő, hogy Skodra már 229-ben székhelye az illyr királynak, Agronnak s özvegye, Teuta már adót fizet Rómának.

Rokonja volt-e a másfélszáz évvel előtte élt Vukán, zétai zsupánnak, a ki 13 évig tartó (1192—1208) polgárháborút viselt bátyja, Nemanja István király ellen, nem mondhatom meg. De ő (*Vukasin*) is zétai nemes volt, abból a családból, mely az 1371—76-ig tartó polgárháborúban Mernyavcsevics néven kivész Szerbiából.

Vukasin bizalmasa volt Dusánnak s halalos ágyánál Szerbia nagyjai nemcsak a kiskorú Urosnak, de *Vukasinnak* is kénytelenek voltak hűséget esküdni 1356-ban.

Makedónia volt *Vukasin* tartománya, főerőssége. Innen verte le Szinita, albániai kormányzó (Dusán czár öccse) lázadását; legyőzött egy görög sereget Filibénél (1357); némi területek átengedésével visszatartotta Nagy Lajos magyar királyt előnyomulásában (1358).

Ilyen sikerek után, mivel Macsó kormányzója, Grablyánovics Lázár elhidegítette tőle Urost, nagy merészséggel megöleti az utolsó Nemanját (1367) s egy évi töprengés után 1369-ben fölveszi a királyi címet.

Lázár harcra készül a bitorló ellen, de a török is közeledik Bulgária felől. Vukasin előbb a törökkel akar végezni s készen várja a Maritzánál, de elveszti a csatát (1371) s életét is.

15 évig (1356—1371) tényleges ura volt Szerbiának s a legnagyobb hatalom birtokában váratlanul elbukik.

Testvérei, Uglyesa és Gojkó vojvodák történeti személyek. Fia, Kralyevics Marko (Marko királyfi), mint hat év előtti értekezésemben (66. lapon) jeleztem, a szerbek Herkulese vagy Theseusa, a magyarok Toldija, nemzeti hős.

Az öt évi polgárháború alatt (1371—1376) kivész Szerbiából a Mernyavcsevics családja s Szerbia fejedelme az ellenzék feje, Grablyánovics Lázár knéz lesz (1376—1389), a kinek fiánál, Lazarevics Istvánnál szerepelteti Arany János Hunyadi Jánost az ismeretes farkaskalanddal (L. Szibinyáni Jank).

Lazarevics Istvánt hosszú uralkodása (1389—1427) után követi a rigómezei árulónak, Brankovics Vuknak fia, György (1427—1456) s viseli a szerb despota czímét.

Brankovics politikájából eléggé világos, hogy Hunyadiban vetélytársat látott és semmi egyebet. Ezért adta két leányát is Murad szultánnak feleségül (1423 és 1431-ben). Nyugat felé is biztosítani akarván magát, fia Lázár, Ilona leányát Tomasevics István bosnyák királylyal jegyzi el 1459. Nem ereszti át birodalmán Castriota György albán fejedelmet, hogy 30.000 emberével György segítségére mehessen Várna alá (1444) a szorongatott Hunyadnak, mert győzelem esetén Bulgária koronája várta Hunyadit. A várnai csatavesztés után menekülő Hunyadit Brankovics szövetségese, Vlád oláh vajda ejti fogságba. Ugyanígy jár el 4 évvel később maga György despota is Hunyadival a rigómezei veszített csata után (1448).

Brankovics halála után 3 évvel, 1459-ben II. Mohamed véget vet Szerbia függetlenségének, pasalikokra osztja, a szerbek elvesztik jogaikat, birtokukat, rájákká lesznek. A török uralom alól sokan költöztek Magyarországra. Legnevezetesebb az 1691-i, mert körülbelül 40.000 szerb család jött be az országba Csernovics, ipeki patriarkha vezetése alatt.

A mennyiben már most a szerb monda és a dél-szláv változatok legnagyobb része Vukasinnak és testvéreinek tulajdonítja Skutari csodás építését, a Mernyavcsevics-család pedig különösen 1356—1376-ig játszott nagy szerepet Szerbia történetében, világos, hogy a szerb monda nem keletkezhetett 1376 előtt; a szerbtől függő többi változatok pedig még újabb keletűek.

A szerb mondát, bár nem teljesen, tartalmilag közöltem s fejtegettem (Kómives Kelemenné mondája 51—53. l.). Schladebach is közli, de még rövidebben. Szerinte 200 sor a terjedelme, míg az én értesülésem szerint 242 szakasz.

A legfontosabb körülmény, melyről a délszláv változatok függő viszonya megállapítható, hogy három testvérnek (a kik történeti személyek), tulajdonítja a vár csodás felépítését.

A Talvj-féle változaton kívül hivatkozik még Schladebach a *mosztári* bosnyák (inkább hercegócz) feldolgozásra, melyben ugyancsak megvan a két egynevű testvér (Stoján és Stojana) keresésének motivuma. Itt valószínűen a Narenta hidjának építéséről szól az ének, mely hidat Hadsi Halfa, XVII. századi arab író szerint (Asbóth Jánosnál, Bosznia és Hercegovina, I, 256.) Szulejmán építtette a régi fahíd helyére, kőből. Minthogy az első megbízott, Szinán mester, lehetetlennek tartotta a kivitelt, vállalkozott rá egy mosztári ács, a keresztyének szerint Rode (Rado?) mester, a ki ezért visszakapta szabadságát. Az építmény mindannyiszor összedült, mondja a rege, míg Rode, a vila tanácsára, be nem falazott egy szerelmes párt a falazatába. *Trebinjénél* pedig, fűzi tovább Asbóth, a hetvenes évek elején, tehát mintegy 30 év előtt, meghalt gyermeket falaztak be.

Hivatkozik még Schladebach egy *okhridai* változatra, melyben mindössze annyi az eltérés vagy bővítés, hogy Stojan és Stojana helyett másodsor Mila (= Mihály, a szlávban kedves is) meg Milena testvéreket keres a király szolgája.

Némileg új motívum észlelhető a Schladebachtól felhozott *Grimm-féle* változatban (Grimm Jak. fordította le Goethe folyóiratában »Über Kunst und Alterthum«). E szerint Gojkoné kigyóként szisszen föl, mikor a fal kötéséig emelkedik. Felesége kérdésére, miért sír, Gojko azt feleli, hogy aranyalmája esett a Bojánába. Az aranyalma a görög mondabeli gyűrű helyettese; jelentésére mindjárt rátérek a tesányi monda fejtegetésénél.

Az sem érdekelen, hogy a Mergnjavics (nyilván ennek származéka Mernyavcsevics) család czimerében egy *vila* (erdei tündér) sasos zászlót lobogtat (L. Asbóth Bosznia és Hercegovina II, 183.).

Az *albán* mondákról némileg módosítanom kell véleményemet. Nem régibb a szerbnél, mert három testvér építteti Skutarit, mint a szerb mondában s a legifjabbnak felesége esik áldozatul. A meleg forrás felmagasztalása is megvan már a szerbben.

Az albán csak átveszi, alig szövi tovább az idegen mórdat. Recipiál északon a szerbektől, délen a görögöktől. Ez a recipiálás, alkalmazás észlelhető az albán feldolgozásokon.

Schladebach hármát ismer, és pedig:

a) »*Skadar építéséről*«, melyet Kind után én is közöltem. Szorosan a szerb dalhoz csatlakozik.

b) »*A Dibra melletti hídról*« (Közölte Dozon Contes Albanais, p. 235. »Le Pont du renard« czímen). Divra (v. Dibra) egy tartomány neve a Fekete-Drin völgyében, az okhridai tó, északi Albánia és Szerbia között. A megénekelt híd a Drinen át vezet Divra városából Albánia felé Goriczába. A Fekete-Drin egyik torkolatát pedig, mely a Skutari-tó vizét a tengerbe vezeti, Bojánának hívják. Tehát a Drin völgyében még azt az utat is megtaláljuk, melyen a szerb monda Skutariból az albán Divrába jutott. Egyébként ezen albán változatban is kevés az eredetiség, kivéve, hogy egy

öreg adja a testvéreknek azt a tanácsot, hogy egyikük feleségét falazzák be. A vége majdnem szószerint összevág a szerb dallal.

Legérdekesebb Schladebach variánsai közül a harmadik, »*Artos hídjáról*« (Megjelent 1891. Zeitschrift für Volkskunde, III. p. 143. »Albanesische Lieder« czímen, I. M. német fordításában), azért, mert az albán dalok közül ez mutat legerősebb görög hatást, tehát nyilván déli Albániában keletkezett. Magyarul, a német szöveg után, ez az értelme:

- »Szerencsés munkát, mesterek!«
 »Szerencséd és hasznod lehet, hogy idejöttél.
 Micsoda szerencsénket látod?
 Három éve, hogy dolgozunk
5. S be nem végezhetjük a hidat,
 Nem tudjuk talpra állítani.«
 »Megmondom nektek, mesterek,
 Esküdjetek becsületek szavára,
 Meg nem mondjátok feleségeiteknek,
10. Egyet közülök áldozatok föl,
 Fektessétek az alapzatba
 S bevégezték a hidat, ha akarjátok.«
 »Vidd ki az ételt, sógorasszony,
 Mert nekem téisztás a kezem!«
15. De ez így szól az ifjabbikhoz:
 »Menj te, nekem sír a kicsinyem.«
 Kiment az ifjú nő az étellel:
 »Jó szerencsét nektek!«
 »Szerencséd is, hasznod is lehet, hogy idejöttél!«
20. »Mi bajod, hogy sírsz, férjem?«
 »Gyűrűm esett bele az alapzatba.«
 »Ne félj, megtalálom én.«

A mese töredékes volta azonnal szemünkbe ötlük; eleje, vége s az izenet hiányzik; a többi szerb és görög keverék. Dialogusa élénk, de sokat levon értékéből a nyelv darabossága, a mely talán simítható lenne, ha az eredeti szöveget ismerném. Az első sort s a tanácsot öreg ember mondja (mint a dibrai híd mondájában). A három év, gyűrű, a mesterné ajánlkozása az utolsó sorban, — görög motívum; az eskü, a második mesterné szabadkozása — szerb. A gyermek is közös a szláv feldolgozásokban. A három mesterné együttes szereplése is feltételezi a szerb mondát, mert a görögben csak a főpallérné emlékezik meg más két testvéréről, a kik hasonlóképp jártak.

Akárhogy fessegetjük a dolgot, Justinianus korától, a hatodik századtól kezdve egész a Mernyavcsevics-család szerepléséig a XIV. században csak a görög feldolgozások foroghattak a Balkán-félszigeten. Az ezen időközben keletkező nemzetek a görögök költői kincséből éltek. Vezetők pedig a költészet terén legtehetségesebbek, a szerbek.

SARUDY Gy.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ »DIÁRIUMA«.¹

(1804—1806.)

(Első közlemény.)

1804. *Januarius 1.* Gyűrűt áruló zsidó. Dél után Varga Ferencz emberünk' temetése. Csóka Jánosnak nyomorult predikáziója 's Mata Imrének a' nép előtt kedves versek.

15d. Debreczenbe. Sárosiné gondolván hogy szokás szerint meg fogok nála jelenni, igen későn jött a' házhoz, 's érezteti velem kegyeinek megfogytát. Én a' Philosophot jól játszom; még pedig bántás nélkül. Végre szelidülni kezd; tenyeret nyújt csókra, simúl, tapad; de mind ez csak félig érttetik, 's nem engedem magam' megmarasztatni. A' fellobbanásokat, úgymond, el lehet szenvedni, ha a' szív az marad a' melly volt. Mentem. Bálba. Marist béviszem 's leültetem egy neki illő helyt. Rhédey Lajos, Szláv János, Gróf Teleki Jóska ott. —

16d. 8 pár disznót 320 vf. eladok. — Erzsit, Sárosinének szobaleányát megkérlik. Az Asszonya nem engedi, hogy szolgáló nélkül ne maradjon. Én éreztetem a' dolog igazságtalanságát. Egyedül azon tartalék által indítatik, hogy ezt is makacssága jele gyanánt ne vegyem. Bál ismét. — 17d. Fő Hadn. Fazekas Urat ma látom először. — 19d. Kapitány Pogány Lajos és Hári Péter szigethi Prof. — 28d. Kincses és Báthy Marishoz. Laczi Regmeczre indul.

Februárius 11d. Az Esperest Fazekas István és Szántó János Tractualis Nótarius érkeznek. — Mata Imre Rector közönségesen szeretettett itt az alnép által. Kedves volt az anyámnál is. Én pedig, ha magam maradtam a' háznál, mindég megtartottam velem ebédelni 's vacsorálni. A Pap, Csóka János, nem szerette. Egyik oka az volt, hogy

¹ Így nevezi ő maga is (1804. okt. 25-ki feljegyzésében: »Itt elfogyott diáriumom... és 1805. decz. 28-ki írásában: ... »ezen diariumomat dolgoztam régiebb diariumaimból...«) jegyzeteit. Ezért tettem a különben cím nélkül kézirat fölébe e címet. (V. ö. XII. évf. 502. l.) A közlő.

a' Rector szép versű búcsuztatójit a' halottas Auditórium éppen olly gyönyörködve hallgatá, mint a' Tiszteletes Úr' szomorú morális Prédiká-tziójit, mellyek Philosophusnak kedvesek, becsesek lehetnek, de köz nép mulattatni akar, nyilván való únalommal. Az emberi elme' tehetségeit hármonisan kellene művelni; 's Prédikátor Uraimék jól tennék, ha a' száraz Morál' tanítása közben holmit elegyítenének, 'a mi az imaginatiót 's ingeniumot is occupálja. Fráter Pál is ellensége volt, mert a keze alá járó fija meg vala bántva. Sok Földés Úr csak azért haragudt reá, mert az Anyám' háza szerette. A' Pap declarálta, hogy vagy a' Rectornak kell elmenni, vagy ő megyen. Igy lévén a' dolog, én a' Rector védelme-zése mellett mindent elkövettem, 's azt kívántam, hogy ha csak ugyan el kell mennie, menjen, de *ne vétessék vétkesnek*. Vis et nequitia quidquid oppugnant ruit. Ezek, tudván, hogy a' Nép kívánja megmaradását, olly ravaszsággal vették ki vótumát, hogy az ő plánjok a' köznép által is secundáltassék: a' Fő Curátor, Fráter Antal, pedig Testimonialist adott neki, hogy magát tökéletesen jól viselte, de úgy, hogy előbb ígérje meg, hogy magát megmarasztatni nem fogja. — Mata exament tart. A' két Visitátor úgy vitte a' dolgot, hogy az examen jó ne lehessen. Mata okosabb vala mint gondolták; Egy declaratiót ada bé, hogy ő nem akar megmaradni, 's így becsülettel mozdult ki hivataljából. — Ezen Gyűlésen még egy más rendes dolog is adta-elő magát. Nemes Eperjesi György asztalos Mester a' Templomban a' cathedra' koronája körül dolgozott. A' morális Predicatioikat módból mondani szerető Predikátor az embert zaklatta, 's vele kevélyen bánt. Az asztalos fizetést kívánt, a' Pap tűzbe jó, 's ollyat mond, a' mire Eperjesi e' szót felelte: Az Ecclesia velem nem bán *emberül*. — Hát az Eccl. disznó? kérdé haraggal a' Pap. 'S Eperjesit a' Fő Cúrátornál beadja, ellene a' Gyűlésen tanú lesz, 's Bíró is egyszersmind. — A' Pap által igazgatott gyűlésben Eperjesit, a' ki magát vétkesnek recognoscálni nem akarta, az Ecclesiától eltiltják. Én ennek is pártjára keltem; capacitálni akartam a' Papot, hogy tanú, Vádló 's bíró nem lehetett; hogy a' morál és keresztyénség azt kívánja, hogy egy gondolatlanul ejtett szó illy keményen ne büntetessék etc. etc. haszontalan vala. Mondtam neki 's a' Fő Curátornak, hogy ne engedjék arra a' gyalázatra jönni a' dolgot, hogy Eperjesit az Esperes tégye majd vissza: de nem használt. Meg lett a' mint mondtam: Elolvastatott az Eperjesi Instantiája. A' két Papi-Ember nem akarta hinni, hogy az Eccl. azt a' Végzést hozhatta volna. A' Pap és a' Fő Curátor kéntelenek voltak megvallani, hogy a' dolog nincs különben. Az Esperest Eperjesit visszatette az Eccl. kebelébe. Fráter Antal declarálta, hogy övele Eperjesi egy székem nem ül. Az nem használt. Declarálta, hogy ő többé az Ecclesiáért leg kissébet sem tesz. Az sem használt. — 'S a' morális Tanító majd megpattant mérgében. — — A' gonoszság Mata felől azt mondotta, hogy azért jártatom hozzám ebédre, vacsorára, hogy ha Maris tőlem viselős lesz, a' Rectorra foghassam. Szégyeljem e ezt feljegyezni? Pedig tudták, hogy 1.) Mata nekem purizál, 2.) hogy egyedül enni igen bajos. — Az Eccl. Curátora, Gazsi György, ezt a' jámbor életű embert az által is igyekezett gyalázatba keverni, hogy egy ide

való fiatal özvegy kapujába éjjel egy *kereket* állítatott-fel, a' mi kurvák' czégére, mert a' Rectornak ennél állott egy hordó bora, még férje' életében. Szerencséjére a' Rectornak és az özvegynek, ez egy' tiszta-életűnek ismért Asszony volt, 's az egész falú tudta, hogy a' Rector Ádám Sárival van szerelmes eggyetértésben, kit el is venni szándékozott. — Nemtelen ellenségei győztek, mert a' Rector csakugyan eltolatott. De az Isteni Gondviselés pártjára kél a' jó embernek, 's pótolékot ad neki minden szenvedésért. Imé 1805-ben már Élesdi Predikátor leve, hol mindenektől szerettetik.

Ezeket lépésim mentsége végett jegyzem-fel, és azért, mert az a' cselekedetem, hogy egy jó embert, a' mennyire rajtam állott, elnyomatni nem engedtem, örökké örömömre fog válni.

Ma láttam életemben a legelső Napfogyatkozást. Ez szertelen' nagy volt: de a' felleget ég miatt csak kevés pillanatig látszhatott tisztán.

Martius 5d. Bátyám Kövér Imre Úrtól kölcsön veszek 100 ftot. — Nyíri Istvánt megfogadom kocsisnak. Fizetése ez: 12 Vf. 3. pár csizma. 1. köböl vetés. 1. guba. 1. kalap. 1. nyakravaló. 2. öltő fejr ruha. 1. ujjas rekli. 1. alsó puszli. 1. nadrág.

7d. Asszonyám jó, 's hozza a' Munkátsról elbocsátott Plezsnyaliszky Ferenczet inasomnak.

16. Laczi jó, Báthi itt van. Laczi nem engedi magát megcsókolni.
17. Laczi Váradra.

18. Boda Ferencz Gulyásunk a' hús ételben megfűl. *20d.* Csóka felette egy szeretlen Predikáziót tart.

21. a' kőmíves rakja az udvarnál lévő pinczét. Nyíri István kocsisomnak lakadalma.

Aprilis 2d. A' Semlyéni Csapszéket Salamon és Ábrahám Áron arendálja 1525 Rft — a' Mészárszéket Fráter Antal 21 Rf. — a' boltot Jákob 15 f.

3d. Ábrahámnak 300 ftot adok költsön.

5d. Irtóztató szélben indulunk Kólyra. Újra ültettem a' tavaly ősszel ültetett 3 jegenyét a' szőlőben. A' szilvásban violákat eczetnek. — 8 nyitó per 34 x.

6d. Rhédey Lajosné, szül. Kácsándy Teréz meghal.

8d. Mata Imre búcsúzó Predikáziót mond.

12d. Báró Huszár . . . Váradon, éjjeli 11 óraker agyon szúrják. Ez az ember a' pénz és successio miatt, elvette Gróf Kornis nem gondolván azzal, hogy lehellete büdös, és annyira sánta, hogy minden lépése eleven szánakozást indít. Félre csapott, 's sok ideig egy Váradai szép özvegy vala szerelme (Baranyi Péterné, szül. Szilávy Mária) Hogy titkos szerelmét csendesesen vihesse, megrontotta hitvese' Principiumit 's theoriáját, 's szabadságot engedett neki, hogy úgy éljen a' mint akar. A' rút de gazdag elhagyott Asszony pénzen vásárolt szerelmet; Tiszt, Deák, Cseléd minden jó volt neki. — Baranyiné a' Causar. Regg. Director, Consil. Majláth György Úr, a' Minister Gr. Majláth József Excell. testvére, megkérte — Bné hozzá ment. Huszár az olta alacsonyabb sorsú Szépekkel mulatgatta magát. Most egy Patikárius

Gerhárdné, Kassai születésű Balázs Mancza, volt kedvese. (Gr. Csáky Antalnénál szolgált, mint szobaleány, 's szolgálatjára volt pénzért az egész Publicumnak. — Húszár ezt vezette ki a Comoediából, nála vacsorált, 's a' mint a' legnagyobb záporban 11-kor haza ment volna, a' hídon megtámadtatik, 's eldől. A' gyilkos semmijét el nem vitte, és így nem pénz miatt öletett-meg. Húszár kiált, 's roskadozva által megy a' hídon, 's 30 lépésnyire a' hídroz eldől. A' város házánál strázsáló Mesterember legények közzül kettő oda szalad, részegnek gondolja az eldőltet, 's nem mér hozzá nyúl. Húszár alig érhető szóval ezt mondja: Én vagyok, Báró Húszár, ne féljetez, emeljetez-fel. Ezek Hajdúkért szaladnak: de míg ezek előjöttek, Húszárnak elállott a' szava 's megholt.

Felesége más nap dél előtt is, dél után is kikocsizott, elszórni bánatját, 's Narcissusa mellette ült. — Nagy volt a' gyanú, hogy ez ölette vagy ölte-meg Húszárt, hogy az özvegyet elvehesse.

A' Váradi Publicumnak Világhoz tudó része igen szánta Huszárt. Becsületes ember volt, a' legjobb characterű ember. Kár volt érte. Gyilkosa nem Narcissus volt, hanem valami sárgaepés zelotypus. Képére tartozik ennek a' becsületes embernek az a' két kétséget teljességgel nem szenvedő anekdot, melly itt következik.

1. Huszár belé szeret Prof. Vitkóczinéba, 's járni kezd a' házhoz. Vitkóczy kéri hitvesét, hogy egy kétséges moralitású 's reputációjú embert távoztasson-el 'a háztól; az neki nemcsak nyugodalmanak s' hitvese jó nevének, hanem erszényeknek is ártalmas. — Nem használt. — Vitkóczy magával is szól Huszárral. — Az sem használt. Huszár, mint Gavallér, nevette az ollyat, sőt ingereltetett általa. — Vitkóczy egy nap összezve akad Huszárral a' hídon, szó esik köztük, 's Vitkóczy ollyat mondott valamit Huszárnak, a' mit Gavallér satisfactióvétel nélkül nem hágy. Huszár tehát egy este egy Secundánssal, köpenyegbe burkolva, Vitkóczira mégyen, elébe tesz két töltött pisztolyt, 's közel egy óráig ijeszti, hogy el nem megyen, míg neki elégtétet nem ad. Végre elúvnán a' nem-gavallér ember, vonogatózásait, a' két vitéz neki áll V . . . nak, 's a' maga tulajdon szállításán megbotozza. — Ez után H. arra bírja V . . . nét, hogy férje ellen indítson elváló pert a' Szent Szék előtt; 's midőn annyira ment a' dolog, hogy a' Birák már ítélni akartak benne, H . . . a' Patikáriusnéval kezdette-el szerelmét, 's az asszony mind kedvesét elvesztette, mind férjét. — Most tehát nagy vala a' gyanú, hogy V . . . volt a gyilkos; de ez megmutatta, hogy ő akkor este 7 órakor tért egy deákkal haza valamelly Professor társától, kinél a' hideg kilelte, 's egész virradtig ágyban feküdt. — A' Váradi elegánsok' publicuma azt mondotta, hogy az a' hideglelés a' fogadott gyilkosok tettét maszkírozta, hogy úgy a' gyanút egészen elhárítsa magától; csakhogy fogadott gyilkosoknak nem volt semmi nyoma.

2. Az ez' idei bálban két fiatal-ember meglát egy fellépő Asszonyt, kívánságra gyúlad, 's az a' kérdés esik köztük, ha lehetne e boldogulni? Nehezen! mond az egyik, mert nagyon félti a' férje. — a' hang a' közel álló B. Huszárnak füléhez ér, 's ez megszólal: Menjünk az Asszonyhoz és ha férje legkisebb gorombaságot tesz, botozzuk-meg! Így beszélt

ezt nékem Bihari Assessor Baranyi József Úr, a' ki akkor nap' Bál-Commissárius volt.

14d. Rhédeyné koporsóba tétetik, 's 15d. hercegi pompával eltemetetik. Debr. Predikátor Földvári, Prof. Budai predikál és perorál, Csokonai pedig cathedrából olvassa-el pajkos verseit. Actiója hisztrióhoz illt. A' temetés' czeremoniáját a' Magyar Merkúrnak Dr. Sándorffy írta meg. — Én Nagy Gábor Úrral mentem-bé Váradra 's Dienesnek ebédlőjében háltunk mind ketten. Olly világos volt a' szoba, hogy a' hold fénye mellett a' nagy betűvel tett nyomtatást el lehetett olvasni. Az én ágyam a' középső ablakban, fejjel a' kert, lábbal bé felé. Látni fogjuk majd mit fogtak réám, 's mivel vádolt Dienes. — 21d. Laczi indúl Linczbe, hol Regementje (a' Kerpené) feküdt.

Május 1. Baranyi József Úrral együtt Conscriptornak nevezetvén, Bagoson Debr. mellett, hozzá fogunk a' munkához. — 2d. Bé Debreczenbe konyhára valót vásállani. — Sárosiné sír. A'mint sétálunk, egy szép formájú kis ház mellett mentünk-el. Mann könnte in dieser Hütte glücklich fein: aber alte Leute verändern ihre Launen, Grillen, Grundsätze nicht. Ezt nem-kért mentséggéppen mondotta. Nem tudván mi van begyemben, azt hitte, hogy a' Lückenbüsseri játékot ismét kedvem érkezik játszani. — 3d. Csokonait kivívénk. — Németh László barátom' képe — 4d. Major Juricskay, későbbben Hesszen-Homburg Rgmtbeli kapitány Makay Úr, 's 6d. gróf Haller Pál és az ifjú Juricskay Kassára; Balás Cam. Fiscális pedig Dr. Lonovicsot házassítani Debr'be. — 8d. Vége a' Conscriptiónak Bagoson. — 9d. Monostor-Pályiban Hathvani Pálnál, 11. Paksi Kis András Úrnál, kinek felesége Hathvani Istv. Profnak leánya.

15 és 16d. Hosszú-Pályiban Praesese valék az Úri széknék, Consil. Tokodi ki nem érkező.

20d. Pünkösöd Vasárnapja. Kezdődik a' Maris históriája, melyet külön fogok megírni, hogy a' beszéd folytatában menjen 's meg ne szaggattassék. (Lásd XII. évf. 191. l.)

21d. Marist beküldöm Debreczenbe Nagy Gáborral. Asszonyám küld Dienesért, a' ki 22dben érkezik, vélem rég olta fojtogatott gyűlölségét 's Vice Ispáni felsőségét igen világosan érezteti, 's 23dban mégyen.

24d. Én Hosszú-Pályiban folytatni az ott félbeszakadt Conscriptiót. Ebédet Domokos Lőrinczel. Asszonyám Debrbe; Marist kihozza; Dr. Szent Györgyi nekem stafétát küld. A' Létai erdőben tévelygek s' hálók.

25d. 7 óraker reggel Semlyénbe érek. Dél után én Hosszú-Pályiba, Asszonyám Regmeczre.

27d. Bé Debreczenbe. Ebéd Fő-Notár. Komáromy Györgynél. Doboziaknál vacsora.

28d. Derecske. A' Bíró Bányai Istvánhoz, a Notarius Gál Istvánhoz a Predikátor Soltész.

31d. Úrnapja. Sinay Sándor ebédet nekünk és a' Hohenzoller Regementbeli Tiszteknek. Ezek közt verekedés támad. Én idejében el. — Az oskola Rectora, Obernyik József, leírhatja nekem Sylvesternek Grammaticáját.

Június 2d. Kerekibe éjtsz. Obristlieutenant Csanády né Asszonyhoz.

3d. Váradra. A' Felix bányájában ebéd. — 7d. El a' ferdőbő! éjtsz. Derecske. — 9d. első cseresznye.

15d. Derecskét elvegeznék. — 16d. Tépét. — 17d. Kereki. — 18d. Várad. Ma eskettetik fel VNotar. Szarka. — 19d. Sánta József Perceptor Úrnál ebéd. Ott Fráter István, kivel rútol öszvekapok. Pirúl gyengessége miatt. — 20d. Miskolczinál ebéd, vacsora Thúrzónál Kapit. Makaival. — 21. Gróf Haller Ferencz kánonoknál ebéd. Oda jó Grális Wilhelmy és Gr. Sauer. Ez azt állítja, hogy dogma nélkül nincs morál. Ma plenipotentiát vallok. — 22d. Az inasom azt a' hírt hozza, midőn lovaink már fogva voltak, hogy Conscriptióra menjünk, hogy a' Semlyéni kocsiától, a' ki József öcsémet hozá be Váradra' azt a' hírt hallá, hogy Asszonyám azon való Confusiójában, hogy Patakon négy lova a' Bodrogra fült, halálra betegedett. — Nem úgy vala. Józsi azért jött, hogy Dienestől négy Vármegye katonáját kérjen, a' kik Marist Linzbe vigyék Laczihoz. — Én magamtól arra a' gondolatra jutottam, hogy jobb lesz félbe szakasztani a' Conscriptiót, 's az anyámat vigasztalni menni. Viradtáig Böszörmény. — 23d. Liskára. — 24d. reggeli két óraker Liskára — Maris fogva tartatik. Nem boldogulhatok kéresemmel. Éjtszaka Kázmérba. — 25d. Asszonyám levelet küld a' Grófnénak, hogy tartóztasson péntekig. De én vissza Regmeczre. A' kapu előtt állok-meg, 's Újhelyig mégyek. Onnan vissza Regmeczre. — 27. Rátkai jó, és bizonyoságot tesz arról, hogy nagy Prókátor és emberseges ember (sarcasmus). — Dél-után Józsi érkezik és szabad kiömlést enged a' maga paraszt erkölceinek 's gaz lelkének. Én az ő szitkaira csak feleltem: Nekem nincs fegyverem goromba ellen, 's míg ő fél óráig önti a' maga szitkait, fenyegetéseit, én egész phlegmával levelet írok. — 28d. Kázmérba. 29. Patak, Rakamaz. 30. Nyíregyháza, Mihálydi.

Július 1. Semlyén. 3. Vacsora és ebéd Szentgyörgyiné. 4d. Báro Vay Miklósnál. 5d. Derecskéről Esztárra. Baranyi József Úr érkezik. 6d. Esztáron conscrib. 7d. Erdődy László és Patai Pál Kardszagra. Hodosi Sámuelhez. 8d. Ebéd Hodosinál. 9d. Szunyoghy Katalin, özv. Mészáros Dánielné ebédre. Dél után által Pocsajra. — John levele érkezik az én portrém próbanyomtatásával. 11d. Vajdára 13. Halásznai Diószegre. Dömsödinél Jankán. 14. Dél után Váradra 15d. Sándornéhoz, és az Augartenbe. Prof. Vitkóczy és Valkovszki és Kovács. — 16d. Sándornénál ebéd. Rhédey. Illyési József és Kristófinál Kapitány Makayval. Hatvani oda 's a' Sashoz. — 17. Eggy 60 esztendő perezchordó felakasztja magát a' Kőrös parton. — 18., 19., 20. Pocsajon conscribálunk. Baranyi József Úr kivitette nyoszolyáinkat, 's reggel felé érzettem, hogy fejem lágyja megfázott. — 22d. Esztárra. Erdődy Lászlónénak szül. Patay Magdolnának neve napja. Jó a' kocsisom a' hírrel, hogy Dienes Nyíri János béresre 71. Sófi gazdasszonyra 51-t vágatott, s Péchy Lajost elzáratta 's keményen megverette. V. Ispánhoz illő dolgok! — 24d. Bé Debreczenbe. A' Dobozi háznál ebéd. Az ebéd után szunnyadni ledőlök, 's midőn felköttem ránkátást érzek szememben. 25. Baranyi József barátom elmegyén Váradra. Én Konyáron conscribálok. Estve a' Nótáriusnál (Vári a neve) a' dinnye földre. Ott egy raj méhet fogunk. Vissza jövén félre rándulni

érzettem a' számot. — 26d. Már nem szólhaték jól; a' b. és f. betűk mindég bal felé repültek ki ajakomon, 's alig lehetett annyi erőm, hogy kimondjam. 27d. Vissza Derecskéről. Ott a' Sylvester copióját öszvehasználtam az Originállal. — 28d. A' Konyári Chirurgus kimondja tartalék nélkül, hogy a' guta sújtott meg, 's kényszerít, hogy szaladjak segédért Szentgyörgyihez. Ez elretten, 's Senecai vigasztalásokkal vigasztal. 31d. Baranyi József Úr kikísér Semlyénbe. Az Anyám látta bajomat, tudakozta Baranyit, mi ért, 's nem szánt.

Augustus 1. El Semlyénből. 2d. Gáborján. Ebéd Váncsódra, Száraznéhoz. 3d. Gáborjánt elvégezzük. 4d. 5d. Kereki. — 6d. Péterszegen conscrib. Itt a' Predikátor Kis Imre Úr, a' B. Vay Miklós chemicusának atyja; egy szeretetre méltó öreg. — 8d. Várad. Báró Prónay Gábor és Szirmay Ádámné. Barcsay Kriska tegnapelőtt érkezett Sánta Főszbiróhoz.

9d. Rhédeynél ebéd. — Hirgeist Ferencz Bécsben meghal.

13d. Oroszi Pál Úr által az Album Kis Jánosnak verseihez elindúl. — 15d. Kis-Pércsre éjtszaka. 19. El Sáránról, s Semlyénbe.

Asszonyám hidegen fogad. Miolta velem ezek a' hallatlan bántások esnek, nevezetesen miolta a' gutával megüttettek, szünetlenül azon törtem magamat, hogy az illy Igazgatók kezei közül miképpen emancipálódhatnék. Láttam, hogy az ujjabbi bántások másod ízben üttethetnek meg a' gutával, 's mit kezdett osztán akkor? Elvégeztem magamban, hogy megházasodom. De kit? Sárosinét nem óhajtottam többé, 's nem volt senki a' kiről gondolkozhattam volna. Bár valakit találhatnék, mondám, a' kiben fél annyi tökéletesség volna, mint Gróf Török Sophieban! — Csak egynehány nap múlva lökődött fejembe az a' gondolat, hogy hát ha magát próbálnám elnyerni? Sem nem reméltem semmit, tudván mint függ Etoilon, sem nem mertem a' próbát, sok okokon tartozván háladatossággal azon ház eránt, 's érezvén, hogy bennem sem nyagot, 's ragyogót, sem szépet 's ifjút nem talál. Letettem róla. Elváltván 19ben Baranyi Józseftől, a' ki a' Várad Fixumok miatt 14 napi pihenést kívánt, Vámos-Pércs és Semlyén közt az a' gondolat támada bennem, hogy azalatt Kázmért megjárhatom. Útannak, mondám, legalább az a' haszna lesz, hogy leteszek minden gondolkozást Sophie felől, 's nem álmodozom hasztalan plán felől. — Más nap reggel elindúltam.

20d. éjtszaka Nyiregyháza. 21. Tokaj 's éjtsz. Ruszka. Itt harmad napig mulattam. 24. Pálházán ebédeltem Domokos Sámuel Úrral, 's estvére Kázmér. 25d. Lajos' napja. A' malomhoz. József berkébe Bodó Lajos szbíró 's Esküdtje, 's Pápai Sigm. és Rác Sigm. Fiscalis érkeznek az Úri-székre. A' Plebánushoz vizitre. Első declaratióm Sophienál. — 26d. Zápor éjjel. Reggel Sophie kopog az ajtómon. A' Grófné dél után beszél velem. — 27d. Mennek a' Magistratualisok. A' Gróf szól. Sophiet ide ígéri. A' kis szobában már a' kenyérsütés felől is foly a' szó. Estve ki a' Bikkpatakig Pepivel és Susieval. — 28. El Kázmérból a' Gyűrűvel. Krainikot várom 30dikig. Ekkor teszek jelentést nála és Klárinál. — 31d. El Ruszkáról. Maris a' falú végén vár. Felveszem a' szekeremre 's egy darabig velem jó. — Kérben hálok. Méréra Pukyhoz, a' ki a' Fáy Károly néma fíjával akkor érkezik Pestről.

September 1. El Kérből. Tokajban írom a jelentő leveleket Miklós öcsémnek, Kisnek, Némethnek, Virágnak. Ott vala Gróf Grzembszki Excell. A' Dorogi csárdában háltam. — *2d.* Estvére Debreczenbe. Szentgyörgyi éppen Báró Vay Miklóshoz hívatatják a' General Frimont szállására. Oda vele. — *3d.* Batthyáni Aloysius és Tihaoszky.

B. Vaynál ebédelnék. Én is ott. Poenaeque deum! — *4d.* Asszonyámnak jelentem, 's fogadásom szerint írom a' levelet Kázmérba. — *7d.* Váradra indulok. Vajda. — *9d.* Kereki, hol Kerekjártó Urammal jövök össze. Onnan Ujfalúba conscribálni Baranyi József barátom nélkül. — *12d.* Által ebédre Kovácsiba Bessenyei Györgyhöz. — *14.* el Ujfaluból. Sophienak eljő levele a' Debreczeni postán. Az estvét Dobozi Lajosnál. — *15d.* Examen a' Collegiumban. Puky István és Kömjáthy Ábrahám ott. *16d.* Várad. *17d.* Gyűlés az Ausztriai Császárság titulusán való öröm miatt. A' Váradí püspök, Miklosi Ferencz, maga pontificál. Ott ebédem. Minthogy Váradon azt mondták, hogy az én technáimnak egy jele az, hogy a' Sophie elvétele felől eltöltöttem a' világot, még a' Püspöknek is béjelentem, hogy egy leányával mátkás vagyok. Meg nem értette 's kevésbe múlt, hogy nem nehezelt. — Gyűlés 18dban. *19d.* A' kalvinistáknál van a' Te Deum. Diószegi Predikátor és Esperes predikál igen helyesen. *20d.* ebéd az Oláh Püspöknél, a' ki maga pontificált. Ki Pocsájba. — *21d.* 2dik levele Sophienak. — *24d.* Asszonyám 500 f. ád. Indítom Frantzot a' kocsimmal Kassára Turnus Sattlermesterhez. Jó a' szép Nicsi anygali levele; kinek 25dben felelek. *30d.* Csóka János először ma hirdet-ki Semlyénben.

October 1. Francz jó Kazmérból. *3d.* Zemplén Vgyének Restauratioja. Ebben Ord. V. Ispán Lónyai Gábor; K. Péter Subst. V. Ispán kimarad, még pedig nem is candidáltván. *4d.* Indúlok Kázmérba, éjtsz. Pazony. *5d.* Patak, Kázmér. Sárga damasz plusch. *6d.* Sétálunk az erdőbe. *7d.* Bistére kocsizunk. *8d.* Kassára Pepivel. Szilváson betérünk. Theréz azzal a tanáccsal ereszt-el, hogy ójjam magam még a' fél gorombaságoktól is. Mit der ersten welche Sie Ihrer Sophie, oder Ihre Sophie Ihnen anthun würde, ist alles, alles verdorben. 'S Theréznek igazsága vala. De hadd tegyem-fel hát ide ma, az az 27d. Deczemben 1805, hogy íme 14dik holnapját élem házasságomnak, és még sem én nem tettem azt az én kedves Sophiémnak, sem a' jó Sophie nem nekem. — *9d.* Báró Wécey Miklósnénál, szül. B. Orczy Máriánál a' kertben. *10d.* Vissza Kázmérba. Betegen fekszem a' Generálisné képe alatt. *11d.* Almáért. Soeur Stanislas. *12d.* el Kázmérból. *16d.* El Ruszkáról. *17d.* Semlyénbe érek. *20d.* Halászon 93 Rf. egy fekete herélt lovat. — *23d.* pedig Szabó Mihály Debr. lókupecztól 220 Rf. két kanczát, melyeket 1805nek elején eladtam veszteséggel. — *25d.* Kólyra. Józsi Asszonyámat szörnyű tűzbe hozá, hogy én Bárczay Ferencznek azt írtam, hogy kevélyen fogok lenézni a' testvéreimre, mert én Mágnás leányt vettem. A' gyalázatos! hazudott. Csak az olly ember fejében támadhat az efféle gondolat, a' ki Asszonyám vallása szerint azt mondotta, midőn elvette Ragályi Máriát: Az én oldalom mellett bizony nem hált volna, de az csiklándoztatott, hogy Consil. 's Ord. V. Ispánnak a' leánya.

Bárczay Ferencz producálta az én leveletemet, 's abból látta Asszonyám, hogy én neki csak ezt írtam: Mít mond erre, ha majd meghallja, az az ember, a' ki azzal vádolt, hogy frájczimert akarok elvenni? — Comáromy Ferencz azt a gondolatlanságot követte-el, hogy itt Kólyon, elbeszélte az Anyámnak, hogy Ruszkáról eljövén Augban, Marist felülttem a' szekereembe. 'S az Anyám ezen annyira felindult, hogy Semlyénbe kísérvén Kólyról, hogy innen lakodalmamra induljak, olly szitkokkal vált-el tőlem, hogy kéntelen valék felemelvén szekerebe, elébb térni vissza a' szobába, mint a' kocszi az udvarról ki felé indult. Annakutánna azt mondotta a' hegyen Miklós öcsémnek, hogy bánja, hogy meg nem veretett.

Itt elfogyott diáriumom. Kassára mentem, kezemhez váltani szekere-remet 's kifizetni a' Mesterembereket.

November. 11dik November tizenkét óra tájban a' Mise' végével Kadlubják Pál Kázméri Plebánus megesket. Sophie előre intett, hogy ne engedjem magamat komoly elmélkedésekre sülyedni; 's midőn az oltárhoz kelle menni, eltolván a' V. Notarius Nedeczky Imre karját, a' ki vezetni akará, az enyémbé öltötte kezét, 's úgy menénk az oltárhoz. Immatriculált Nyoszolyó Úr Krainik József Sógorom, Nyoszolyó Asszony pedig B. Wécsey Miklósné képében, a' ki meg nem jelenhetett, beteges lévén, Báró Geizler Józsefné, szül. Szentmiklósi Mária volt. Tanúk pedig B. Wécsey Leopoldina 's Náni 's Splényi Caton 's Krainik Theréz. — Vendégeink: B. Splényi Manczi kisassz., Kátón testvérjével, B. Wécsey Leopoldina és Náni. Krainikné húgom, Theresie leányával. B. Geizler és Geizlerné, Mihály Öccsével. Mocsáry . . . Szirmay Antalnak Antal fijá-
val Sophienak tintafolt a' száján. — 12d. Bistére, mivel Klári húgom ott várt. Sophie ott sír. — 13d. Szilváásra. — 16d. Megtudván, hogy Józsi Balajtról, az Ipa' temetéséről, tegnap haza érkezett, más nap, az az 17dben, a' Grófné bennünket oda visz. Józsi döfölközik, hogy neki nem kell olvasó ember. Sophie tudakozza, hogy millyen embert kíván tehát társalkodására? Tanulatlant! felele. Sophie: Ich bleibe bei meiner razza. — 18d. Kassára indulunk. Szilvást hálunk. A' szegény Csörgő sokat cseveg; azt mondja, hogy azt hitte feje' fájásában, ich sey ein Büffel oder Rhinoceros. Az anyja, mikor megházasodott, Szentek' képeit függesztette az ágyok' felibe. Jól tette Asszonyám, úgymond, soha sem térdepeltek előttük annyit, mint most fognak. — Oda jött éjjel Stabs Chirurgus Mekler Úr, kivel Regete Ruszkán együtt ebédlénk. 20d. Kassa. Theréznél felvezettem Sophiet. 21d. Oda érkezett Polyxén is. Ma érkezik a' Gróf Batthyani Antalné ajándéka, a' Párisból hozott diadéme. — 23d. Pepivel Szomotorra. Szőlőskén hálunk. — 26d. Újhelyben Gyűlés. Ottan Jékelfalusi 2000 ftoz ad az árváknak. Lónyai Gábor engem is deputál ezen Materiában. Vissza Kázmérba. — 27dben Pepinek levele érkezik Kassáról, hogy menjen, 's megkapja Wécsey Miczit. — 28d. Sophie és én be Újhelybe Pepiért, hogy a' jó hír szertelenül meg ne illesse. 29d. A' Grófné indul Pepivel Kassára, 's gyűrűt vált. 30d. én Regmeczre a' juhaimhoz. Józsi hírem nélkül belőlök 9 darabot levágatott. Nyúzva lettem a' kamarában. Eggyet elvittem Kázmérba.

Deczember 1. Öletem a' juhokat 's beszóatom. — *3d.* Sophie és én Bistére. Ott Szentmiklósy Józsefné. *4d.* Délután Regmeczre számolni a' juhbőröket. — *5d.* A' Sophie kanapéja érkezik Kassáról. *6d.* Szentmiklósy Józsefné és Dr. Meczner ebéden Kázmérett. — *8d.* Azt irván Asszonyám, hogy míg fel nem jő, le ne vigyem Sophiet, mert maga hoz-le bennünket, Sophiet Kázmért hagyom, magam megindulok, nem tudván mire vélni, hogy nem jő. Estére Újhely. — *9d.* Kenézlőn Asszonyám Józsival és Mályival érkezik. Józsinak hirt viszek feleségéről, gyermekéről, 's nem felel, nem szól. Estve Patakon szurkálni kezd. Dissimulálom. — *10d.* Regmeczre. Ott hálók. A' Pepi csődörét Kázmérba küldöm, 's kérem Sophiet, légyen jelen, holnap érte megyek. *11d.* A Grófnéval és Sophieval ebédre Regmeczre. *12d.* Sophie igen rosszul van. Már kezdjük gyanítani, hogy terhes. *14d.* Regmeczre magam, 's *15dben* vissza. *16d.* Asszonyám Kázmérba jő. — *18d.* Mi Regmeczen ebéden. Az első Kassai Püspök Szabó András Úr installatiója. — *21d.* Regmecz és Újhely. — *23d.* Szemere László Urnál ebéden Lasztóczon; éjtszakákára Gálszécs, hol az ifjú Kocsi-Horváth Úrral, Juhász barátom barátjával, ismerkedem. — *24d.* Szirmay Pálnál ebéd. Beretón vacsora. — *25d.* Cseben Misét, ebédre Pazdics. Szirmay Andrásné nagy részt vesz boldogságomban, 's megérti, hogy mit tesz nekem Török Lajos, vejének lenni. Szirmai Jeanette, Tamásnak felesége, régi barátsága szerint fogad mind engemet, mind Sophiet, 's keresztahyának kínálkozik. *26d.* Beretón mulatunk. Ott Hadnagy *27d.* Körtvélyesre. *28.* Miglészre 's Kázmérba.

1805. Januarius 1. Pepivel Regmeczre. *2d.* Markó hozott juh árában 22 Vft, Hufiovszky 42. Timkó — 20 x. Hideg András Csörgei Szűcs fizetni fog Sarlóskor a' bőrökért . . . Vft. *3d.* Regmeczen *4d.* Vissza Kázmérba. Voltam Regmeczen negyedfél nap. — *6d.* Sophie és én Regmeczre szánon. Befordulván a kapun a' szán a jeges sík úton felfordul, én és Manczi sérelem nélkül dőlünk-fel, de Sophie az orra alatt sebet kap, az a' varrás, melly az ajakot a felső fogak' sora közepéhez ragasztja, elszakad. Sophie vérrel elborítva lép be. A' Józsiné' frajczimerét elveszi egy Lutheranus Esztergályos. Német lévén, a Felső Regmeczi Pap meg nem tudta esketni, Papirosból mondta-el a' hitet. — *7d.* Pepi és Meczner Parnóra, a' Gróf Kassára. — *9d.* Négy szekér indul a' Sophie holmijével Semlyén felé. A' Gróf érkezik Kassáról. — *11d.* Pepivel ebédre Regmeczre, osztán vele Ujhelybe. Vissza Regmeczre éjtszakára. Jósi éjjel kihallgatja, mit beszéllek Asszonyámmal. Asszonyám mondja, hogy Ragályi Mária megszóllalt: *Az én Atyám, ha Gróf nem volt is, derekasabb ember volt, mint a' Gróf.* Avagy mértük e Sophie és én magunkat ő hozzájuk? Alacsony gyanúk! — *13d.* A' Gróf és Grófné, Sophie, Susie, majd Szemere Lászlóné a' két kisasszonnyal, 's a' Bisteiek ebédre Regmeczre. Én vissza Kázmérba. — *14d.* Pepi jő 's megy Parnóra, 's engem Regmeczre küld, mert úgymond, Józsi az Asszonyámmal irtóztató históriákat kezd. *15d.* Regmeczen. Csendesesen túróm a Józsi gorombaságait. *16d.* Sophie reggel jő Pepivel. Pepi Ujhelybe megyen, Sophie estig Regmeczen. *18d.* Sophie ebédre Regmeczre

hozom. Miklós érkezik. Sophie Kázmérba visszamegy éjtszakára. Este Józsi sok gorombaságai után Asszonyám ellen tesz egyet. Ekkor szállalok-meg legelsőben; lakadalmam' napja olta minden bántásait *hallatlanná* tettem. Végre két kezét csipeje' tájékára tévén, mellyel nekem rugaszkodik. Ideje volt, hogy megmutassam, hogy ha úgy kell, úgy is tudok, mert a' tavalyi László napi phlegmámat meg nem értette, és azt írta Klárinak, hogy meg sem mertem motszanni; 's kaputrokjának gallérába kaptam. Az Anyám közinkbe jött, 's azonnal eleresztettem. Ragályi Mária előjött, 's Klári húgomnak szemrevetést csinált, hogy Te, Klári azt mondtad, hogy én olly csúf vagyok, hogy csudálkozol, mint szerethet az Uram. Klári tagadta: az pedig bizonyos, hogy Józsi a feleségét rútnak vallotta. — 19d. Józsi megyen. Miklós velem Kázmérba, 's mindketten vissza Regmeczre. 20d. Én reggel Kázmérba, mert a' Splényi ház oda várattatott. Azalatt Kazinczy Péter előhivatott, 's megcsinálták az Arendát. — 21d. Miklós megyen. — 23. Francz és a' Sophie portékáját vivő négy szekér megérkeznek. — 24. Regmeczre Pepivel ebédre. Ebéd után vissza. — 25d. Pakkolás. 26d. Ebéd Regmecz; éjtszaka Ujhely. Lónyai Gábor Sophiet meglátogatja. — 27d. Patak. — Csobaj. — 28d. Nagy András Úrtól ezer Rftot felveszek három esztendőre. Nánáson Oláh Mihálynál ebéd, éjtsz. Böszörmény. — Meghal Csokonay Mihály. — 29. Debreczen. Temetik Csokonait. Jelen valék temetésén. — 30. Semlyénbe értem ebéd után.

Február 1. Ebéd Susi húgomnál. Kövérhez, Péchy Mihálynéhoz, a' Paphoz. — 3d. Ebédén Péchy Mihályné, Fráter Antalné, Kövér és Dobsa, s Péchy Klári. — 4d. Susi itt, Sophie hány. 7d. Lovaglunk. 8 d. A' Postamester itt ebédel. — 10d. Sophie igen rosszul van; Franz megy Szt.-Györgyiért. A' Zsidó szabó itt dolgozik. — 14d. Maszli indul Regmeczre. — 15d. Szántó Fiscalis Temes Vármegyéből. — Mózes Zsidótól két szép tehén borjústól. Csanády Sámuelné Assz. Kerekiben meghal. 18d. Franz ismét megyen Dr. Szentgyörgyiért. 20d. Szentgyörgyi nem jó. — 22d. Piskoltra két borjútlan fiatal bivalyt venni. Ára 200 Vft. — Vettem itt egy Luczi nevezetű, Nyári-Rapp színű, hat esztendőes vemhes kanczát is. Vemhe Aprilisben lett meg; 250 Rft. 23d. Gulyás Szilágyi György' lakadalma. — 27d. Franzot felindítom Kázmérba.

Martius 2d. Szuli béizen, hogy megyen. Helyébe megfogadjuk Csegő Évát. — 3d. Asszonyámnak jut az ez idei erdővágásból 157 szál fája, 18 rakás gallya. — 7d. Miklósi András szegény Deák ide vetődik; megtartóztatom, hogy holmit tisztázzon. — 8d. Franz érkezik Kázmérból. — 10 d. Semlyénben Communio. Délután a' Notárius iker gyermekeinek Sophie és én — 's a' Pap 's a' Papné keresztyujai leszünk. Az enyémet Nagy Józsefnek hívják. — 11d. Árkoltatni kezdek a' Czigányokkal. Sophie gyalog ki. A' Postamesterné meglátogat. — 12d. Sophieval ki lovaglunk. — 13d. A' Budai Zsidó. Dél után lóháton ki. — 14 d. A Postamester praesentálja a' Lőkésiek 60 frttal megterhelt 's valahol a' Postán feltört levele boritékját. Dél után Mhfalvára Osváthnéhoz. 17d. Osváth Úr itt. 19. Sophie ma először Keserűbe. —

20d. Sárosiné visszaküldi leveletem. Buczynak első levele. — 21d. lovagolni a tisztavíz felé. — 23d. Ebéd Vajda. Ott Margitai. Dobozy Mhnének Edvárd fija születik. — 24d. Dél után Váradra. Baranyi József ajándékkal jó. Sophie itt érzi meg keble' gyümölcset, a' Dienes kandallója mellett. — 25d. Sophie gyónni. Általjárja a' hideg. Estve én Hodosinéhoz, Rhédeihez, Domokos Jakabnéhoz. — 26d. Délig a' Gyűlésben. Sophieval a' Püspökhöz; ott Bogáthi Pál. — Beóthynél, Hodosinál, Tiszánál, Domokosnénál. 27d. Manczi Úzát, kit soha nem látott, megismeri a' nálam lévő képről. — 28d. Semlyénbe. Jó Halmágyi László 's a' Batsányi levele retour.

Aprilis 3d. A' fakó kanczám a' Rhédey Fer. csődörétől egy fakó csődört ellett. Alonzonak neveztem el. 8d. 9 eke; 9d. 15; — 10d. 10 eke szánt. — 12d. Ma szállal-meg a' béka. Antal inas el. — 13d. Katkó el. — 14d. Húsvét. Sophie templomba Keserűbe. 15. Badart a' bor mellett csaknem halálra kínozzák. Miklós jó. A' B. Wécsey Miklósné halálának híret hozza a' Grofné levele. — 18d. Sophie't a' borjús Homály nevű tehén megtürköli, de sérelem nélkül. — 22d. Zi István behajtja a' Debreczeni vásárra a' két ökröt. Megrészegszik; eldől; a' két ökör elvész, de megtalálkozik. — 23d. Érkezik a' Kis János szép epistolája. Ragályi Tamás' első levele. 25d. Diószeghi Sámuel Debr. meghal. 27d. Ungvári Saláta György és Váradí Grunzó Muzsikus czigányok. Estve meglett a' Kóra, a' Luczi kanczám leánya. Magassága más nap reggel 3". $\frac{1}{2}$ ' 29d. Péchy Imre Úr jó a' Kövér és Dobsa dolgába felhányni a' leveleket. 30d. mégyen. Ki vele a' ménésre.

1. Csörgő Pál, 's 2d. Apr. Cons. Luby Károly †.

Május 1. Indulunk Kázmérba. Lúgos. Mihálydi. 2d. — Gróf Török Józsefnek, a' Sophie' testvér bátyjának, lakodalma Báro Wécsey Máriával Kassán. Nyiregyházán öszvejevünk Gróf Klobusiczky Ferencznével, szül. Gr. Viczay val. Tokaj. — Kér 4d. Ruszka. — 6d. Kassára. Rettlnél. 7d. A' Püspöknél. 8d. Kázmér. — 10d. Sophie rosszul; sír. 11. a' Gróf Kassára. A' kedvest a' tarka Luzsinszky, a' derest a fekete. — 14d. Pepi feleségestül. 15d. Sophie napja. 17d. Pepi is én is el Kázmérból. Patak, Szeghi; — 18d. Nyiregyháza, Mihálydi. 19. Acsád, Semlyén. — 20d. Asszonyám Váradról. Utánna Ormós Antal Vármegyei Assessor. — 21d. Consil. Lónyai László †. 27d. Franz Sibóra a' Luczival és Kórával. 28d. Levél Sophietől. — 29d. Theresit és Vinczét küldöm Kázmérba. 30d. Ma hágja meg Cicero a szürke Spanyol csődör, Zsibón a' Luczit. Fried jelenti, hogy kezénél van az 500 ftom.

Június 2d. Pünkösöd Innepe. Asszonyám Templomba. Erzi utánam jó nézni, ha nem Péchy Sándornéhoz megyek e? 3d. Dobsa Fő-Curátor lesz. — 4d. Asszonyám indul Regmeczre. Kövér Imrénél hágy nekem egy levelet, mellyet ez nekem csak 7dben ad-meg. Ma írom a' Krakкаи Orthographia elibe a' Praefatiót. Franz jó Sibórol, 's hozza a B. Wesselényi Miklós levelét. 5d. Nagy Gábor Úr, a' ki Májusnak tartotta lakadalmát Lukács Jeanettel, nálam. 8d. Nagy Gábor úr vissza Debreczenbe. Az Eccl. Gyűlése azt végzi, hogy a' templom'

falát ki kell döjteni. Kifizetem a' Postaköltségemet, mely Febr. 1-ső napja olta máig térszen 25 f. 58 xrt. — *20dik* Juniusig Semlyénben és a' Kólyihegyen többnyire Sylvesternek a Grammaticáját készítem. Ekkor nap jő Vincze Kázmérból, 's hoz egy fatalis levelet Asszonyámtól execratiókkal rakva, 's szitkokkal. Irja a' Grófné is, hogy a' Gróf mint járt midőn vévén az én Péter Bátyámnak szőlő leveletem Regmeczre általment, hogy Asszonyámmal barátságosan szöjljon. Én azonnal indulok Ujváros felé, hogy Miskolczon Gróf Józseffel legyek 's Kázmérba vigyem. *22d.* Ujvároson temették az Oskola Rectort, a' ki a' Hortobágyon csolnakázván Lónyai . . . kifordult a' csolnakból, 's odaveszett. Ott Szatthmáry Dániel Úrral ismerkedtem-meg. — *23d.* A' Polgári töltesen 257 étellel megterhelt szekér állott. Harmad napig is kéntelen voltam volna várakozni, míg átmehtek. Azért megfordúltam. Polgáriban a' fogadóban sem zab, sem széna, sem fű. Irtóztató vízarádás, millyet soha sem említenek. Egy óráig mentem egy lovas kalauz után a' nádas tón. — *24d.* Nánáson öszveakadok a' Miskolczi Orosz Pappal Bukovszki Tódorral. Életet ment venni. 20 Rft adtam neki kölcsön. Éjtsz. Rakamaz. — *25.* Ebéd Patak; éjtsz. Kázmér. — *26d.* Francz veszekedik az inassal, azt vérbe keveri. Levonják. Eleresztem. — *27d.* Nemes legény, Gergely László, Lasztóczról szolgálatomba lép. — *29d.* Péter Pál napja; Méhraj és cseresznye. Nagy história. Péternek levelet írok. — *30d.* Péterhez. Ebédnél lelem Asszonyámat és Józsit. Péter előmbe adja szóval az Asszonyám propositióit. Én Pepihez Ujhelybe. Onnan írok Péternek, hogy adja ki írásban a' propositiókat. Sophiet ismét killelte a' hideg.

ad notam 25. 27. 29.

item 1. Jul. —

Július 1d. Daykának verseit purizálom. *2d.* Sophiet másodízben kileli a hideg. — *3d.* A Regmeczi kocsis hozza a' Péter levelét, és az Asszonyámét Péterhez. Felelek modestiával, de egész resolutióval. A Grofné Szilváásra ment. — *4.* Sophiet 3-szor leli a hideg. — *5.* Én hánytatót. D'Ellevaut jő a' Moszkva katona inassal. — *7d.* Két órakor Ruszka felé. — *8d.* Csobádon hálok. — *9d.* Salczai fogadó. Miskolczi Nagy János káplár Dobozy Lajos alatt szolgált. — Miskolcz Dr. Rác Gróf Józsefnél, Filszki Ur és Theresa leánya. — *10d.* Mrazekné és Quirschfeldné. Szatthmáry Mihály Pesti Prókátor Ur. Molnár Chirurgus és Barkasi. — Ragályi István és János. Bárány és a' Mindszenti Plebánus Brezoviczai Horváth Bugariu Gáspár. *11d.* éjtsz. a folyásnál. *12d.* Ujváros mellett Péchy Imre szembe jő velem. Semseyhez ment. — *17d.* Mihályfalvára, Rhédey Lajos miatt, a' ki a' Kötélverő Mihály és Béres András tehene dolgában ki van küldve. Megegyeznek a' felek, elrettenvén a' Rh. előadásától. A' Vármegye Archivuma bizonyág ezen istentelenül vitt dologban. — *19d.* József királyfi s Palatinus, Debrből érkezik, 's a' nagy nyárfán túl mintegy 100 lépésnyivel az árnyékban lovakat fognak szekerebe. Riethaller Kánonok köszöntötte meg. A' Herczban Károlyba, 's onnan Máramarosba. Kővér Imrével Álmosdra P. Imréhez.

— 21 d. Erzsók Asszonyt felpozám a' spionkodásért. — Vincze kocsisomat Asszonyám eltiltja, hogy Kólyról haza ne merjen jönni. Én ezt nem tudván, 22d. Mihályt utánna küldöm, 's jön 23d. A' sok eső miatt csak ma kezdenek aratni. 25-ig arattatok. 26. és 27d. Kötöz-
tetek. 31d. sietek Kázmérba, közelítvén a' Sophie lebetegedése. Kóvér Imre Bátyám száz Rftot ad költsön.

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

ADATOK A GYÖNGYÖSY-CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

(Befejező közlemény.)

III.

Idősbbsik Gyöngyösy János Testámentom Levele.

Én Ungvár vármegyében Ungvárath Lakozó Gyöngyösy János, megemlékeztvén az én halandó vóltomról, noha az Ur Istennek bölts gondviselésébül, midőn számos esztendő vóltomra is még erős, egészséges, és türhető allapottal áldott meg, de minthogy nyilván való dolog az, hogy nintsen semi az embereknél bizonyosabb dolog, minthogy minden embernek bizonyosan meg keletik halni, de mikor és melly napon, igen bizonytalan. Annak okáért mig az Ur Isten anyira való erőt és időt engedett, mostan akarom édes gyermekeim közöt Istentől énnékem adatott kitsiny javaimról rendet és dispositiot tenni, mely rend szerint így következik:

Elsőben is midőn az Ur Isten engemet ez Világból kiszólit és az én bóldog órámat elhozza, Lelkemet ajánlom az én Idvezítő Jézus Xtusomnak szentséges kezében, Testemet pedig az ő Anyának az földnek, úgy hogy az én rendemhez képest hagyom az én Testemet eltemetetni.

Másoszor. Kivánom megemlékezzenek az én szent kereszténségben is nevelendő gyermekim keresztényi Tisztekrül és hivatalyokrul tudván azt, hogy Isten félelemben és Atyafi szeretetben neveltetnenek, azért mindenek felett Istenes életben gyakorollyák magokat, egymást szeressék, egymást betsülyék, hogy Istentől áldást, az emberektől ditséretet várjanak a fejekre.

Harmaszor. Az fiamnak Gyöngyösy Janosnak pénzbeli részét kiadtam, melly már kezénél is vagon; ugymint harmatfél ezer forintot. Lakó helyül hagyom az Eperjesi kőházat. *De az kisebbik fiamot is Gyöngyösy Istvánt ki nem rekesztem belőle, azon házban harmadrésze övé légyen.*

Negyedszer. Az én fiamnak *Ferencz*-nek is hagyok pénzbeli részt harmatfél ezer forintokat. Lakóhelyül az Jenkei udvart Jenkén való pusztá helyekel, az alsó németi Portzioval együt és az Zeleméri nagy Anyokról maradott szőlőkkel együtt. *Gyöngyösy Lászlónak* aszerint hagyok harmatfél ezer forintokat, az mit el nem költött oda az maga részibül Német Országban, küldöttem már a maga részibül neki száz

aranyat. *Gyöngyösy János* fiamnak vagyon az ő részire való pénz száz arany. Az többi Eperjesen az fekete Ládába vagyon, amint oda feljegyezte magának és magára költi, az mi megmarad, azon legyen conventus.

Istóknak az ő pénzbeli részit magaméval együvé töttem az fekete Ládában, magam kezemmel czédulakot irtam az 'satskókra, ötet azokba senki meg ne háborgassa, mivel őrá a legkevesebbet költöttem. Az Unghvári és az Radvánczi Udvarházakat is neki hagyom, úgy mindazonáltal, hogy Gyöngyösy Lászlónak, az Atyafiának is része legyen az Unghvari házban. De minthogy ha Isten haza hozza Gyöngyösy Lászlót, Papságra menendő léssen, Istók, valamikor mógya leszen benne, mint idősbik bátyját ki fizethesse háromszáz forintokat letéven neki és László is tartozik fel venni, minthogy Istók legkissebb s ugyan törvény szerint is őtet illeti az Atyai ház. Ezeket a házakat pedig hagyom cum omnibus pertinentiis az három szabad szőlőket s szántóföldeket, és az Buza szőlővel együt. Az alsó Németi Ladányi Pusztánját is hagyom Istóknak és Lászlónak.

Az alföldi szőlők oszollyanak három részre: *János, László és Istók* között, de a jobb rész mindenikében a kisebbé legyen. Az Eperjesi házamban, és egyéb Ládámban lévők hasonlóképen négy részre aequaliter oszollyon, de a jobb rész mindenikében a kisebbiké légyen.

Az alföldi szőlőköt pedig és az többit fel ne osszák, *hanem mindaddik mig Istók, László haza jönnek*, János miveltesse, az természet mindazanáltal az mi az reávaló költséktől megmarad megtartsa, mert a szőlőtermése nem mindég egyaránt vagyon, és akkor osztán légyen mivel műveltetni, hogy el ne parlagullyanak. A unghvári szőlőkre hasonlóképen *Gyöngyösy Ferenz* visellyen gondot, az homlítását János, de számot adjanak az jövedelmébül, *ha Istók megjön*. Ezeket pedig úgy hagyom, hogy senki egy mást az *Őnéki* hagyatott Jóságban semi szín és mód alatt ne háborgassa, sőt ha valemellyik úgy megszorulna, hogy kéntelenítetnék Jóságát zálogban adni, az testvér Atyafiának aggya el, de úgy hogy valamikor hozzá juthat kiválthassa és birhassa, az mint kinnek kinek hattam; mivel ezek az Jók Isten után mind magam saját örökségem és keresetem. Azért akarom, hogy úgy maraggyon ki ki az mint hagytam, melyért, ha én ki mulok, Istentől mindenikére áldást kívánok. Amen. Actum in Unghvár Anno 1656 Die ultima octobris idem qui supra Idősbik Gyöngyösy János (L. s. m.) Coram me Georgio Nagymihályi Jurato Cottus de Ungh. Assessore Primario (L. s. mp.) Coram me Ladislao Gombos (L. s. mp) Coram me Ladislao Gejóczy Jurato Notario Cottus de Ungh. (L. s. mp.) Coram me Benedicto Héti (L. s. mp.) Coram me Ladislao Bernath (L. s. mp.) Coram me Benedicto Bernath (L. s. mp.) Coram me Johanne Korlát de Korlát Helmetz Judium Cottus de. Ungh. (L. s. mp).

3. Jegyzet. E végrendelet teljes világot vet a költő családi viszonyaira, s e tekintetben megbecsülhetetlen, fontos okirat. Apja, »idősebbik« *Gyöngyösy János*, az eperjesi ügyvéd vallásos lelkületéről, református vallásáról tesz bizonyoságot. Megindító gyöngédséggel emlékezik meg legkisebbik fiáról *Istókról*, a kiről biztosan állíthatni, hogy apjának

legkedvesebb gyermeke volt. Bizonyítja a család református voltát az is, hogy *László* fiát az öreg János Németországban neveltette, oda küldött neki száz aranyat. Ez katolikus papnövendékkal mind nem történhetik. Az öreg János úr Istókot és *Lászlót haza várta*, a miből látszik, hogy Ungvár vagy környéke szülőföldje és birtokának legnagyobb része is ezen a vidéken volt. Nyomatékosan megjegyzem itt is, hogy Gyöngyös János ügyvédségéről biztos tudomásom van. Egy okirat volt kezemben, a mely egyenesen *eperjesi lakosnak és ügyvédnek mondja*. Ez egy adásvévesi szerződés volt, a melynek értelmé szerint szállót vett *Bodrog-Kisfaludon*. Fájdalom, ez okirat elkallódott. E végrendeletben János úr ugyan ungvári lakosnak mondja magát, de hogy még ekkor se költözött véglegesen el Eperjesről, mutatja az a körülmény, hogy pénze, egyéb holmii is Eperjesen voltak. A végrendelet nyelvi sajátságaiért is érdekes; itt sajátságos helyesírást megtartva közöljük.

IV.

Nemzetség levél.

Mi alább subscribáltak adjuk ezen Testimonialis Levelünket, jövendőbeli bizonyosságul super eo, hogy mi hoc anno praesenti 1754. die 4a 8-bris requirálván bennünket, mostan *Csik-Székben Szent Léleken lakó Nemes Nemzetes és Vzlő Kassaj József* urunk, hogy az Eőkegyelme familiáját illető Leveleket meghánnónk, és azokbul familiájának Genelogiáját kiírnók. Mi is azért az Eő kegyelme requisitiojára in praefato anno, Die, et mense minden nemű Eő kelménél levő s familiáját illető hiteles levelet felhányván, megolvastván és serio investigálván azokbul maga familiája Genelogiáját találók eszerint. Hogy tudni illik, néhai, N. es, Neztés Vzlő *Gyöngyösű alias Horváth Mihálynak* feleségétül nehai nemes es Nztes Kőrösű Illonatul, ki volt Leánya néhai nemes és Nztes Vzlő Zombori Kőrösű Gergelynek feleségétül nehai nemes es Nztes Fehérhazi Sofiátul vólt. Voltanak fiai *István és János*, Leánya Judit, a melly Jánosnak feleségétül nehai nemes és Nztes *Deák Katalintul* voltanak fiai *Janos, Pál, István, Ferencz és László*, kik közzül *Janosnak* voltanak fiai *János, Pál, István, Ferencz és László*, kik közzül Jánosnak voltanak fiai *János, István és Mihály*, amely Jánosnak fia mostan nemes Zabolts vármegyében Sényőben Lakó *Gyöngyösű Ferencz*, Istvánnak pedig fia mostan említett Szabolts vármegyében *Berczelen* Lakó *Gyöngyösű István és László, Mihálynak* fia Nes Abauj vármegyében Kassán lakó *Gyöngyösű Istvan és Janos*. 2. idősbb Gyöngyösű János második fianak Pálnak (ki is iffiu korban esvén Török rabságban, az holott nyóltzad fél esztendeig lévén Rabb, az alatt vette el maganak feleségül neh. *Taplóczai Péter György* Leányát, aki hasonlóképen Erdélybül Csíkbül Pogány rabságban esett vólt, ki hozván aztat magával, jött egyenesen Kassára és ott lakván három esztendeig, ment az után Erdélyben az holott Csík *Taplóczán* születettének fiai *Mihály és Peter*, amely *Peternek* fia, az *Exponens Eő kegyelme Testvéreivel Ferenczel és Istvánnal, akik itten Erdélyben, minthogy az nagy Atyok Gyöngyösű Pál Kassárul jött vólt*

bé Kassaiaknak hivattattak. Az idősb Gyöngyösi János harmadik fiának Istvánnak volt fia István, amely Istvánnak volt ugyan István nevű fia, ki is most lakik nes Zemplény vármegyében Gatályban. A negyedik fiának ugymint Ferencznek volt fia Péter, aki lakván nes Ungvár Vármegye Jenke nevű falujában, deficiált, az 5-ik ugymint László papá lett volt, az is deficiált. Mely Genelogia deductiot fellebb is említett hiteles levelekből mindenekben eszerint irtuk meg, és kiattuk az Exponens Eő kegyelmének, futura pro Cautela fide nostra mediante tulajdon subscriptiónkal és szokott pecsétünkel corroboraltuk. Datum Pujon Anno et die ut supra Csikszék királyi Bors István mp. Nemes Doboka varmegyének Hites Assessorai. (L. s).

4. J e g y z e t. Idősorrendben ugyan nem ez az okirat következne, de fontossága miatt közöljük mindjárt a végrendelet után. Itt a költő családjának minden férfitagja meg van említve. Ebből látszik, hogy a nemesség szerző ős György mag nélkül halt meg, rokona Mihály lett a családalapító és a költő dédapja. Bizonyítja ez okirat azt is, hogy költőnk legidősebb fia István, a kinek anyja Baranyai Ilona volt, a Gyöngyösi-Horváth-családból származott, noha ez a Gyöngyösi-család magát csak Gyöngyösinek írta mindég. Hogy ez a Gatályban letelepedett István a költő legidősebbik fia volt, azt már Nagy István bebizonyította. De bizonyítja a Gyöngyösi-család református voltát az okirat e kitétele, a mely István öcséséről Lászlóruól eképen szól: »László pappá lett volt, az is deficiált.« Katholikus papról azt fölösleges megírni, hogy magvaszakadt. Csak egy tévedése van ez okiratnak, hogy Lászlót öregebbnek mondja Istvánnál, pedig a végrendeletből tudjuk, hogy fiatalabb volt. De egyebet is bizonyít e levél. A katolikus és református ág utjai teljesen elváltak. A katolikus utódok református atyjokfiáról mint osztálylevelők bizonyítja, semmit sem akartak tudni. A református ág, a költő legidősebbik fiának maradékai, meg se emlékeznek alispánná lett híres ősök katolikus gyermekeiről, a kik mind labanczok és előkelő állásba jutottak. De férfiak hamar ki is halt. A református ág megmaradt egyszerű kálvinista falusi nemeseknek, nagy úri testvéreit még emlékezetében se tartotta meg. Jellemző dolog ez nagyon. Ez okiratból az is látszik, hogy a régi időben gyakran arról a helyről neveztek el a beköltözetteket, a honnét jöttek. Így lettek a Gyöngyösiyekből Erdélyben Kassayak. Az is jellemző, hogy leányokról e nemzetséglevelben csak egyszer van emlékezet.

V.

Én Baranyay Ilona Nemzeti Gyöngyösi István uram Házasársa emléket Urammal eő kegyelmével együtt adom tudtára mindenkinek az kiknek illik és vallom ezen levelemben, hogy bizonyos és elmulthatatlan szükségemtől viseltetvén, Attam azon Anyámtól reám maradt Beregh Vármegyében kis Dobront levő Abrakoszi Telkes Jobágyomat, mind helyestől és hozzá tartozó minden appertinentiaival egygyüt és ugyan azon kis Dobronyi határon lévő Vészki nevű Halastóbéli részemmel, és magános Ligethi nevű Erdőbéli jussommal, egy szóval cum omnibus pertinentiis, melyet

azon kis Dobron nevű faluban birok és birtom osztály szerint, száz magyar forintokban zálogban Nemzetes *Ragyóczy* Sigmond uramnak és az ő kegyelme feleségének *Huszár* Kata Asszonyinak, és mind két ágon lévő maradékinak haeresinek lgtariusiának az ide alább megh írt módok szerint. Primo hogy azon megirt Dobronyi Emberemet és Jóságomat négy egész Esztendeigh a Dato praesentium sem Én sem penigh az én vér szerint való Atyámfiain, sem penigh maradékim ki ne válthassam, se ki ne valthassák, eltelvén az négy Esztendők Dum, et quando valamikor Én avagy az én maradékom közöttül akarmellyik ki válthattya le tévén száz forintokat simul, et semel, ő kime is tartozik az specificált egész jószágot minden per és patvar nélkül kibotsájtani. Secundo. Az ország törvénye szerint való evictiót magamra és maradékomra sponte fel vészem, úgy hogy megh irt *Ragyóczy* Sigmond uramat és az ő kelme feleségét s mind két ágon lévő és leendő maradékát tartozzam, és azon maradékom is tartozzanak, megh oltalmazni. Casu autem quo meg nem oltalmaznám, és megh nem oltalmaznának nos suprascripti: tehát vigore saltem praesentium, abscissis univrsis iuridicis remediis Iuristitorumque temporibus nihil obstantibus egy Szolga Biró, kivel mind a száz forintokigh való Executiót tehessen, akarmi nével nevezendő jószágomból és javaimból. Mellynek nagyobb bizonyására adom ezen kezem írásával, és pecsetemmel megh erősített Leveletem. Datum Unghvár die 15a 9 bris Anno 1656 *Ragyóczy* Sigmond mp. Coram me Stephano Szily Judlium Incliti Cottus de Ungh mp.

5. *J e g y z e t.* Baranyay Ilona zálogos levele már azért is érdekes, hogy a költő feleségének vagyoni viszonyaira vet világot. Hogy a Gyöngyös-Horváth család levelesládájában maradt, szintén bizonyíték arra, hogy a költő e családból származott. Érdekes dolog, hogy az okirat 1656-ik év november 15-ikén Ungváron kelt, míg a költő apja ugyane városban october 31-ikén írta meg végrendeletét. Ez oklevél bevezető két sorából látszik, hogy ekkor maga a költő is Ungváron tartózkodott, bizonyára öreg atyja látogatására jött szülőföldjére.

VI.

Mi *Gyöngyös Borbála* és *Éva* Adgyuk tudtára mindeneknek, valakiknek illik, és vallyuk az mi levelünkben. Hogy mi eltávozzhatatlan szükségünktől viseltetvén az mi édes Anyánk örökölt *Csertézi* hegyen levő mi reánk nízendő és osztály szerint mi reánk szállott, és jutott részünket attuk és vallyuk az mi Testvér Atyánkfiának azon jussal és igazsággal, az mint az mi szegény Istenben boldogult kimúlt Édes Anyánk birta és mireánk is obveniált. Nemzetes Ifju Gyöngyös István Eötsem és Bátyám Uramnak és az ő kigyelme Házastársának, Nemzetes *Bégányi* Borbála Asszonyinak, és az ő Kigyelmek mind Két ágon lévő és Isten kegyelméből leendő Maradékinak, Successorinak és legatariusiának megmásolhatatlanképen. Attuk penig azon Szölönkbéli jussunkat és részünket emlékét Attyánkfiának, és az ő kigyelme Házastársának, mivel ugyan az ő kigyelme maga saját pénzét, mellyet . . . adta minékünk,

hogy azon szőlőben való részünket szabadon bírassák, örökítsék, építsék, mint saját magok örökségét és hasznát is vehessék. Felvevén mi az mi maradékunkkal, Successorinkkal minden terheket, kiket azon dolog most, a'vagy jövendőben akár mi módon illetve, vagy illethetne. Az szőlőbéli részünket pedig attuk, ki ki az maga részét *negyven, negyven Magyar Forintokon*, edgyütt pedig nyolczvan forintokon, mellyet készpénzül ki ki az maga részét simul et semel fel is vette jó és folyó pénzül. Kinek nagyobb bizonyására adgyuk ezen kezünk írásunkal megerősített Levelünket. Iratot Unghvárat Die 16a Juny Anno 1699. Gyöngyösy Borbála keze keresztvonása és Petséttye, Gyöngyösy Éva keze keresztvonása és Petséttye. *Coram me Stephano Gyöngyösy seniore mp.*

6. Jegyzet. Gyöngyösy Borbála, *Szent-Imrey-Zabó* Gáspárné Baranyában lakott, Gyöngyösy Éva, *Tarczai Lászlóné* Tárkányban. E záloglevélből kitünik, hogy a gömöri öreg alispán még »késő és tántorgó« vénségében is lejött Ungvárra osztályt tenni gyermekei között. E zálogos levélből tudjuk meg, hogy a költő fiának felesége *Bégányi* Borbála volt.

VII.

Okirat a Gyöngyösyek eperjesi házárol.

Anno 1672 die 21 July in Eperies.

Auf Anordnung und befehl Ihre Herrlichkeiten Herrn Michael Hackher der Zeit Wohlverordneten Stadt-Richter alhier dan auch Vermöcht Deliberation undt Exmission Eines Edlen Magistrat und vier ordentlich Deputierte Theils Herrn alss Herr Jacob Stein, Christian Hacker, Nicolaus Hieromimuss Richthausen, Johann Krauss undt Mathias Stockinger in dess Herr *Giengjesy* Janos Sein Hauss erschienen, so g-legen auf der *Winkler Zeill Zwischen Herrn Friedrich Zolleg Schlosser, und Andreass Peltzer aufs Instanz Herrn Sigmundt Bute undt Sigmundt Miller, alss Bewolmächtigen dess Herrn Augustin Nitsch von Neusohl Seeligen Erben alss Susanna Stieryevin undt Anna Millerin briederseits leibliche töchter Welche begehret dass man Ihren Vermög habenden und liquidierten Schuldt-Schein auch laut Herrn *Giengiesy* Janos selbst Eigenen Bekandtnuss und Cession so er an Herrn Stadt Richter alhero geththan pro Reichsdaller Fünfhundert und Sechzig Sage rd: 560: Execution thun sollen als ist Ihnen davon Vorgemerkt bey den Herrn Bewolmächtigten auf dess Herrn *Giengiesi* Janos Seinen Hauss der vorderste ganze Stock sambt Stuben, Benölb, Küchel, Keler, boden und alles was darzu gehörig vor die Summe der Reichsdaller 560 zu Einen wahren Unter Phandt und Versicherung Eingehändig und übergeben worden welcher eben die Herrn Bewolmähtigten und an statt Ihrer Principalln Frey und Ungehindert genissen Sollen und mogen, biss Ihnen die Völlige Summe der Vorangeregten Reichsdaller 560 mit Bahrgelde noch belieben abgelegt werde. Wass die Herrn Creditoren entweder dessen Vor Zinss oder anders unter sich daraussmachen und haben Können Soll*

Ilne solche an Statt der Interesse Verblieben und Seind Niemanden darum Schuldig Rechnung zu geben hingegen wass undter dessen an dem gemelt und übergebenen soeben Nothwendig müsse gebessert werden. Ist Herr *Giengiesy* Janos Solcher aller Schuldig wieder gutt zu thun ohne alle ausflucht und wider Rede, bey dem Hauss ist verblieben in dem Gewölb Zwey schöne Steinerne Tisch Item in der Stuben ein Sfanische Wandt aber nur durch ein Schlechtem mahler gemachet, welches Herr Giengiesi Janos heündt oder morgen wieder zu fordern hat.

Die Capital Summe ist Rchd. 560 = f. 1008

Item kombt darzu der Theilss Herrn

Gebühr 21

Summe f. 1029

Actum Eperies Anno 1672 Die ut supra

Johann Krauss.

7. Jegyzet. E fontos okirat az eperjesi levéltárból, a »Registrum executionum«-ból való a 192—194-ik oldalon. Az én tájékoztató felvilágosításaim után *Bruckner* Győző és *Wallentinyi* Sámuel tanár urak találták meg. *Gyöngyösy* János a költő legidősebb bátyja volt, az eperjesi házat mint örökséget két harmadrészeben bírta, egy harmadrész azonban a költőé volt. Itt azonban már úgy van feltüntetve a dolog, hogy a ház teljesen Gyöngyösy Jánosé. A bátyja bizonyosan kielégítette öccsét. Jánost *Nits* Ágoston besztercebányai polgár örökösei, Anna és Susanna 1008 frt erejéig végrehajtották és zálogul vették az első emelet utczára néző egész részét, szobáival, hozzátartozó konyhával, padlással és pinczével együtt. E levél értelmében e házrésznek addig vehették hasznát, míg Gyöngyösy János őket ki nem elégíti. A ház a Winkler-soron volt *Zolleg* Frigyes és *Peltzer* András szomszédságában. Nagy emeletes ház volt. A lefoglalt házrészben két »szép« kőasztal és egy spanyolfal volt. A spanyolfalra azt jegyzi meg az írás, hogy rossz festő festette. Ez a ház átalakítva most is meg van, hanem szülőháza volt a költőnek, de gyermekevei legnagyobb részét itt töltötte, innen járt az eperjesi kollegiumba. Tervbe is van véve, hogy e házat az eperjesi Széchenyi-kör emléktáblával jelöli meg.

VIII.

Gyöngyösy István zálogos levele.

Alább irtak praesentibus recognoscalom. Hogy én kivált képen való szükségemtől csak nem végső képen szorongattatván kénytelenittem itt e Ntes N. Ungvármegyében F. Baranyai határon levő Néhai Istenben boldogult *édes anyámtól rám maradt*, Rodváczon lakozó N. Jákó Margit asszonynál, Néhai N. Bémer Antal ur eő Nagysága Eözvegyénél számos esztendők folyási alatt Zálogban heverő s általam recenter eluált két darabból álló rétemet, a kinek egy felől való szomszédgya ugyan F. Baranyát lakozó *Baranyai* Mihály ur, másfelől pediglen néhai *Gyön-*

gyössy Borbála asszony successori advicináltatnak, T. Nzetes, vitézlő Gádeczky János unghvári Harminczados uramnak eő kegy. úgy kedves Házas Társának *Fabritius* Anna asszonynak negyven magyar forintokért elzálogositanom és kivált az szőlőimnek munkáltatására ujjobban monerálnom. Ammint hogy felvévén eő kegyelmétől a nevezett summa pénz, mingyár is kezébe bocsátottam az alább irt módok és conditiók szerint. Primo. Minthogy azon rétet miólta titulált Commendásné Asszonyomnál eő Nagyságánál hevert, a gaz annyéra felverte, hogy nehéz munkával lehet kiirtása s talán még az idén is nem sok hasznát veheti eő kigyelme, hogy abéli munkás fáradozása kárával nem láttassék lenni, ne legyen szabad eő kegyelmétől tiz esztendőök leforgása alatt sem magamnak, sem maradékimnak, vagy akár mely osztályos Attyámfiának kiváltani, az nevezett esztendőök elfolyásával pedig valamit addig az nevezett rétnék irtására és építésére költene eő kigyelme suo tempore liquidálván tartozni fogok cum capitali summa egyszer és mindenkorra letennem, azok is, a kiket annak idejében kiváltása illetve vagy illethetne tartozni fognak. Secundo. Mivel azon rétnék öröksége csakugyan én reám nézendő, az legális erictiót magamra és mindkét ágon levő maradékimra vállalom, tartozni fogok eő kigyelmét minden legitimus impeditorok ellen saját költségeimmel mególtalmaznom és eő kigyelme reá teendő költségeit acceptálnom és a capitalássát úgy az irtásnak árával edgyütt tempore redemptionis refundálnom úgy azok is a kiket kiváltása de jure illetni fog. erre obligáltatnak. Melynek nagyobb állandóságára adtam eő kigyel. mének ezen zálogos levelemet saját subscriptionnal és Pecsétemmel alább coramizált emberséges Emberek előtt megerősítvén. Ungváron 14-a May 1738. Idősbbit Gyöngyössy István.

8. Jegyzet. Egyike azoknak a végnélküli zálogos leveleknek, a melyek során a költő legöregebb fia Gatalyán kívül Gömör és Ungban levő rész-jóságait elzálogosította. Itt is panaszkodik, hogy »kiváltképen való szükségétől csaknem végképen szorongatva« Istenben boldogult édes anyjától rámaradott rétvét zálogosítja el. Úgy látszik rossz, könnyelmű gazda volt, pedig nagy családja nem lehetett, mert csak egy István nevű fiáról van emlékezet. Igaz, lehettek azonkívül leányai is, mert a nemzetséglevél leányokról nem emlékezik meg. Itt említett Gyöngyössy Borbála, Szent Imrey Gáspárné, a költő fiának huga, Éva Tarczai Lászlóné huga volt.

IX.

Gyöngyössy István zálogos levele.

Én alább is meg irt Gyöngyössy István adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik és vallom ez Levelemnek rendiben; hogy én bizonyos el kerülhetetlen szükségemtől viseltetvén, Nzetes Vitézlő Baranya Mihály uramtul azon a Rétemre melyet az mult Esztendőökben Harminczados Gádeczki János Uramnak el zálogosítottam vala, annak utána pedig említett *Baranyai* Mihály Uram eő kegyelmétől ki váltott vala, Titulo auctionis vettem fel Tizenöt Magyar forintokat, oly conditióval, hogy

azon Rétemet a Dato presentium computálván husz egész Esztendeig irredemliter birhassa ezen a Réten Szabadosan építhessen, Épületeket tehessen, eltelvén pedig az husz Esztendő, tartozzam és maradékim is tartozzanak az Capitalis Summával edgyütt ezen actionális Summát is nem külömben az irtásra, úgy épületeket prona aestimatione tett költségeket is. Simul et semel meg adni és ugy eő kegyelme is Levat Levandis az Rétet cum officiis vissza bocsátani tartozik. Az Erictiót magamra és maradékimra vállalom. Datum *Darócz* Die 12a Juny 1744 Idősbik *Gyöngyössy* István mp. Coram me Georgio Karner Cottus de Ungh Jurato ordinariis Notario. Hoc addito azon 4 Szántó földeket is birhassa *öcsém Baranyai Mihály Uram* mind addig míg az Rétet tovább nem, akkor, mikor az Rétet, tartozik kibocsájtani. Idem qui supra Gyöngyössy István mp.

9. Jegyzet. Ugyancsak Gyöngyössy István baranyai birtokára vonatkozik. A végén attól kezdve, Hoc addito, saját keze írása, öreges, reszketeg-kezű betűk. Az Öreg ur nagy kort ért. Itt van emlékezet baranyai határon levő 4 darab szántóföldjéről is, a melyeket *Baranyai Mihály »öcsém uramnak«* enged át, ez is bizonyíték rá, hogy anyja után vérokonságban volt a Baranyai-családdal.

X.

Zálogos levélről irás.

Én alább is megnevezett Néhai Ntzes Gadeckzy János uram elmaradott Özvegye Ntes *Fabritius* Anna adom tudokra és emlékezésekre mindeneknek az kiket illet ezen Levelem rendiben. Hogy Néhai Ntes Torday Samu Ur és Nemes Netes Baranyy Éva Asszony fia Torday Gaspár Uram Eőkgme, melly *Gatályi Gyöngyössy* István uramot és közelebb való Successorait illető két rendbéli Rétet a Baranyi határban, egyikét a Hoszhalmon, a tóra mégyen véggel, a másikat a *Bodzásban* a midőn én tülem Eőkgme kiváltotta ahhoz a kiváltásnak idején én nékem afelül megnevezett két rétekért többet nem adott, ha nem Csak (Hat magyar Forintot idest Nro 6.) Mellynek nagyobb bizonyására futura jurium Suorum ad praedicta optimum jus Labentium adtam magam pecsétemmel megerősített Testimoniális Levelemet az ide alább Coramizáló becsületes Emberek előtt. Signatum *Radváncz* Die 26a Mens. Aug. 1761. Fabritius Anna, Coram me Emerico György, Coram me Josepho Gadeckzy, Filio praefata Domina.

10. Jegyzet. Ez okiratot azért közlöm, mert benne a költő unokája, Gyöngyössy István *Gatályi Gyöngyössynek* van nevezve. A Gyöngyössyek az az ága is, a mely *Gyöngyössy Gábor* Gatályból való elköltözése után Baranyában lakott, magát szintén *Gatályinak* irta. Ez egyike azon leveleknek, a melylyel Gyöngyössy Gábor dédanyja révén reá nézendő földeket, réteket követelte a zálogban tartóktól. Egy 1791-ben kelt hosszú tanukihallgató-jegyzőkönyvből is látszik, hogy a két rétet maga a baranyai nép is *Gyöngyössy-zugolynak* nevezte.

XI.

A Gyöngyösyek Ungban újra meghirdetik nemeslevelöket.

Series.

Protocolli Revisionis, seu Investigationis Nobilium huiusce Comitatus de Ungh existentium, a interventu eatenus Benignarum Excelsi Consilii Regii Intimatoriarum die 5a Martii 1732. in Oppido Unghvár Continuative peractae.

Foliis 15. 70. 427.

Stephanus Senior et iunior, nec non *Petrus Gyöngyösy, alias Horváth* producerunt Benignissimas RUDOLPHII Secundi Dei Gratia Romanorum Imperatoris, et Regis Hungariae Armales, Georgio Condam *Horváth*, ac per eum Consorti, nec non *Michaeli Horváth* Affini, eiusdem Clementer elargitas in arce Regia Pragensi, ultima Die Mensis Aprilis Anno Domini 1593. emanatas, Subscriptionibusque Altae Fatae Suae Maiestatis Sanctissimae et Joannis Kutassy Episcopi Jaurinemque, nec non Secretarii Tiburtii Himelreiche roboratas ob tempora Disturbiosa. Anno Domini 1595. in Gremiali J. Comitatus Zempleniensis Congregatione Die 5a Mensis Aprilis in Oppido Zempleniensi Celebrata, per Thomam Vásárhelyi iuratum Comitum Notarium publicatas; Vigore quodsiquidem iisdem producentes Condescendentiam, a praeattacto Imperatore. Literalibus Instrumentis eviccissent, Nomenque Horvath Testamentalibus Divisionalibus Statutoriis item et aliis Literalibus Instrumentis sibi applicuissent; adeoque nobilitatem suam sufficienter stabilivisse Censentur.

Praesentem copiam e Genuina Nobilium Prothocollatione productionali inter acta Publici, Comitatus de Ungh Tabularii prostante, vigore peculiaris Commissionis depromptam eidem adaequatae Coherere testor. Unghvár 31a Mensis Julii 1797.

Michael Eöry de Sigeth-Eőr Juratus, Comitatus Unghvariensis Archivarius et Tabulae Iudiciariae Assessor mp. (S. T.)

11. Jegyzet. A Gyöngyösyek Ungmegyében újra igazolják ez okiratban nemességöket. Az okiraton levő széljegyzet bizonyosága szerint Gyöngyösi Árva Pállal, a híres és elűzött kassai predikátorral, vagy jobban mondva *Pál* nevű fiával, a ki az orosz czár udvari orvos volt, kerestek családi összeköttetést, valószínűleg azért, hogy elűzött kassai pap, a ki Németországban theologiai tanár lett és ivadékait Magyarországra küldte vissza, ezeknek, mint Gyöngyösi Abigailnak, *Kármán* József anyjának, a losonczy papnénak nemességet biztosítsanak. De hogy ez sikerült-e, arról nincs semmi adatunk. Gyöngyösi Árva Pál különben nem is e családból való. Az okiratban említett *Péter Jenkér* lakott és a költő bátyjának *Ferecznek* fia volt. *Jenkei udvarháza miatt nagyapám György hadat is viselt*, a mint a későbbi okiratokból kiténik.

XII.

A kassai ev. ref. egyház anyakönyvéből.

1656. ápril. 5.

Szerencsi Borbély Györgynek kereszteltenek egy leányt Susánnának, kereszt atyák ezek: Nisnai István, Koncz György, kereszt anyák ezek: Maklári Andrásné, *Gyöngyösi Mihályné*.

1656. novemb. 22.

Erdélyi Péternek kereszteltenek egy fiát Andrásnak, kereszt atyák ezek renddel: Székely Bódisar, Dobi György, *Gyöngyösi Mihály*, Eötvös Márton; kereszt anyák voltak ezek: Horváth Istvánné, Nisnai Istvánné.

1657. szeptember 16.

Gönczi Csizmadia Andrásnak kereszteltenek egy fiát Andrásnak; kereszt atyák voltak ezek: *Gyöngyösi Mihály*, Gönczi Ötvös István, Mérai János; kereszt anyák ezek voltak renddel: Dobi Györgyné, Tállyai Jánosné.

1657. december 22.

Szabó Jakabnak kereszteltenek egy fiát Györgynek; kereszt atyák ezek voltak: *Gyöngyösi Mihály*, Koncz György, kereszt anyák ezek voltak renddel: Dobi Györgyné, Masóczi Tamásné.

1657. december 29.

Nemzetes Udvarhelyi György uramnak kereszteltenek egy fiát Istvánnak; kereszt atyák ezek voltak: Czeglédi István uram, Masóczi Tamás, *Gyöngyösi Mihály uram*; kereszt anyák renddel: Czeglédi Istvánné, Masóczi Tamásné.

1658. márczius 4.

Gombkötő Istvánnak kereszteltenek egy fiát Jánosnak. Kereszt atyák voltak ezek: Czeglédi István, *Gyöngyösi Mihály*, Koncz György, Tasi Gombkötő Márton; kereszt anyák voltak ezek renddel: Gyarmathi Jánosné, Sillák Péterné.

1658. auguszt. 8.

Szakács Jánosnak kereszteltenek egy leányt Susánnának. Kereszt atyák voltak ezek: Kolosvári Szabó János, Bodnár István, Szakács András, Kulcsár Mihály. Kereszt anyák voltak ezek renddel: *Gyöngyösi Mihályné*, Balogh Györgyné.

1658. szeptemb. 18.

Mándi Istvánnak kereszteltenek egy leányt Erzsébethnek. Kereszt atyák voltak ezek: Udvarhelyi György uram, *Gyöngyösi Mihály*, Komjáti János, kereszt anyák voltak ezek renddel: Udvarhelyi Györgyné, Matócsi Tamásné.

1659. február 18. (Helyesen 13.)

Gyöngyösi Mihálynak kereszteltenek egy leányt Máriának. Kereszt atyák voltak ezek: Udvarhelyi György, Kassai István, Püspöki István; kereszt anyák voltak ezek renddel: Udvarhelyi Györgyné, Péter Deákné.

1659. május 12.

Szendi Ötvös Jánosnak kereszteltenek egy leányt Máriának. Kereszt atyák voltak ezek: *Gyöngyösi Mihály*, Ötvös István, Zemlényi János; kereszt anyák voltak ezek: Gáll Györgyné, Tokai Mátyásné.

1660. január 23.

Gombkötő Istvánnak kereszteltenek egy leányt Máriának. Kereszt atyák voltak ezek: *Gyöngyösi Mihály*, Koncz György, Gombkötő Márton; kereszt anyák ezek voltak: Kisiri Andrásné, Kassai Istvánné

1661. szeptember 13.

Gyöngyösi Mihálynak kereszteltenek egy leányt Eörsébethnek. Kereszt atyák voltak: Udvarhelyi György, Püspöki István, Kassai István; kereszt anyák ezek voltak: Udvarhelyi Györgyné, Sillak Péterné.

Jegyzet. A kassai ev. ref. egyház 1644-ben alakult meg. A XVII. századból, csodamódra, néhány évi keresztelési anyakönyv megmaradt, nevezetesen: 1651. aug. 19-től 1664. december 1-ig, tehát nem egészen 12 és $\frac{1}{2}$ esztendőről. Az 1689. és 1690. évekről is van egyetlen levélnyi töredék.

A mi ezekben a Gyöngyösyekről van, azt utolsó betűig kiírtam.

12. Jegyzet. A költő bátyjának, Jánosnak volt a fia *Mihály*, a kiről ez okiratban szó van. Mihály fiai, János és István, a nemzetséglevél tanúsága szerint szintén Kassán laktak. Tudjuk, hogy Pál másik bátyja is egy darabig Kassán lakott, mielőtt Erdélybe költözött volna.

Közli: *Révész Kálmán.*

XIII.

Gyöngyösy Mihály kezes-levele.

Anno Domini 1659. die 18 mensis Martii.

Mi, nemes Abaujvármegyében, Szabad királyi Kassa városában lakozó Tállay János, *Gjongiosy* (Gyöngyösy) Mihály és Gönczi Eötvös István, szabad akaratunk szerént valljuk ez mi levelünk rendiben, hogy az már megírt Abaujvármegyében és városban lakozó Zemleny János, nekünk jóakaró urunk, atyánkfia, az méltóságos öregbik erdélyi fejedelemasszonytul, tekintetes és nagyságos Lorantfy Susanna asszontul O Ngátul, az tállyai pinczébül, Batory-szőlő ó borát, vett meg ötven hordókkal, hordaját ötven-ötven magyar forintokon; mely boroknak az árában fizetett meg száz aranyakat, az többivel maradt adóssa, ugy-

mint kétezerszáz és negyven magyar forintokkal. Mely megnevezett summájért, mi, felül megírt és megnevezett három személyek, lettünk kezesek az már megírt tekintetes és méltóságos fejedelemasszonnak ő ngának ilyen módon: hogy mi, megnevezett személyek, azon kétezerszáz és negyven forintoknak az felét, ugymint ezer és hetven forintokat, 1660 esztendőbeli Károly napjára, simul et semel integre; — az más felét viszont, ugymint ezer és hetven magyar forintokat, azon megírt esztendőbeli hushagyó kedden, in paratis készpénzül, minden emberi elmétül kigondolható akadályok nélkül, mi, felül már specificált személyek megadjuk és megfizetjük ömagyságának, maradékinak, vagy egy más, arra rendeltetett embernek. Etc. etc. (Kezességök biztosítására leköltik maguknak, feleségeiknek, gyermekeiknek, bárhol található ingatlan és ingó birtokát.) Melynek nagyobb bizonságára attuk ez kezünk írásával és pecsétünkkel megerősített levelünket. In Szántó, anno et die, ut supra.

Tállyay János mp.

Gyöngösy Mihály mp.

P. H.

P. H.

Gönczi Ötves István mp.

P. H.

13. Jegyzet. (Kassai ev. ref. egyház levéltára 39. szám.) Eredeti, egy íven, az ív első lapján. Nedvességtől erősen megtámadott és szakadozott. A 3 gyűrűpecsét töredezett, legjobban a Gyöngyösyé, valami határozott alakra vagy formára belőle következtetni nem lehet. Az a körülmény, hogy ez okmány a kassai egyház birtokába jutott, arra enged következtetni, hogy a szóbanforgó összeget, vagy annak egy részét, Lorántfy Zsuzsánna vagy II. Rákóczy György, a kassai egyházra cedálta, mely akkortáiban fejezte be templomának építését.)

1663. márczius 12. Kassa.

Chernel György a kassai ref. egyház tagjait s patronusait inspektor és kurátor választó közgyűlésre összehívja. (Kassai ev. ref. egyház levéltára, 50. sz.)

Magyar. Eredeti, 1 íven, Chernel sajátkezű aláírásával és pecsétével, a hátiaapon az egyház előkelőbb férfi- és nőtagjainak jegyzékével. Ebben van, a 12-ik helyen »Gyöngyösi Mihály uram«.

Közli: Révész Kálmán.

XIV.

A Gatalyi Gyöngyösyek osztálylevele.

Alább megírt Atya-fiak ugymind elsőben mi néhai nemzetes *Molnár Mária* Asszonytul született egy Testvérek *Gyöngyösy Gábor*, *Mária Nemzetes Dolus János Ur Hitvесе*, *Gyöngyösy Kata Ujlaki Mihályné*, *Gyöngyösy Borbála Katalin Jánosné*, *Susanna*, *Dániel*, *László*, mindnyájan pedig *néhai Gyöngyösy István Uram természet szerint való Gyermekei*, más részről ismét a *Póli Debora* most említett Gyöngyösy

István Uram Özvegye, mind megnevezett Uramtul Származott neveletlen négy árváimnak, *Józsefnek, Sámuelnek, Annának és Jánosnak* természet szerint való Tutrixia és Curatrixa adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ezen osztály szerint való Levelünknek rendiben, hogy mi előbbeni osztályukban Lett megsértődésünknek megorvoslására nézve tettük magunk között alább irt Jelles Coramizáló Uraknak jelenlétekben ismét ujj osztályt, következő mód szerint.

Elsőben. Mind hogy az pályini Telekhez semmi Jussok nincsen második feleségétől Poli Deborától született néhai édes Atyánk Gyöngyösy István Uram árváinak, azért Lakó helyül jutott az említett négy árváknak itten Gatályban tizenkilencz öl napkelet felül való soron, ezenfelül (azon) és az alább megirt földekkel, egy kert allyával és rétekkal együtt, ezen Teleknek felső szomszédja Öndosin Lukács.

Másodszor. Én nekem Gyöngyösy Lászlónak, mindd legkisebb atyafinak jutott ugyan itten Gatályban Atyai Curiában felső részen heted fél öll az atyai házzal és egyéb éppületekkel, ugy az alább megirt földekkel rétekkal és kert allyával nem különben Lohács János jobbágygal edjütt.

Harmadszor. Én nekem Gyöngyösy Borbálának jutott Lakó helyül nyil szerint ugyan azon Curiának középső részébül heted fél öll, a mint a mesdje s egyéb, meg mutatják az alább megirt földekkel, kert allyával edjütt rétekkal és *Köszöl* János jobbágygal edjütt.

Negyedszer. Én nekem Gyöngyösy Katának jutott ugyan azon említett Curiának alsó részében heted fél öll, kert allya földdel, ugy egyéb földekkel rétekkal és Szűcs Gyurka és Jolu János Mika Jobbágygal edgyütt, ezt hozzá adván hogy én Gyöngyössy László tartozom az épületekből melyek most hetven Pforintra becsültettek, Gyöngyössy Gábor és Dániel testvér Atyámfiat ki fizetni a kamarát pedig hordgya el azt Gyöngyösy Gábor mivelhogy maga is fáradozott körülötte, különben is semmi épületek nem jutottak kegyelmének.

Ötödször. Én nekem Gyöngyösy Gábornak jutott itten Lakó helyül Gatályban az falu alsó végén azon Curiából hat öll melynek felső szomszédja említett Poli Deboratul született Árváknak Curiájok vagy Lakó helyek és mivel kisebb a többi résznél tartozik én nekem Gyöngyösy Dániel a Mezőben bonificalni három vékás földdel e mellett a kertallya földhöz is, mely a többinél kisebb tartoznak közönségesen a Pályinban felmaradt földekbül más fél vékás földet adni; jutott pedig én nekem is hasonló képen az alább megirt földekkel rétekkal és Ifjú Polini János Jobbágygal edjüt.

Hatodszor. Én nekem Gyöngyösy Dánielnek jutott ugyan itten Gatályban a falu felső végen Napkeleti Soron, Lakó helyül Bodmarofsky-Telek, melly tizedfél ölbül áll szomszédja pedig egy felül T. *Bégányi* László uram, más felül Marcsinszky Gyuri telkei vagynak, ugy mind azon által, a mennyiben a Gyöngyösy Gábor Lakó helyénél nagyobb, tartozom három vékás földdel bonificalni, a mezőben jutott pedig hasonló képen én nekem is az alább megirt földekkel, rétekkal, kert allyával edjütt Fodor István jobbágy.

Hetedszer. Énnekem Gyöngyösy Máriának jutott helyül Pályinban J. N. Ungh vármegyében Zádorszyky-Teleknek felső része, Zádor János jobbágygyal épületekkel és alább megirt földekkel, rétekekkel edjütt.

Nyolczadszor. Énnekem Gyöngyösy Zsuzsammának jutott Lakó helyül Pályinban Zádor István Telkének alsó része, Zádor Mihály jobbágygyal és az alább megirt földekkel és rétekekkel edjütt, az épületek hozzá maradnak.

Kilenczedszer. Gatályi, Konyusi, Ribnyiczei és Remetei erdőbeli successiot közre fenhattuk a Pályini erdőbeli Successioval edjütt.

Mely e szerént közöttünk Titulált Urak előtt megesett osztályt ki ki közzülünk szentül és igazán száz rénes forint Vinculum terhe alatt, mellyet csak egy *szolga Biró* is, az meg nem álló felen meg vehessen, megállani tartozván, ezen Dolognak nagyobb Bizonyására és Erősségére adtuk ezen kezünk irásával, rész szerint kereszt vonásával megerősített Levelünket, Sig. Gatályi. 18 Máj. 1780.

(Az összes egyezkedők aláírása és a leányok keze keresztvonása. Abban az időben a nemes leányok még nem igen tudtak írni.)

14. *J e g y z e t.* Ez osztálylevelet tették magok közt *költő Gyöngyösy István* unokájának szintén *Istvánnak* gyermekei. Ebből kitünik, hogy *legidősebb fia Gábor volt*, mert korok szerint következnek ez okiratban az örökösök. Kitünik az is, hogy ez ágnak a sok gyerek folytán nagyon megoszlott vagyonkájok. Egynek-egynek 70—80 vékás föld jutott *Gatályban*, egy-egy jobbágygyal. A többit a nagyapjok a *költő István* nevű fia rendesen elzalogosította. Az osztálylevélhez mellékelve van a pontos jegyzék minden egyes örökösnek jutott vagyonról. Ezt azonban nagyobb terjedelme miatt fölöslegesnek tartom közölni, mert különben is a családra vonatkozólag semmi fontosabb adat nincs benne. Gábor nem is maradt *Gatályban*, hanem *Baranyába* költözött, s ott dédanyja *Baranyay Ilona* után maradt, de elzalogosított rétjeit, földjeit iparkodott visszazerezni. Mily küzdelmes élete volt, az kitünik a következő okiratokból. *Thuránszky József*, *János*, *Krasznay Antal*, *Thorday Gáspár* a *Baranyayak* révén rokonai üldözték a legjobban, mert náluk lévő zalogos földjeiket féltették tőle. De mig Gábor *György* nevű fia ügyvéd és assessor lett, a *Gatályban* maradt Gyöngyössyek egyszerű kisbirtokosok maradtak, mai napig is ott élnek s valamennyien reformátusok. György Gyöngyösy Gábor és Gulácsy Erzsébet legidősebb fia volt.

XV.

Gatályi Gyöngyösy Gábor zalogos levele.

Aláb is megirt praesentibus recognoscalom adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen Contractualis Levelemnek rendiben hogy én *Gatályi Gyöngyösy Gábor* Bizonyos szükségemtől vezettetve kénytelen voltam a *Gatályi* mezőn, a Bereti határ közelében levő 29 darab szántó-földemet, *Bartók Mihály* Gazda Embernek zalogba bocsátani 30 Magyar *flor* id est *flor* harmintz, a mellyet is 13 esztendőig Szabadosan birhassa, illyen *Conditio* alat, hogy ha szaporítani s irtani fogja azokat a földeket,

én az árat az irtásnak a Summával edjűtt becsülettel leteszem. Én pedig Bartók Mihály magamat arra kötelezem, hogy a midőn már a hivatásnak ideje el fog jönni, a nominált földeket irtásokkal együtt, Sub poena Legati vissza adni s kezéhez resignálni Gyöngyösy Gábor Uramnak vagy Maradékainak tartozom. Melyről is adom ezen contractionalis Leveletem. Kezem X vonásával megérősitem Bartók Mihály. Gyöngyösy Gábor.

Anno 1776. die 20 Januarii Gatály.

15. Jegyzet. *Gatályi Gyöngyösy Gábor* zálogos levelele bizonyíték arra, hogy elzalogosítva gatályi birtokrészeit körülbelül ez időtáiban ment Baranyába lakni, hogy ott sok küzdelem árán új otthont teremtsen magának. Curiája is volt, földjeit részint visszaperelte, részint visszaváltotta. Mily nagy küzdelmek közepette történt ez, erről a következő okiratok beszélnek. Gábor már csak egyszerűen egy s-sel, Gyöngyösynek írja magát.

XVI.

Tamukihallgatás jegyzőkönyve Gyöngyösy Gábort illető baranyai földbirtok ügyében.

Infrascriptis vigore praesentium recognoscimus et attestamus; quod nos anno die Locove infra notatis penes specialem spectabilis ac generosi Domini Sigismundi Bernáth de Bernáthfalva Cottus de Ungh subs. V. comitis Comissionem pro parte egregii Gabrielo Gyöngyösy sequentem secundum subnexa isthic Deutri puncta Collateralem peregerimus inquisitionem.

De eo utrum?

1.mo. Tugya-é avagy hallotta-é a tanu, hogy túl a vizen levő *Bólyomba* helyeztetett Irtásföld, mely napkelettől nemzetes *Turánszky* Károly, déltől és nyugatról *Torday* Gáspár irtassa az árokig, felőlről pedig *Szent-Imrey* Dávid urak szomszédságában esik, minek előtte kiirtotta, kinek birtokában lett légyen?

2.do. Vallja meg a tanu, micsoda nevezetű Szugalyának hallotta neveztetni az darab földet?

3.o. Igaz-é, hogy azon föld is, mely mostanában *Thuránszky* Károly ur birtokában vagon, annak előtte kiirtatott volna ugyanezen nevezetű szugolyához tartatott légyen, de való-é hogy azt Báró *Bémer* eő Nagysága Néhay *Gyöngyösy* Istvántul az inquiráltatott Urnak nagytyjától megvévén, néhai *Thuránszky* József Urnak eladta?

4.to. Hat azon darab föld, mely az Deutralis földnek felső oldalán levő situáltak *Szent-Imrey* Dávid Ur birtokában vagon, ugyanazon urnak birtokába hogy, micsoda módon esett.

5.to. Való-e hát, hogy a mostani deutralis Irtás-föld az felljebb említett Gyöngyösy István ur jussához tartozott ugyanazon Urnak curiája után való légyen.

6.to. Hát azon irtás rét, mely is az felljebb nevezett *Thuránszky* Károly ur földjén tul szomszédságába helyeztetve vagon, *Faji* Iván

Baranyi-lakos kiirtatta, való-é, hogy ugyanaz deutralis Földhez való micsoda nevezetű szugolyához tartatott?

7.-mo. Emlékezik-e a tanu ki irtotta ki azon földet, s hány esztendeig birta, hogy szállott az inquiráltató ur birtokában?

8.-vo. Nem de nem Horodi Iván azt kiirtván csak munkája után, nem pedig telke után birta?

Primus testis, Senior Joannes *Balla* annorum circiter 60. Incola Baranyensis adjuratus examinatus, fassus est ad primum. Jól tугya a tanu hogy a deutralis föld, minekelötte most legközelebb kiirtatott volna Báró *Bémer* eö Nagysága birtoka alatt volt, ad 2.-dum a miolta említi a tanu azon deutralis földet, *mindég Gyöngyösy-Szugolyának nevezetü hallotta*, sött az fatens apja is nem egyszer mondotta, hogy az deutralis rész Gyöngyösyeknek jutott osztályában; ad tertium. Igaz az, hogy a mely föld mostanában *Thuránszky* Károly ur birtokában vagyon, minekelötte kiirtatott volna, az fellyebb említett Gyöngyösy nevezetű Szugolyához tartozott, de azt Báró *Bémer* kitől vette légyen azt nem tугya, hogy pedig ez most említett eö Nagysága néhai *Thuránszky* József urnak eladta, azt jól tугya, mivel az alkalmatossággal maga is jelen volt; ad quartum. Jól tугya a tanu, hogy azon föld Szent-Imrey Dávidnak Gyöngyösy familiája után lett osztály szerint is így Gyöngyösy jus után esett birtokában, mivel az most említett Szent-Imrey eleje Gyöngyösy familiába házasodott. Ad quintum. *Való az is, hogy a deutralis földet Gyöngyösy István az inquiráltató urnak nagyatyja úgymint curiája után való földet birta*, mivel ezt sokaktól hallotta. Ad sextum. Azon irtás rét is, mely az már nevezett *Thuránszky* Károly fölgyével szomszedságba helyeztetve vagyon, aztat Faj Iván baranyi lakos kiirtotta, való az is, hogy azon föld is a deutralis földhöz tartozott, s aztat mindéti az már nevezett Gyöngyösy-Szugolyához számláltatott; s tartozni hallotta. Ad 7.-mum. Jól emlékszik a tanu, hogy a deutralis földet mintegy nyolcz esztendőknék elfolyása alatt használta, annak utánna pedig mind az inquiráltató Urnak eladta, azóta pedig mind ez ideig az inquiráltató ur békességesen használja, azt jól tугya. 8.-um. Tугya a tanu jól, hogy a most nevezett Horody János a deutralis földet kiirtván azt csak úgy mint irtás földet és így a maga munkája után birta, mivel az nem telke után való föld.

Secundus testis Ladislaus *Danko* annorum circiter 70. Incola Kereknyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-mum confirmat fassionem primi ex toto, ad 2.-dum eaque, ad 3.-um nihil, ad 4.-tum Coherenter in omnibus cum primo, ad 5.-tum nihil, ad 6.-tum nihil, ad 7.-mum confirmat primi fassionem ex toto, ad 8.-vum eaque.

Tertius testis Junior Joannes *Balla* annorum circiter 46. Incola Baranyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-mum et 2.-um in omnibus cum primo concordat, ad 3.-um eaque confirmat fassionem deempto eo, hogy a Fatens Báró *Bémer* *Thuránszky* József urnak tett eladása alkalmatosságával nem volt jelen, ad 4.-tum concordat cum primo, deempto eo, hogy azt nem tudgya, hogy Szent-Imrey eleje Gyöngyösy familiából házasodott-e vagy sem, ad 5.-tum eaque, confirmat

fassionem primi, ad sextum aequaliter cum primo deempto, hogy azon Irtásnak, amelyet Faj Iván kiírtott csak fele az deutralis földhöz és így a Gyöngyösy Szugolyához tartozott majd felét pedig az erdőből irtotta ki, ad 7.-um confirmat primi testis fassionem, ad 8.-vum eaque omnia.

Quartus testis Petrunyo *Ilko* annorum circiter 44 incola Baranyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-mum et 2.-dum confirmat ex toto primi fassionem, ad 3.-ium confirmat fassionem tertii, ad 4.-tum eaque tertii, ad 5.-tum nihil, ad 6.-tum cohaerenter cum tertio, ad 7.-um et 8.-tavum cohaeret cum fassiones primi ex toto.

Quintus testis Andreas *Balla* annorum circiter 40 incola Baranyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-mum et 2.-dum cohaerenter cum primo in omnibus, ad 3.-um confirmat per omnia fassionem tertii testis, ad 4.-tum confirmat ex toto primi, ad 5.-tum eaque ad 6.-tum tertii testis fassionem confirmat, ad 7.-um et 8.-um primi confirmat per omnia fassionem.

Super qua per nos peracter inquisitionis series praesentes nostras extradeditimus Litteras Testimoniales. Baranya, Die 29. Januarii 1791, Stephanus Thuranszky Cottus Ungh Judlium. Josephus Kovács ejusdem Cottus ordinarius Jurassor.

16. Jegyzet. Ez okírat egyike azoknak, a mely *Gyöngyösy* Gábor küzdelmét mutatja baranyai birtoka után. Kitűnik ebből, hogy *Gábor* a költő fiának unokája. Bizonyos réteket, földeket még akkor is »*Gyöngyössy-Zugoly*-nak« neveztek Baranyában, noha ott Gyöngyösyek már régen nem laktak. Ebből az is látszik, hogy a Gyöngyösyek Baranyay Ilonától származott ágának e helységben curiájok, nemesi lakóházok is volt.

XVII.

Gyöngyösy Gábor egyezkedő-levele.

Én alább irtt praesentibus recognoscálok és adom tudtára min deneknek az kiknek illik ezen bizonyság Levelemnek rendiben, hogy én elmulthatatlan szükségemtől viseltetvén kényteleníttem már nem lévén mihez nyulni azon 2 Darabbul áló Szántó földet az mellyet csak ugyan magam attam volt el Nemes Literatý Istvánnak, ámbár azon Földekhez Semi igaz jussom nem lévén, hanem valóságos *Gyöngyösy-Jus volna* mostanában Tilulált Literatý urnak elmaradott özvegyétül vissza váltottam Nemes Fekete Borbála Asszonytul ugyan csak itten F. Baranyi Határban Nemzetes Thuranszky István Ur kertjének végiben a Sántzon. Felső Szomszédja Nemzetes Vzió Krasznay Antal Ur, alsó pedig Szent-Imrei Gáspár a másik pedig Tul a Tón a Falu mellett Nemzetes Krasznay Gáspár Urnak elsáncolt kenderes földje mellett felső Szomszédja Elek Györgyné Asszony, alsó pedig Nemes Krasznay Ur már meg nevezett Sántca. Huszonöt váltó forintokon idest 25 vfrtohon és ezenkívül 2 köből Gabonáért attam által Nemes *Gyöngyösy Gábor Eöcsémnek*, ugy mint tulajdon jusát, minthogy azon 2. Darab Szántó földek pör által még az Istenben megnyugott Szent Imreý Zabó Ferenc

Bátyám uram éltétől óta mind e mai napig is, azért hát ha a Törvénynek vége szakadna és a liquidatio mi rajtunk maradna, azon 25 vfrtot és 2. köből Gabonának az ára is mely is 8. 8. márvásával számláltatván, azt is vissza fizetni köteleztetem. Legatarusaim és maradékim is tartoznak a szerint acceptalni. Mely dolognak nagyobb bizonyosságára adom ezen Levelemet saját kezem vonásával megerősítvén. Sig. F. Baranya 17-a feb. 1799. Szent-Imrey Zabó Dávid, saját kezű vonása.

17. Jegyzet. Ez is egyike azoknak az iratoknak, a mely Gyöngyösy Gábor küzdelmét bizonyítja, a ki elzalogosított és lefoglalt, Baranyában levő és rászálló földjeit részint per, részint békés egyezkedés útján visszaszerezte. Ezt az okiratot azért közlöm, mert ebből is bizonyítható, hogy rokonságban volt a Szent-Imreyekkel, a kik közül Gáspár a költő leányát, Borbálát vette feleségül, mint az a Nagy Istvántól közölt oklevelekből is látszik.

XVIII.

Okirat Gyöngyösy Gábor üldöztetéséről.

Mi alább megirtak adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik ezen levelünknek rendibenn, hogy miolta felső Baranyábann ezen Tekintetes Nemes Ungh Vármegyében helyheztetett helységben Nemes *Gyöngyösy* Gábor úr Nemes és Nemzetes János és József Thuránszky Uraiméktől Pignoratio és Successionalis fundussát, mellyet még édes Attya éltében tett Investigatio mellett úgy mint *Gyöngyösy* István úr több elzalogosított jószágokkal együtt törvényesen keresett, és tsak ugyan Judicialiter (ut sub A continetur) azok közül ketteje a fundusok közül, egyike Gyöngyösy Gábor urnak, a másik pedig Ladányi Uramnak mint Attyafinak defuncto Domino Stephano Gyöngyösy resignáltatott és per manus bocsájtatott; tehát azolta, miolta Baranyába ment lakni, nintsem megmaradandó lakó helye Nemzetes Gyöngyösy Uramnak Thuránszky János és József Uraméktól, kik is utolsó inségre juttatták: a mi több Thuránszky János úr, fellyebb titulált Gyöngyösy Gábor Uramat *6 napig lántzon nemes léttére tartotta, sőt még kementzét is fütetett vele*, mellyet midőn keresni iparkodott elegendő tanuknak bizonyosságai mellett minden iparkodásai Füstben botsájtattak a' törvényt eszközlő, és folytatók által, egy szóval az igazságát semmivé tették, 's eltemették: földjeitől, rétjeitől megfosztották, hogy ha vált is rétet mint jussa lévén a' váltáshoz erőszakosan Nemes Gyöngyösy Gábor Uramtól elveszik, sőt még pénzét se adják vissza, marháját behajtják ok nélkül, vexálják, mint hatalmasok, semmire hozták. Igaz ugyan, hogy Thuránszky József Uram halála után Thuránszky János Úr is üldözéseitől megszűnt, midőn már számtalan károkat hatalmasan okozott volna a' fellyebb írt urnak. Már most a mi kis funduskája vagyon is még egy néhány kevés földetske, tehát Nemzetes *Torday* Gáspár Úr *Krasznay* Antal Urral ellene hatalmaskodnak, sőt még a' jámbor embert páltza veréssel is fenyegetik: *Torday* Uram pedig mindenütt utolsó romlására iparkodik; a' mint is már 30 kereszt gabonáját a' saját földéről, hogy nékie ne

tulajdoníttasson az violentia, az jobbágya tsüréhez hordatta, mivel az igazság utja azt hozná magával, hogy az üldözésbe vett embernek segedelmet kellessen adni, adjuk mi is ezen kezünk irásával megerősített testimoniális levelünket, sőt ha úgy kívántatik hűttel is megbizonyítjuk.

Ungh die 16-a Juny 1799.

Gulácsy József mp.

Szent Imrey Gáspár mp.

Literati Sámuel X

18. J e g y z e t. Korfestő tartalmánál fogva is érdekes okirat. Bizonyosság reá, mennyire ragaszkodtak őseink minden talpalatnyi föld-jökhöz. Egyenesen ellene törtek Gyöngyösy Gábornak, hogy Baranyában maradása ne legyen — még pedig saját atyjafiai, mert az üldözők a Baranyay család révén, vérrokonságban voltak Gyöngyösy Gáborral. Mellette állottak e nagy inségében a Szent-Imreyek, a kiknek eleje Gyöngyösy leányt vett feleségül, Gulácsy József, a kinek leányát később feleségül vette. Gábornak *legidősebb fia* György, az én nagyapám volt, a kiről a következő okiratok szólnak.

XIX.

Intőlevél Gyöngyösy Györgynek.

Nemzetes uram!

Tekintetes *Pálóczi Horváth Mária* Asszony, néhai Tekintetes *Mokcsai Mokcsay Pál* Urnak özvegye mi általunk Nemzetes Uramat az iránt Törvényesen inteti. Hogy itten *Jenkén* Tekintetes Nemes Ungh vármegyében helyheztesített Helységben Nemzetes Uram tegnapi napon a *Gyöngyösy nevezetű Curiára* ellenség formába Puskákkal, Botokkal és egyéb vérengző fegyverekkel, feles részeg emberekkel véletlenül reá rohanván, a melly Ingó vagy Ingatlan Jóságait az Intető Asszonynak nevezetesen, szénáját, szalmáját, zsendellyét, fáját, köveit, Épületjeit és egyéb néven nevezendőket, mint sajátjait, sőt a fundusait is Törvénytelenül maga hatalmával elfoglalta, azokat általunk adgya vissza, különben az Intető asszony valamint kárának úgy sérelmének orvoslására minden utakat és módokat, a mellyeket akár a Természeti akár a Hazai törvények megengednek, megenged magának s fentartja; addig pedig azon tulajdonainak tartóztatásától és használatától tiltja. A minthogy mi is Törvényes Kötelességünk szerént Nemzetes Uramat az előszámálattak kiadására Törvényesen intjük és azoknak tartóztatásától tiltjuk; erről való Bizonyosság Levelét az intető asszonynak részint annak ügyében ki adván. Költ Ungváron. Böjt más hava 24-ik napján 1809. esztendőben. Nemzetes Uramnak, kész, köteles szolgálója Tighei Csathó Pál Nemes Ungh vármegyének Fő sz. Birája, Papanek József a Nemes Vármegye esküttye.

19. J e g y z e t. Ez okirat a következő okirattal együtt magyarázza és elmondja nagyatyám György harczias fellépését és annak okait. Ezek valamint az előbbi okiratok azt is bizonyítják, hogy e nemzetietlen kor hivatalos írásait tősgyökeresebb magyarsággal irták, mint a mai időben.

XX.

Gyöngyösy György önvédelme.

Drága Tekintetes Fő Szolgabíró Ur!

Érdemem felett kiváltképen való, tiszteletemre méltó Uram.

Tettes Pálóczy Horváth Mária asszony néhai Tettes Mokcsai Pál ur özvegye részére költ és vélünk közlött intő levelét, a mely által int bennünket, hogy a sok esztendőktől Törvényesen keresett Curiánkon levő ingó Jóságát, nevezetesen szénáját, szalmáját, zsendelyét, fáját, köveit, épületteit, sőt valami fundusát is adnánk ki a Tisztelt asszonynak, alázatosan a mi válaszungkat teszszük ekképen, ugymint: a mi illeti ingó javait, azok a tisztelt asszonyé, tehát elegendő ideje volt a tisztelt asszonynak kihordatni, annál is inkább, mivel bizonyos lehetett abba, hogy itt helye nem leszen tovább csak a pernek reviziójáig, de a Tisztelt Asszony, melyet fájdalommal kénytelenítettünk kinyilatkoztatni, más törvénytelen cselekedetekben iparkodott; úgy mint a Curiánkon levő megbecsült és részünkre elfoglalt, de a Biróság által sequestrumba lévő épületeinket és kerteléseinket rontotta és pusztította, tetemes kárunkkal, szörnyőség! melyet ellenség sem tett volna. Hallatlan dolog, mert minden keresztény ember, valamint felső ugy alsó renden levő, a ki ezen pusztítást tekintette, csodálkozott és szánakozott a Tisztelt asszony által elkövetett kárunkon. Mi ezen nagyon megkeseredvén, némely atyafiakkal, minekutánna a Tettes Biróság e curiális fundusunkat a sequestrum alól feloldozta, tovább nem tűrhettük és a mit itt találtunk sequestráltuk. De mindazonáltal a mi itt találtott és a mi tisztelt asszonyé volna, mint zsendelyét, fáját, köveit, szalmáját a Tettes asszonynak kiadni örömet készek vagyunk azon esetben, ha ő kigyelme csináltatta azon házacskát, ólat, palánkból való kerteléseket és csürt, melyek megbecsültettek és részünkre az exequens judicium által exequáltattak és a melyeket ő kegyelme törvénytelenül és igazságtalanul mint Arendásné lerontatott és elhordatott Curiánkról legelébb felállítsa és csináltassa meg vagy pedig az executialis seriesbe feljegyzett becsárát tegye le, minden haladék nélkül, elvitetheti, különben máskép ki nem adjuk és nem is kívánhatja tőlünk.

A mi illeti az Intő-Lévélbe kitett azon szavakat: épületteinek és fundusainak visszaadását, arról ne is álmadozzon a Tisztelt asszony, mert mink azt számos esztendőkön folytatott Törvénykezések által nem kevés költséggel megnyertük és a sequestrum alól való feloldoztatása után, mint tulajdon saját jóságunkat elvettük letévén ezekért ő kegyelmét illető summa pénzt, miért nem tetszik a Tettes asszonynak felvenni azon summát az exequens Birótól, a melylyel meg volt kinalva. Ott nagyon az exequens Biró Úr kezénél. Ezt felveheti és régen felvehetne volna; égbe kiáltó vétek, megkellatik vallanunk, mely szörnyűképen rontani iparkodik minket szegényeket, holott egy körömnvi igazsága sincs.

Fontollya meg Tettes Mokcsay Pál özvegye Tettes Pálóczi Horváth Mária asszony a maga törvénytelen tetteit, mert ugyanis ha a Tettes exequens Judicium által tanu vallásokból kitudott liquidatio a tisztelt

Asszonynak nem tetszett, miért nem liquidált, holott az executio alkalmatosságával megkérdéztetett mint az investitionalis, mint a meliorationalis summát illetőleg, erre a tekintetes asszony azt felelte, hogy mit liquidáljon, s így kénytelen volt az exequens Biróság a Tisztelt asszony részéről munkálkodni, a melylyel nem tartozott volna, elhivatván a helységbelieket sub deposito jurando jure tudakozta minemű épületeket és jobbításokat tett légyen a tisztelt Asszony. Azután néhai Pálóczi Horváth Gábor mind feljegyezte és közlöttes eskütt társával, ha nincs-e valami kifogása, minthogy semmi kifogást ellene nem tett, a tisztelt asszony helybe hagyta.

E meglévén, Curiális funduson levő épületek becsléséhez fogott a tettes exequens Judicium, mely becsü szintén közöltetett a Tettes asszonnyal. Azt is helyben hagyta a Tettes asszony azzal a declaratióval, hogy ezeket a Tettes exequens Judiciumra bizza, a mint megbecsüli, abba megegyezik, mig most mint Hazánk Törvényei megvetésével, mint Birói hatalmának megaláztatásával és ezen munkájának semmibe tartásával az már felemlített épületeket rontani és pusztítani bátorzkodott.

20. J e g y z e t. Ez okirat hivatalos alakban nincs meg, azt Gyöngyösy György nagyatyám természetesen az intő főszolgabírónak küldte. De megvan eredeti fogalmazása, a mit a főszolgabíró eredeti, hivatalos levelének hátára, oldalára saját kezével írt. A kelet is hiányzik, de bizonyos, hogy nem sokkal az intőlevél után kelt az okirat. Gyöngyösy György saját kezével ugyancsak ez intőlevélre feljegyezte a következő okirat-másolatot: »E folyó esztendő február 4-ikétől fogva az akkor ő kegyelme által recognoscaltatott és obligáltatott arendarius contractus tenore szerint, eképen következik: Alább praesentibus magamat obligálok, hogy azon curialis fundusért, házért, ólért, csürért, melyet nemzetes Gyöngyösy Daniel után töllem exequált Gyöngyösy György, hogy ottan holmi mobilia depositáltattak, adok egy holnapra mai naptól öt Renus forintot, addig míg a sequestrum alatt ezen Curialis fundus lenne és a perem nem revidiáltatna a Sedrián. Hogy ha pedig több idő telne a revisióig, szinte más holnapra is obligálok öt rénus forintot és anticipato leteszek. Költ Jenkén 1809 Die 4-ta Februarii. Pálóczi Horváth Mária Coram me Thomas Szerentsy de Szigeth. Cottus de Ungh eadem Judlium exequente Judice.« Ez bizonyítja, hogy György Dániel halála után, a ki a költő dédunokája volt, Gábornak öcsse, kereste és elfoglalta a kuriát, a mely Péter magvaszakadtával ez ágra visszaszállott.

XXI.

Gyöngyösy László keresztlevele.

Extractus matriculo Babtisatorum Parochialis Ecclesiae R. Catholicae Oppidi Ungvár.

Anno Domini milesimo Octingentesimo Decimo Nono die Decima Aprilis Josephus Lintzy Parochus et Diaconus babtisavit infantem legitimum Ladislaum e Parentibus D. Georgio Gyöngyösy Helvet. Confessionis addicto et matre R. Catholica Elisabethaaszna Kry in Possessione

Baranya progenitum. Levantibus D. Stephano Petrovay et Barbara Petrovay, Josephus Lintzy Diaconus et Parochus Ungvariensis.

21. Jegyzet. *Gyöngyösy* György legidősebb fia *Gyöngyösy László* volt, ügyvéd és negyvennyolczas honvéd s az én atyám. Nagyanym a katolikusoknál kereszteltette, e miatt nagy családi viszálykodás volt. Megismétlődött a Gyöngyösyek történetében másodszer, hogy a gatályi ág elidegenedett a nagyobb rangra emelkedett és katolikussá válni kezdő ungi ágtól. Kaposy Jánosné Gyöngyösy Borbála 8 éves koromban *Gatályban* szemrehányásokat tett e miatt édes apámnak, s engem egyenesen Sáros-Patakra akart vinni iskolába. De apám ebbe, minthogy egyetlen gyerek voltam, bele nem egyezett és csöndes nyugalommal hallgatta nagynénje szemrehányásait. Apám református maradt életében, öccse Imre budapesti ügyvéd is mint református halt meg.

XXII.

Quietantia.

Super 700. id est Septingentis scepusiácis Ulnis Telae, et 199. id est Centum nonaginta novem libris lini, quas subditi successorum Károlyianorum Hollo-Lomniczenses *Nobis successoribus Illustrissimae Baronissae Theresiae Károlyi* ad rationem restantis nobis competentis Obtingentiae sub hodierno effective extradederunt et siquidem totam hodieum nobis competentem obtingentiam nunc nobis extradare nequeant, eosdem usque plenariam nostri excontentationem et ineundum Computum hisce super prostitis interimaliter quietamus. Sig. Holló Lomnitz die 25. a octobris 1830. Id est 700. Ulnis Telae, et 199 libris lini. *Georgius Gyöngyösy de Gatály* qua Elisabethae Krasznay pleni potentiarius mp. Stephanus Krasznay qua pronuncu-patae Illustrissimae Theresiac Károlyi directi successores, mp.

Coram me Ladislao Mauks de Farkasfalva Commitatus Sárossiensis Tabulae Judiciariae Assessore, correcturam in Septingentis Ulnis recognoscete. Coram me Jakobo Ganovszky.

22. Jegyzet. Ez okiratot azért közlöm, mert szintén bizonyíték reá, hogy Gyöngyösy György, Gábor legidősebb fiai nagyatyám a gatályi Gyöngyösyekből származott, mert magát *Gatályi Gyöngyösy Györgynek írja*. Mint Krasznay Erzsébet meghatalmazottja írta alá ez okiratot, a ki felesége volt és az én nagyanyám.

XXIII.

Gyöngyösy György zálogos levele.

Alul irt megismerem és adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen Zálogos Levelem rendiben, hogy én az *néhai nemzetes Gyöngyösy János magva szakadtával osztály szerint jutott Gatályban*, ezen tettes Zemplén vármegyében kebelezett helységében Katalin Jánosné és Kovács Susánna nemes Kiss Imre hitvese szomszédságában levő *belső*

birtokomat mai naptól olta elzálogosítottam és birtokába bocsátottam huszon négy rénes frtkban ezüst pénzbe ntes Kovács Susánnának hugomnak és hitvesének ntes Kiss Imre urnak tizenhat azaz 16 esztendeig birni és felhasználni oly feltétel alatt, hogy a nevezett belső birtokot szabadon birhassa és successori birhassák, eltelvén pedig az 16 Esztendők tartozik és tartoznak a fenemlített vevők azon belső fundusomat barátságos promonitióra kiereszteni, kibocsátani 25 frt kötés alatt, mely az adósság útján megveendő akármely Törvényes bíróság előtt. Az erictiot magamra és successorimra felváltam. Melynek állandóbb voltára és megerősítésére adtam ezen Zálogos Levelemet saját nevem aláírásával megerősítve. Költ Gátályban, Szeptember hava 28-ikán 1832. Gyöngyösy György.

23. Jegyzet. Ez okirat bizonyítja, hogy Gyöngyösy György mint a költő legidősebb fiának egyenes és mindig legidősebb sarjadéktól származott ivadéka *Gátályban Gyöngyösy* János magvaszakadtával ott örökölt is. A közlött okiratokból látható a költő családjának leszármazása a mai napig, s véglegesen el van döntve az a kérdés, hogy a sok közül melyik Gyöngyösy családból származott. Ez a család a máig is élő Gyöngyösy-Horváth család.

24. Jegyzet. *A költő anyja és a sárosi Gyöngyösyek.* Itt kell egy rendkívüli fontos és a legnagyobb valószínűséggel bíró feltevésemet megemlítenem. Az 1754-ben kelt »*Nemzetség-levél*« kiállítói szórul szóra ezeket írják: »mely Jánosnak feleségétől néhai nemes és nemzetes *Deák* Katalintól voltak fiai: János, Pál, István, Ferencz és László, kik közül *Jánosnak voltak fiai: János, Pál, István, Ferencz és László.*« *Deák* Katalin ura az 1624-ik évben kelt, leleszi konventtől kiállított zálogos levelet, 1630-ik esztendőben királyilag megerősítette. (Lásd a 11-ik számú okiratot.) Lehetetlenségnek látszik, hogy annak a Jánosnak, a ki még 1630-ban élt *olyan unokája* legyen, a ki 1656-ban írt végrendeletében magát »*számos esztendős voltú*«-nak mondja, a miből világosan következik, hogy nagy, öreg kort ért. (Lásd a költő apjának végrendeletét.) Megerősíti e gyanításomat az a körülmény is, hogy a »*Nemzetség-Levélben*« e két egymás után következő Jánosnak a születés sorja szerint is teljesen egyező nevű fiai voltak, ez fölötte valószínűtlen és különös véletlenség lenne. Itt vagy a »*Nemzetség-levél*« hivatalos kiállítói tévedtek vagy, a mi még valószínűbb, a *másoló* tévedése lesz ez, a ki egy *Jánosból* kettőt csinált. E nemzetség-levél ugyánis nem eredetiben, de Gyöngyösy Gábor peres iratai között mint másolat maradt meg. Ez azért is bizonyosnak látszik, mert a nemességszerző György rokona *Mihály* 1593-ban még élt a nemes-levél szerint, de élnie kellett 1595-ban is, a mikor a nemes-levelet *Zemplénben*, e zemplémmegyeyi városban meghirdették. Bárhogy is számítgassuk az időt, lehetetlenség, nem futja az emberi élet törvényei szerint, hogy *Mihálynak 1656-ban már* öreg, *számos esztendős voltu*, mondjuk 60—65 vagy még több éves unokája legyen. De ebből az a fontos tény következik, hogy a költő édes anyja: *Deák* Kata. Ezt családi hagyományaink is

úgy állítják. A Deák-család ungmegyei kiterjedt nemes-had. E feltevésemet azért írom itt meg e jegyzetben, mert az okirat ellenem látszik bizonyítani, de meggyőződésem szerint csak *látszik!*

Végül megemlítem, hogy a Gyöngyösy-család Sáros megyében is elterjedt. A Gyöngyösiek közül *Eperjesen* és környékén sokan laktak a XVII-ik és XVIII-ik században és több sárosmegyei családdal rokonságba kerültek.

1636-ik esztendőből az eperjesi megyei levéltárban megvannak egy polgári per (processus civilis) actái, a mit *Sarudy* András folytatott *Gyöngyösy* András ellen. Erről a *Gyöngyösy* Andrásról a nemzetség-levél nem emlékezik meg, mert leginkább az elsőszülöttek ivadékaikról szól vagy a saját bizonyító célja szerint emlegeti a Gyöngyösieket, de *Nagy* Iván okiratot is közöl róla. *Ternye* sárosmegyei községben levő birtok miatt atyafiságos pert folytattak. Mert hogy atyafiak voltak, azt nem csak ez a per bizonyítja, de igazolja az 1680-ból való instanczia, ugyancsak az eperjesi levéltárban, a mit a költő bátyjának, *Jánosnak* özvegye *Sarudy* Judit adott be *Makri* Mihály ellen birtokháborítás miatt. *Andrásnak* birtokai voltak *Kelecsény*-ben, *Strázsán*, egy 1658-ban kelt örökbevallás (fassio perennalis) szerint *Jánosnak* curiája volt *Pécfalun*, *Enyiczken* tanyája (praedium.) 1719-ben *Gyöngyösy* Anna pert folytat *Bornemissza* István ellen a *Ternyén* levő részbirtokok és majorsága miatt, a ki ezeket rokonsága czimén lefoglalta. 1687-ben a költő unokaöccse *János*, az idősebb *János* fia, szintén perben állott testvéreivel *Gyöngyösy* Annával *Balpataky* Istvánnal és *Erzsébettel*, *Zuberánszky* Andrásnéval a ternyei »*bónum*« és néhai *Sarudy* Gusztáv curiája miatt. Ez okiratok mind megvannak az eperjesi megyei levéltárban.

25. Jegyzet. Az eperjesi városi levéltárból került okiratban, a melyet a többiek között a maga helyén közöltünk, a Gyöngyösiek eperjesi háza a kiállító tollhibájából a *Winkler-Zeilen* lett volna. Ilyen nevű sor azonban sohasem volt Eperjesen, hanem igen is volt *Winter-Zeile*; tudniillik a Fő-utca nem napos, északi oldalát, a hol a mai napig a Városháza van, nevezték így. Mint-hogy e soron végig régi házak vannak, a melyeknek csak külsejét újították meg, a Gyöngyösiek háza kis változással maig is meg van. A költő itt töltötte gyermekkorának egy részét, s majdnem egész ifjúságát.

Megemlítem azt is, hogy a családi hagyományok szerint *Gyöngyösy* István, a költő, dalt írt a Gyöngyösiekről, a melynek azonban csak két sorára emlékszem. Ez a két sor a következő:

Gyöngyösinek gyöngy a neve,
Gyöngygel ékes e süvege.

Hogy csakugyan a költőtől való volt-e ez a dal, azt ma bajos volna bebizonyítani, de mint jellemző körülményt érdekesnek látom ezt is megemlíteni.

DR. GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

SZEMERE MIKLÓS IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

(Erdélyi Jánosnak, Sárossy Gyulának, Fáy Andrásnak, Kerényi Frigyesnek, Vörösmarty Mihálynak és Kossuth Lajosnak Szemere Miklóshoz intézett levelei.)

(Első közlemény.)

BEVEZETÉS.

Szemere Miklós irodalmi hagyatékából közlöm alább *Erdélyi Jánosnak* Szemeréhez írt néhány levelét. E levelek több tekintetből érdekesek és értékesek. Érdekesek azért, mert megvilágítják azt az őszinte baráti viszonyt, mely e rokonlelkeket egymáshoz fűzte; értékesek, mert bennök sok becses adatot találunk a kor irodalmi viszonyaira és e kor kiváló férfiakra vonatkozólag.

Szemere Miklós 1840-ben ismerkedett meg Erdélyivel, ki ekkor Zemplénben járt. Ez időtől kezdve állandó levelezésben voltak a hatvanas évek végéig. Kár, hogy valamennyi levél nem maradt fön. Szemere Miklóséból egyet sem kaphattam meg. Erdélyitől pedig csak tizenöt darabot találtam meg a hagyatékban. Többnek kellett lenni, de a levelek nagyrésze elkallódott. Az első levél 1840. február 13-án kelt, az utolsó 1867. márcz. 1-én. Huszonhét év alatt sok levelet válthattak egymással. Igaz ugyan, hogy Szemere Miklós kissé rest levélíró volt, de annál gyakrabban kereste föl Erdélyi leveleivel az ő barátját, kit minden irodalmi mozgalomról a legkimerítőbben értesít. Épen ezért igen nagy a veszteség, mely a levelek elkallódásával éri az irodalmat. Az alább következő néhány levél közlése jó szolgálatokat tehet az irodalomtörténet kutatóinak.

Erdélyi korának minden nevesebb írójáról közöl érdekes adatokat. Beszél *Kuthy Lajosról, Vachott Sándorról, Vahot Imréről, Kossuthról, Széchenyiről, Eötvösről, Sárossyról, Bajzáról, Kazinczy Gáborról, Garayról, Tompáról, Szilágyi Sándorról, Trefortról, Csengeryről, Kemény Zsigmondról, Toldy Ferenczről, Tóth Lőrinczről, Lévaýról, Brassairól, Csató Pálról, Vörösmartyról*. Mindegyikről mond valami érdekeset, vagy találó megjegyzést. Vagy mily eredeti képét adja az egész »mozgó irodalom«-nak. Mily szeretettel bírálja Szemere költeményeit. Mennyire bele-mélyed Szemerének Brassai Sámuellel folytatott vitájába. Mindeme dolgok előadása oly közvetlen, őszinte, bizalmas, hogy olvasásukkor szinte bele-éljük magunkat abba az érdekes korszakba, melynek ő is egyik kiváló alakja volt.

E levelek Erdélyinek sok életrajzi adatát is tartalmazzák s e tekintetben megbecsülhetetlen fontosságúak és Erdélyi János teljes élet-

rajzának és irodalmi működésének megírásánál nélkülözhetetlenek. Közülök eddig csak kettő jelent meg nyomtatásban a Sátoralja-Ujhelyen megjelenő Zenplén című ujságban. A többi most lát először napvilágot. Mivel e levelek bizalmas baráti jellegűek és a nyilvánosság elé sohasem voltak szánva, néhány bizalmasabb, magánügyekre vonatkozó részt elhagytam. Jegyzeteket csak elvételek a levelekhez. Bővebb utbaigazítással az 1897-ben Sátoralja Ujhelyen megjelent »Szemere Miklós életrajza« című könyvem, továbbá az 1902-ben Nagy-Kanizsán kiadott »Szemere Miklós levélváltása Tompa Mihálylyal« című füzet szolgálhat.

Sárossy Gynla, Szemere M. bizalmas barátja, szintén élénk levelezésben állott velem. E levelek közül csak három maradt meg Szemere hagyatékában. Fáy Andrástól, Szemere M. rokonától, szintén három levelet találtam. Kerényi Frigyesztől, Vörösmarty Mihálytól és Kossuth Lajostól egy-egy levél maradt meg. Valamennyi érdekes adalékul szolgálhat irodalomtörténetünk buvárainak.

A leveleket Payzsoss Andor nyug. megyei árvaszéki elnök úrnak, a költő vejének, szivességéből közlöm. Az ő utbaigazításai munkámat nagyban megkönnyítették. Fogadja érte hálás köszönetemet.

DR. PERÉNYI JÓZSEF.

Erdélyi János levelei Szemere Miklóshoz.

I.

Budavár, febr. 13. 1840.

Édes Miklóskám!

Igy mondja egész világ, tehát én is; mert bizony már egyszer zsákot ölték és hamvat hinték fejemre s bánkódám szinte harmadnapiglan. Azonban én nem annyira követem a világot, mint saját érzelmimet, s önnek igen szívesen olly czímet adok, minőt jó embernek s hazafinak szeretek. Mert sokan vannak az hivatottak, de kevesen a választottak. — Intra parenthesesim, és minden további célzás nélkül ezt jegyzem meg, hogy a czím nekem többször torkomra forrt; szegény néhai Kolosyné egyszer azt róttá meg bennem, hogy fiait nem tekintetesezem. Isten bocsássa meg nekem ifjuságom botlásait, s másoknak is az öreg koréit.

Kuthy¹ csakugyan nem irt Vachott ellen; egyedül abban volt hibás, hogy Imrét cikkelyének megjelente után, első találkozásakor ugyancsak összegazemberezte, mi több egy vendéglőben, többek hallatára; pedig Imre Dulcamárás cikkelyéből alig lehetne kivenni, céloz-e ő Kuthyra, vagy nem. Lássa kiki, mit csinál! Elég az, hogy ez ismét új szakadás, mi semmi esetre sem üdvös.

¹ Kuthy Lajos ez idő legkedveltebb regényírója.

Kossuthnak átadám a tizenegy pengőt; a hat pengőt igen tudja mire való; de az ötlet nincs tisztában, az az nem tudja, van-e már Körtvélyesinek eddig is részvénye, vagy most vesz újat. Eziránt legyen szives ön akár Lajosnak, akár nekem legközelebbi levelében felvilágosítást adni. — A derék szerkesztőnek¹ nagyon meggyült a baja, különösen a censurával. Egész Magyarország két pártra oszlik ítéletében iránta és felőle. A mágnások, kezdve Széchenyin, Batthyáni Lajoson, nagyobb részént ellene vannak a pesti Hirlapnak; a megyék szinte nem mindenütt fogadják kedvesen a *szelid* tortura, s más rovogató czikkelyeket. Széchenyi főleg úgy nyilatkozik, hogy az ő iránya Sansculottismusra vezet, s azért kárhuzatos. Mondják, hogy a Hirlapot nem egyes censor, hanem az egész censurale collegiumnak kell össze vissza vizsgálni felső intézvény következtében. De ez még mind kevés arra, hogy a szerk. energiáját egészen elfojtsa, ha néha aprólékos boszankodásra nyujt is alkalmat. És én vagyok szerencsés jelenteni, hogy jövő april elején, szinte a Hirlaphoz megyek, segítni mozgatni a közvélemény gépezetét annál sebesebben, hogy a ki forgó kerekeibe kapkodni merész, kapassék el s töressék össze. Azonban még e végett a föltételekre nézve, mindeddig sem vagyok tisztában, s ha úgy ütné ki, hogy miatta literaturai munkálkodásom, mit ezentul szorgalmasabban veendek elő, netalán gátoltatnék; lehet hogy szerkesztőtárs nem leszek. — Mi Kossuth díját illeti: az 1200 pengő forint évenként; ha előfizetők száma felül lesz kétezeren, minden száztól 50 pengő; s én tudomásom szerint. De Landerer² igen méltalmas (discretus) fiú; s Kossuth iránt minden kedvezéssel viseltetik, én már azt is hallám, hogy Lajos az egész Hirlap dolgát által és magára veszi, évenként fizetendő haszonbér, v. más díj mellett.

Egy kis literaturai vállalat! Erős szándékom a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni; azokat, mellyek szerző, és idő s hely nélkül, vadvizként buzognak föl a nép költészeti szelleméből, még pedig hangjegyekkel együtt; s e végre, mint felőle nézeteimet világ elé is bocsátandom, az első lépést azzal teszem, hogy a haza vidékeire némely barátim, vagy ösmerősimhöz irok: szednék össze, mit a nép ajkáról letanulhatnak — sat. Ebbe ugyan belé telik egy pár év, vagy több is, de én nagy befolyásnak remélem eredeti zene- és népdalköltészetünk kifejtésére, — annyival inkább, mivel ideje volna megszabadulni a német Sieber Augustin, s más idegen fajú hangicsálások kórságától.³

Kossuth Lajos mult jan. 9-ke körül esküvék meg, vegyes házasságra; minden ünnepélyes szertartások és áldás megadása nélkül. Zsuzsi Május elsőjén fog; én előbb vagy öt héttel; és Husvétra már hussal fogok élni, s beszentelni a kovásztalan kenyeret és Páscha bárányt. Isten látja lelketem, minő jó hírben forgok; s remélem kivétel leszek a házas emberek nagy seregéből. »Ugy van! nőcskéink hoznak egünkre borút.«

Epigrammjait s verseit átadám. De Árvizkönyv nem tudom, mikor jó.

¹ Kossuth Lajos a Pesti Hirlap szerkesztője.

² A Pesti Hirlap kiadója.

³ Terve csak néhány év mulva valósult, de nem teljesen. 1846—48 Magyar népdalok és mondák czímen jelent meg a gyűjtemény, de hangjegyek nélkül.

Eötvös és Heckenast meglehetősen megüték bokájokat, ismét két kötetre kérnek előfizetést; így az ön munkáival mit tegyek; mert soká várakozni költői dolgozatokkal: fél halál. — Én pedig ügyvédi vizsgálatra készülök. Tanulni nehéz és kell. A fejem sem szabad, a szívem sem; én mindkettőt gondolom elveszettnek; ön igen jól tenné, ha illy kétes esetben szellemi iránytűjével kimutatná hollétöket; megköszöntém. Ezen levelet már harmadnap óta irom, félbe hagyatva, és úgy összetépve, mint egykor a Sárosy kimondhatatlana volt. — Igértém: miképen jövő nyáron meglátom Zemplényt; azonban ezt aligha megteszem; nekem itt tesz sok tennivalóm; én fekvő jószágra teszek szert és leszek glebae adstrictus, földhöz ragadt szegény, hogy kikerüljem a földönfutóságot. Ez is, az is baj; de mindegy, nem vagyok jobb a Deákné vásznánál. Tisztelek minden ismeróst. Isten önnel. Barátja
E. János.

II.

Budavár, jan. 17. 1841.

Tekintetes Ur!

Mióta Zemplényben személyesen lőn szerencsém önnel megösmékedni, s engem barátságára méltata, szívesen föltevém magamban levelezési viszonyt kezdeni s azt föntartani, azért engedje meg, hogy legyek bizalmas és őszinte, mert ebben áll minden én büszkeségem. Hogy előbb nem irtam saját hibám mellett is nem az én hibám, hanem körülményeimé. Életem, melyet eddig Kapostul Pestig, a sors minden kedvezései és nem kedvezései közt, úgy a hogy vonszoltam, tengettem, e f. 1841 évben nagy forduláson menend keresztül, mert teljesül, minek már a mult őszön azon vidéken is szállongott némi hire, hogy én — megházasodom. A leendő boldog vagy boldogtalan Vachot Cornelia, Sándor és Imre barátaim testvére; szeretem őt, mint az én istenemet, teljes szívemből, teljes lelkemből és minden erőmből, isten engem úgy segítjen, Amen. De el kell mondanom, sőt nem is kell mondanom, hogy nevelő valék és poeta vagyok; nevelőségem megszűntével pedig lettem: a királyi táblának hites jegyzője. Későn lettem azzá igaz, mert társaim ez uton elhagytak; nekem minden igyekezetem mellett sem lehete velök egyenlő lépést tartani; úgy jártam, mint mikor álmomban kergetnek, szaladnom lehetetlen; és most nyakra főre ügyvédi vizsgálatra kell készülnöm, hogy megfussam a pályát, fejemre tüzendő a prokátorság tövis-koszoruját, vagy inkább bogácskóró-fűzérét. Érzem, ugyan érzem, miképen kettő szerelme kebelemnek: egy honi (jog), és egy leány; bizony, ha elgondolom, minő sajátságos mixtura ez, censurára és lakodalomra készülni egyszerre, nem hiszek olly pogányt, és *konoklatos merénykedőt*, ki biznék magához: poetaságotam eldisputálhatni. Tanulom Kövyt,¹ és mondom utána: nálunk a praescriptióra, időmulásra nem kívántatik jólelkűség; és mint egykor iskolás gyermek koromban, fejem párnája alá teszem estvénként az extractusokat, hogy reggelre el ne felejtsem. S mind ez miért? azért a

¹ A híres jogtanár művére czéloz.

nyomorú vigasztalásért, hogy rangom legyen a társaságban, mely kedvét leli a szóban és czimben; hogy megállhassak az élet szinpadán, hol az ember maga játzó és néző s csaknem minden tétével magát komédiázza ki, mint ama nyomorult borbély, ki, hogy hajnyíresi borotválási ügyességét bebizonyítsa, saját pofáját nyuzza meg legelőbb. De én ezt mind jó lélekkel teszem, mert nálunk sok dologban nem kívántatik jó-lelkűség, mint felebb megmutatám.

Sárosy Gyula itt volt Novemberben, vele megismerkedém, s ezt szeretem; talán meg e héten ismét erre megy át Aradra, rendeltetése helyére, a váltó-törvénytörvényhez. — Kossuth Lajos férj lón e hónap 9kén, s köztünk — négy szem közt legyen mondva, igen félek, remegek miatta, s óhajtom, hogy én csalódjam, s ne ő, mert őt igen tisztetem, s mindenre érdemesitem. Ezt velem semmi más nem mondatja illy titokképen, mint azon szemes pszichologiai tapintat, mellyel az embereket régóta tapasztalgotom. — Hogy szerkesztő is lett, örömrünk igen nagy, tőle minden jót várhatni, mit sajtó mellett nemzetének ajándékozhat.

Hiszem, meglepte önt Kuthy és Vachot Imre szövéltása. Engem nem lepett meg, mivel Kuthyt ismerém. Azonban még mind eddig sem világos, vajjon Kuthy-e az álnévű Radnay Tivadar; de annyi igaz, hogy Vachottal embertelenül bánt. Sárosy minap írt V. Sándornak,¹ ők is úgy vélik Eperjesen, hogy az álnévű ember csakugyan Kuthy; és ha ez igaz, úgy ő valóságos áruló, mert mindennapos volt Vachottékkal, még is megbántá, még pedig érzékenyen, az egyiket. — Nagyon sajnálatos illy kis literaturában és ifjak közt látni ennyi csaknem — malitiát. Szeretném, ha minden másképp jőne világra, s két tehetség hatna egymás mellett, s nem egymás ellenében.

Hogy még egyszer magam sorsára térjek: jövő April vagy leg-felebb Május elsőjén kelünk egybe; a mint Néli jókorabb vagy később készül ki, mert születlen és minden gyámjaitól függ a kikészítésben. — Igen szeretném, ha szives lenne ön mindezt megvinni Cselejbe, s különösen Vályinének megmondani, hogy mátkám azon lány, ki miatt, ha meglátandja valaha, — mit adjon a jó ég, nem fognék előtte megszégyenülni választásomban; s ő elmondhatja rám, hogy nem hiába nevelt ki.

Bajza írt önnek, mert nekem úgy ígérte. Most ritkán találkozom vele, mert ámbár Buda-Pest közt csak a Duna van, mégis hatvanhat mérföld Buda-Pesthez; s a mi kevés időm van Pesten töltendő, Nélinél töltöm inkább, mint őt hivatalos dolgában háborgassam.

Kazinczy Gáborruí egy szót sem tudok. — Fájjalva teszek vallo-mást önnek, hogy ő nem az nekem, a minek valaha reméltem. Mikor feleségével jegyben járt, úgy nyilatkozott előttem, hogy neje után leg-jobban szeret; magam is sokallám, de még sem annyira, mint egy esztendő ótai hidegségét. Iskolai kortársam volt; s felette jól jött ki nekem, hogy később is társak lehetünk. Ki hinné? mennyi örömem telnék abban, ha sorsom úgy füzende öszve valakivel! Ó engem félre-ismert, vagy már nem ismer, vagy soha nem ismert, nem is akart. —

¹ Vachot Sándornak.

Vályi Tamás versei¹ nyomtatásából lesz-e valami? Ezen kérdésre csak az ad kielégítő feleletet, ha önök méltatják-e világ elé azon meglehetősen csínnal írt, de másolt, reminiscentiákkal teljes, ifjui dolgozatokat. Igen sokat csevegek, ugy-e, de sokszor a bőbeszéd sem árt; — ez úgy van személyes együttlétkor is. Ön megenged, és válaszol, remélem, mit várton várva, ismerőseim szives üdvözlétével vagyok önnek szolgája

Erdélyi J.

U. i. Czimzetem: N. N. Budavár, uri utca 48-dik sz. megjegyzevén, Szentgyörgy napig, vagy Májusig; mivel azután szállásom változik, s ezt megirandom.

III.

Buda, Christina Város, Mart. 28. 1841.

Édes Miklóskám! E levél már az ön harmadik levelére viend némi-
leg választ, mit restellek, de róla nem tehetek, mivel ez év eddigi három
hónapja legfontosabb és legelőmenetesb ideje életemnek. Jan. 23 válték
jegyet; Martius 16kán tettem ügyvédi vizsgálatot, Mart. 24dikén esküd-
tem férjnek, 26kán ügyvédnek. Így én valahára ügyvéd és férj vagyok;
egész más életbe lépve mint eddig, s hiszek minden istenekbe, sohasem
fogom megbánni. Ön ugyan aggodalommal szólt felőlem, s egy levelében
nem a *tudóst*, hanem a *költőt* félti bennem. Igaza van teljesen, midőn
ezt teszi; én magamat már régebben féltettem, azért alig hiszem, hogy
a házasság lenne oka költői erem megrekedésének, sőt inkább magam
kis tehetsége fogyand ki mi hamar. Nem hinné azt nekem senki, milly
kevésé voltam teljes írói éltemben azon hiedelemben, mintha e pályán
sokat igényelhetnék vala; lelkemre mondom, némi titkos kinevető mosoly
áradt el bennem azon szives fogadtatáson, mellyel engem költőnek üdvöz-
lének. És gondolám, mint fog csalódní a világ, ha minél hamarább az
ellenkezőrül kell meggyőződnie; ha pedig kissé tetszett nekem digito
monstrari, barátim s jóakaróim köszöntése okozá. Annyi szent, hogy a
nyelvet bírom, és kevés érzéskéimet ha nem mindig is, néha jól kifejez-
hetem. De hiszen illik, hogy egész életemben megtudtam tanulni egy
nyelvet, az anyait; mert más akármelly nyelven talán el is adhatnának.
És kinek nincsenek érzései? nekem ehez a nyelv bírása jutott szerencsésül,
s ennyi az egész költőiség! De bárminő képzeletdús ember volnék is,
és bármilly nagy tehetség, a házasságot sohasem nézném a lélek és erő
megigázójául. Ön azonban a boldog házasságot nézi a költészet sirjának,
és például hozza Shakespeart és Byront mondván »nem lettek volna
azzá boldog nők, mikké mint boldogtalan monsieurök levének«. Ez lehet
igaz, de hogy az, állítani alig fognám. Tehát nekik meg kelle házasodniok,
boldogtalanságba esniök, s úgy lenni nagy költökké! Oh édes Miklóskám,
ne vegye dévajásznak, ezen módon, igen sok lenne a nagy költő, pedig
vajmi kevés azok száma! Schiller egy személyben volt jó férj; jó polgár,
jó költő és legjobb ember! De ha már úgy akará a sors, hogy az, ki

¹ V. ö. az 5. számú levéllel.

költővé lesz, saját szívének nyugtát, és vérét áldozza fel, csak hogy másokat megindítson, és a világnak használjon, bizony igen megkívánható a világtól, hogy iránta ne viseltessék a mai kor hidegségével; s a márvány, mit haltában feje fölé tesznek, szoljon boldogságáruul is, ne csak nyomoráruul. Mi engem tisztán boldogít, azt mindig teszem; ne kívánja tőlem senki, hogy soha boldogan, de mindig nyugtalanul, czél és öröm nélkül legyek, s még csak az egy elérhető házi gyönyört is nélkülözsem. — De legjobb példa e tekintetben Szemere Miklós. Nőtlen korában soha sem irt verset, s költő lett nő korában.¹ Tehát minden úgy legjobb, a mint van és lehet, s legrosszabb úgy, a mint nem lehet. Hogy tovább menjek: az ön példáiból, ha tehetség van bennem, csak így leszek még valami; tehát ha boldog házas: az nekem jó; ha boldogtalan, a világnak és literaturának. Azonban higye el, az én Nellim nem a mindennapi nők sorába tartozik; ha eddig nem lettem volna már versíró, ezután ő általa azzá kellene lennem; s kész ezen pénzkereső korban, szigorú nélkülözést is tűrni velem, csak kedvencz tárgyaimról le ne mondjak, s legyek az, mi lenni, talán indultam. Ő engem szeret, jobban, mint a virágot és fákat, melyek zöldelnek, viritnak és gyümölcsöznek, s azon kis anyagi jóval, mit velem megoszt, könnyíti meglehetősen templomegeri sorsomat, így pályámat is, sat.

Pesten legújabbán írókbul kivétel nélkül társaság alakult, mely minden héten csütörtökön délutáni 5—6 órakor egybe gyűl Tigris fogadó teremében. Czélja: írók közeledése, társalgása, és a mi ebből foly; még nincs teljesen szervezve, de rövid nap lesz. Indíták Garay és Henszlman.

Most verseiről: A *késő fájdalmat* szeretem; benne csak a harmadik strófa e szavai helyett: *éj eszmék, s míg csillogó taréjt*, szeretnék mást tenni. Az *éjszémék* kifejezés nélküli, és erőtetve erős, pedig erősnek kell lenni, erőtetés nélkül; a *csillogó taréj* metaphorai kifejezés, még valaminek, a mire vitessék, meg kellene előzni. Negyedikben: *vendég*, nem teszi azon más fajt, mely igazán: *jött ment* szóval kereszteltetik közbeszédben. — Az egész dalon sok kedélyesség ömlik, ha kérdi, ki verseihez sorozzam, meg tudnám mondani, annyira saját. — *Olympi Zeüshöz*. A *király* és *barát*, mit velök kívántat, helyes költőileg, valódiilag, de világ elé így nehezen jöhet. Hatodik strófa végít így tán jobb lenne igazítani »A mi, olly sok ezredéve, volt a férfivállra téve, adj kormányt a nő kezébe«. A nyolczadik elejét így: »Akkor álladrul nagy isten! a rengő szakál lehul«. Ajak és áll nem egy; azonban: lehullna, és lapul-(na), nem helyes ige-hajtogatás. Végén igen komollyá válik a mű; pedig épen a legtréfásabb volna helyén.² — — — — (A levél befejező része elveszett.)

¹ 1828-ban jelennek meg első versei. Először Goethe-ből fordít; később ír eredeti költeményeket is. L. Dr. Perényi: Szemere M. életrajza. Sátoralja-Ujhely, 1897. 26. l.

² Szemere M. többször küldözgetett verseket Erdélyinek megbíráls végett, de tanácsait nem fogadta el mindig. A keményebb bírálatért haragudott is. Erdélyi egy ízben Szemere költészetét jellemezve ezeket írta: »Eszméi ugyan vannak, de verselése fogyatékos.« Szemere ezért megharagudott, s midőn

IV.

Buda, máj. 24. 1841.
A teremtsnél. (Für Schöpfung.)

Édes Miklóskám!

Ez a ház czíme, a melyben lakom, a városmajor mellett szép nyári szálláson. Egy kis kerti szobám van magamnak, itt írom rózsaleveleimet.¹ Verseit Garaynak átadám; ki Goethetül fordított versét azért nem veszi föl, mert *fordítás*.² — Töredelmesen vallom továbbá, milly rest állat vagyok én; azaz nem is annyira rest, mint rakva foglalkozással, és pedig hiában illy nyakra főre. Reméltem, hogy jövő Juliusban divatlapot adok, erre készültem és képzelje! még most sem küldték a folyamodás Bécsbe.³ Nem hiszem, hogy czélunk jövő újévig sikerüljön, de akkor bizonytal. Furcsa sor e dicasteriumoké, egy szegény consiliarius olly régen heverteti magánál folyamodásunkat, hogy nem is képzeltük.

Fölhi elmondani véleményemet elmondani verseiről, ez igen lekötelez, és mivel ígértem is, mondok néhány szót, a mint eddigi tapasztalásból mondhatok. Ön gondolatai, mik a versnek alapul, vagy mintegy magvával szolgálnak, igazi fogamzásuak, sőt gyökeres jó gondolatok, s rendszeren ebben áll versei ereje. Mert a kidolgozás sokkal gondosabb és ez által nehezkesebb, mint a gondolat megkivánja, s innen van, hogy nem tartja átlátszó tisztaságban az alapeszmét. Oka pedig mindkettőnek a szörnyű szigorúság, és kegyetlen logikázás. Például: a *Kakas* első sora: Hajnal, ború, éj jósdallója. Itt mindazt felhozá, mit csak a Kakas megjósol. A *Zeüshöz* második strophájának első sora szinte olly tömött, és e miatt nehezkés, hogy az ember kénytelen valami philosophra gondolni, ki valamely subjectum minden praedicatumait igyekszik előszámolni. Innen, önnek az első sor, ollyan mint a *Thema*, vagy materia pro labore hebdomadali. És ebben igen sok vétek van. Először *nehéz az élvezet* a műből, másodsor *elvesz a meglepetés*, mert tudjuk egyszerre, miről lesz a beszéd, ha szinte nem is azt, mi fog egy szóig mondatni. Ez engem a predikátorok partitiojára emlékeztet, mikor leckéjüket felosztják. Ott jó, mert kerekdedség kell, a nélkül, hogy kilépne szabott korlátaiból, ellenben a költészet kerekdedséggel szép ugyan, de korlátlanul. Amaz periodusi, vagy inkább rhetorikai, ez poetai kerekdedség. Már ha csak

Erdélyi kérte őt, hogy küldjön érte kocsit Sárospatakra, így válaszolt a boszus költő: »Kocsim ugyan van, de lovaim kissé fogyatékosak« s nem küldötte el kocsiját. Az előbbi költemény (*A késő fájdalom*) nem jelent meg Szemere összegyűjtött munkái között. Az utóbbi meg van az első kötetben a nyolczadik strófában ajánlott változtatással. A költemény alapgondolata:

»Csak kormányra nő ne üljön,
Meg ne halld ez egy imát.«

¹ A levél rózsaszínű papirosra van írva.

² Mignon dala; igen sikerült fordítás 1840-ben készült. Megjelent összegyűjtött munkái I. kötetében.

³ Folyamodás a lap megindíthatása végett.

ez volna is a *Kakas* első sorában kimondva röviden, vagy hosszan: *Hajnal dallója*, elég, a harmadik stropha ugy is így kezdődik *S midőn éjféltre zúg az óra* sat. Soha se gondoljon azzal, mi jó a második strophában; csak az első jó legyen, elég egy stropha is; különben is ki olly ész a világon, hogy valamiről mindent elmonjon. Mit bánja egy kis patak, akármi lesz belőle a másik határon, foly mint, és a meddig folyhat; vissza nehezen tér. Ez volna észrevételem röviden a logicázásra — versben, vagy inkább a logikai felosztásokra. De ez mind semmi, könnyű róla tenni, mert ez önnek, mint veszem észre, akaratjából, önként akarva történik. Bajosabb a kidolgozás, itt is csak a szavak miatt A költészet másik neve, kivált a lyriai költészeté: *érző gyermekdedség*, mellynek nyelve a természettől tanult egyszerű nyelv, lexiconok segítségével nélkül. — Ön fordítja, és pedig sok szerencsével Goethe műveit, tehát szereti is, mert ki fordítna másképp; és Goethe szerette legjobban az egyszerű nyelvet, ön pedig nem annyira látszik felé hajlani — legalább ez előtti dalaiban. — Mert az *Árva ifju*-t nem az irta, ki *Késő fájdalomat*, *Kakast* és *Zeüshöz*. — Kazinczy Gábornak én egyszer leírtam egy régi alcaica strophámat. Olly erős stílusban; magam is elfelejtém már, de az nevezetes. Hígyje-el ön, nevetek miatta magamon. Azonban ezt ne vegye úgy, mint vehetné, mert az ódám ezerszer bombasztosabb volt mint például: *hol a tiprott rény hamvedrére hiéna gúnyt vigyorog a bün*. Ez Kuthysmus, mellynek lelegevenebb példányát olvassa ön a Remény bírálatában Nagy Ignácztól. Zemplényben Kuthy lyrai költeményeit ollyantul is hallám felmondani, kiről nem is hittem volna. Nemde a K. G.¹ és az ön hazája ez? Pedig azok, (nem mondom minden novellái stílusát) példányai a nem izlésnek.² — Ezeket röviden az árnyékoldalról Azonban legnehézkesebb versein is van valami könnyűdedség, s ez a mértékezés, lábozás; jele hogy tud járni a maga lábán, csak akarjon, s ne keressen annyi erőt a szóban, epithetonokban mint eddig. Epitheton főstésznek jó; költőnek lelket kell fősteni, habár nem mindenkor is, de kizárólag más művészek fölött. Az epitheton rendesen adjectivumból áll, látszik a névből, hogy nincs rá mindenkor szükség, mert csak *odavettelik* (*adjectitur*), különben meg nem állhatna maga erejéből. S mi szép, kevés-sel sokat mondani! Ezt azért írák, talán hosszasan is, hogy róla még többet írjak. Tudniillik a bombasztirozást igen lehet észrevenni azon ifjakon, kik a szerkesztőségekhez küldenek. Az almanach bírálóinak egyike mondhatom ezt. Elzöldülök Lisznyai s mások affectált, modoros, dagályos stílusán. Azonban nem sokára lesz szó ez ellen nyilvánosan is. Szatócs, ki a panszlaviszmust kezdte ki s nekem jó barátom, mostan Kuthyt akarja kikezdeni stílusáért, mint tudom, már az Atheneum szerkesztőségénél van.

Másolatot tavaly is vett a műgyesület talán Marasztóni másolata

¹ Kazinczy Gábor.

² Szemere szerette ugyan Kuthyt, de nem volt vele szemben elfogult. »Kuthy Lajos mester a regényírásban; midőn sötét szelleme megszállja hóboros fej, képzelme hol a menybe, hol a pokolba viszi« — írja Szemere »Tolcsvai pinczében« cz. költeményében.

Tiziánról; csak tessék Wagner Józsefhez utasítani a¹ piaczon, Teleki házban, mint az egyesület pénztárnokához.

Dobos János részvénye nálam van. Tessék vele parancsolni; elküldjem-e, vagy ne? Kuthy novelláit birandja; a többi pénzt pedig Heckenasthoz adom, ha ugyan marad.

Az *új nős* és *urfi* nekem igen tetszik. Magyarnak még nincs is illyféle költeménye, pedig ezek a poezis vitzei. Az *új nős* sokkal jobban tetszik, mint az urfi. A strimfszalagcsa maradhat, egyébiránt: térdszalagcsa igen helyesen állhatna helyette, vagy más valami illy *térd-*nemű, talán nem térdelné meg az egészet.

Kar puhácska mint irós vaj,

Termet, mint töltött galamb, olly

Kedvesen kerek. — Mondom, hogy tud gördülékenységet adni, ha mer és akar. Irjon így, nagyon jól teszi, az Almanachba is jó volna illy jóízű víg vers. Komoly van elég, de víg nincs.

Jegyzetben írja: Tamás verseiről² semmit sem irok, ezt nem értem, mert nálam nincsenek. Talán elküldte. Én soha sem láttam. — Nem szeretem, ha *kivüled*, vagy *kivüled* csekélység megakasztja. Ne haragudjék meg sok minden beszédemért, isten ugy segítjen! Barátja

E. János.

V.

Pest, ápril. 10. 1850.³

Fölkelvén ágyamból, édes Miklóskám, azért nem irtam egyszerre neked, mivel gombot kelle varrni nadrágomra. Ezen szerencsésen tulesvén, nagy levél írásához fogok, hiszen te úgy is semlyet se irsz.

Legelsőben is jelentem, hogy beteg voltam egy hétig olly formán, mint nálad a mult őszön a szobránzi kenderáztató után. Ma vagyok szabad a lázas állapottól.

Még mindig beszélük, hogy Petőfi S. él. Többek közt Kazinczy Gábor is, én mesének tartom az egészet, annál inkább, mivel szegénynek a nevét sok irgyenélő felölté Pesten is, szét is az országban, hogy alamizsnát nyerjen, mi nem egy csavargónak sikerült már.

Vörösmarty néha beberándul Baracskáról széttekinteni, különben jókedvű és nem ír. Bajza velem együtt ajánlgatja magát a publicumnak mikor előfizettet, de hát mit csináljunk?

Tompa nagynál-nagyobb irodalmi bakokat lő. Valaki azt irta róla a »Pesti Naplóban«, hogy mostani versei a régiéknél jobbak s ő ezen annyira megharagudott, hogy minden szerkesztőnek felmondá a barátságot, hogy ő nincs méltatva, hogy az ő multja kisebbítettik. Minap ugyancsak a Naplóban azt irták róla, vagy inkább egy verséről, hogy az a Losonczy Phoenixből kimaradhatott volna s ő erre ugy felpattan a Magyar Hírlapban, mint a sajtukucacz és átkozza a forradalmat, hogy

¹ Olvashatatlan név.

² Vályi Tamás versei. L. a 2. számú levelet.

³ Megjelent a »Zemplén« 1883. máj. 6., 18. számában.

minden kritikust el nem vitt. Tompa Mihály úgy hívé, hogy a kritikát én irtam: engem »kedves E. úr, »pedans« stb. allusionális czimekkel illet. Szegény ő!

Egyebiránt én könyvet igérvén, adtam, de még a katonai kormány keze közt van, mert édes Miklósom, beteljesedett, mit K. Gábor és én vitattunk ellened, te pedig állítál, hogy a censura visszajő. Ugy van! A könyv ha kész, lefoglaltatik, átvétetik, a mi nem tetszik, a kész exemplárból kivágatik. Ily körülmények között képzeld az író sorsát! Mind a mellett mozogni kell, mert ez a mozgás mind tanuság mellettünk; ha nem irunk, akkor végünk; legfelsőbb helyen azonnal tudomásul veszik; mint irodalmatlan nemzetet néznek bennünket, tehát adjuk jelét abban, miben lehet, életünknek.

Nem tudom olvastad-e Toldy esdeklését a Muzeum VI. füzeté mellett? Ő ebben igen nagy tervet ad a »Nemzeti könyvtárra« nézve, mellyet mint tudod, Csokonai s Kisfaludy Károly és Sándor stb. kiadásával megkezdett és folytat. Legujabb tervében igen sok új költőt nevez meg, számszerint száznyolczat, kik közül az irodalomtörténet előtt sok csak nevérol is alig ismeretes. E nagyszerű terv visszhangra talált másoknál is és alakuló félben van egy társulat, hogy létesítse. Ürményi József, a volt tolnai főispán és főpecsovics is az irodalmi dolgok élére akar állani, sőt állott is már s e végett a nevezetebb írók közül frigyre lépett némellyikkel; irodalom elővitele lévén, mint ő hiszi, egyetlen lehető teendők. Az írók nevei: Fényes, Bajza, Toldy, Kazinczy G. Csengery, Hunfalvy, Vida, Jókai, Reguly, Kemény, Eötvös, Somsich, magam és a capite: Ürményi, kinek főkötelessége a pénzügy és felsőbb körök kizsákmányolása. Látod, itt minden szinezetű párt együtt van, de csak az irodalom végett. Ebből lehet jó, igen sok jó, csak az egy »Nemzeti könyvtár« kiadásával is. No ládd! ez is ujság!

Kazinczy Gáborral sokszor volnék, ha időm engedné; ő most különösen jó irántam. Legalább Csengery, Kemény előtt már több ízben tón valomásokat, mennyire bánja, hogy egy időben az én barátságomat egy méltatlanért (ez=Kuthy!) megvetette. Most köhögős; fél az aszkórságtól.

Azt már irtam a te vidékedre, hogy holmimat visszakaptam és tulajdon szállással birok febr. közepe óta. Egyebiránt soha sem volt szigorúbb az élet rám nézve, mint most. Minden jövedője egy-két nap az embernek; továbbra gondolni már vakmerőség. Se hosszú terv, se hosszú remény ollyannak, ki napszámos módjára él. Tudod, Miklóska, most tudom először, mi az igazi szegénység, a vágyak a lélekben, együtt.

Még arról sem szólt neked senki, hogy Pesten forradalom óta igen szaporodik a szabad páros élet. Csak azon veszed észre, hogy ifju ember, ifju nő pap nélkül összekelnek. Ennek oka a sok rosz házasság egyfelől, míg az események félelmes volta másfelől. Sok honvéd, sok özvegy asszony s kész a párisi maitresse-világ. A házasság iránt szörnyen vesz a sympathia. Kik egymást nem szeretik, elmennek kétfelé, mintha sétálni mennének. Ha nem volna más lengése a socialismusnak Magyarországon; ez már elég.

Különben édes Miklóskám, mihelyt megtudom, hogy te pusztá unalomból nem irsz, én neked azonnal fogok írni újra, mert nem jó most unatkozni, busulni, hanem jó gondolkozni, elmélkedni, aztán verseket írni, kiadni és válaszolni.

Nőd, gyermekeid üdvözetével, barátod

Erdélyi János.

VI.

Pomáz, okt. 24. 1850.

Édes Barátom! ¹ Tőled eljövén Lasztóczrul, Patakon egy hetet kelle még töltenem, részint esős idő, részint betegség miatt, mert Hegedűs Laczinál két nap feküdtem. Esetedet ² még ott hallám, később pedig a folytatását is a lasztóczi ³ káplán és Szentléleki Gyula által. Azóta köz-tudomássá lett az egész világ előtt, nem egy ember boszúságára. Épen ezen időre esvén Boronkay haza menetele, ismerőseid Patakon azt mondták, hogy a ti rokonságotokból mindig kell valakinek méltatlanságot szenvedni.

Patakról én Mecseihez mentem Abaujba s onnan Gibárton és Homorodon keresztül Kazára, s csak ezután Miskolczra helyet váltani a gyorskocsin. — Tompához az esős idő miatt nem menék, de az is volt híre, hogy nincs odahaza. Pestre jövén, az első perczben találkoztam Vályi Károlylyal, ki még az este meg is látogatott az »Arany Sas« fogadóban, ezóta nem láttam. Reményei az amerikai uton igen megcsök-kentek, annyival inkább, mert pénzt mindig vár a mindig meg nem kapá. Szegény bolond! Neki is több esze van egy nap, mint más nap. Később Róthfelddel ⁴ találkozáván, ez mondott némely Károly féle adatokat róla, melyeken, ha meg nem leptek is, csudálkoznom kelle, mert mit mondasz olyan fiatal emberről, ki csak azért gombolkózik be nyakig, hogy három négy hetes ingét valaki meg ne lássa? Somát a lármás váczí utczában láttam meg estenden s nagyot kiálték utána: Soma! Igen megörültem a boglyos fejének és megcsókoltam. Ez a kis fiu egészen inversa proportióban van Károlylyal. Károly mindennap gondtalanabb és hülyébb, Soma okosabb. Az a csuda, hogyan lehettek ők egy időben jó barátok. Alkalmasint mikor egyik előre ment s másik hátra, egy perczig találkoztak és ezen találkozásnál nem volt egyéb az ő barátságuk.

Pestre jöve teljesen új ember valék. Soha olly nagyot még nem változott Pest tíz év alatt se, mint mióta én elhagyám. Az élet megdrágult, de az emberek is. Csak azt mondom én neked röviden: jó város ez a Pest, a többit értsd utána. El kellene mondanom, mig a többire jönnék, hogy Lagrange asszony énekét hallottam. Senki nem tud jobban énekelni, de hangjának ifjusága, ezüstje már elveszett. A nemzeti színház

¹ Megjelent a »Zemplén«-ben, 1881. okt. 16.

² A kassai fogházba csendőrök általi hurczoltatásomat érti. Szemere M.-nak a levél szélére tett sajátkezű jegyzete.

³ Lasztócz Zemplén megyei falu Szemere állandó tartózkodási helye.

⁴ Róthfeld Soma. 1848-ban a bécsi legio tagja. A forradalom után sokáig tartózkodott Szemere házában mint bujdosó. Szemere igen szerette őt. Később a Pester Lloyd munkatársa lett.

ez idén, miután Hollósy Nelli elment, egyenesen neki és senki másnak nem köszöni felállítását. Szerencsére az asszony igen szereti a pénzt, mert a dicsőséggel alkalmasint jóllakott már s annálfogva énekel mennél többet. Drámákat is csak írnak az emberek, de kevés sikerrel.

Az irodalmat illetőleg, mainap már olly magunkféle írók az öregek és bukottak sorába tartoznak. Az ifjuság egy pár cottériává nőtte ki magát néhány journal árnyékában. Hovatovább mindig életrevalóbbak az írók is. Én még a gyáva korbá tartozom sok más társammal együtt. Cotteriát tesz az a néhány ifju, ki a történetrontó Szilágyi Sándorral kuktálkodik a kóficz napi irodalom körül, »Emléklapok és füzetek« körül. Ezzel nincs ugyan együtt, de célja »megélhetni« egy lévén, szinte egy a Nagy Ignácz Hölgyfutár néhány csatlósa. Sok lárma kevés becs. Komolyabban a tudós társaság néhány tagja írna, de ezeket sohasem számítják nálunk az élethez, hanem a halálhoz. Uj muzeumában fogna megszólalni, ha el nem mult volna régen Oct. eleje, a mikor kellett volna megjelenni az első füzetnek. A másik nagy cotteria barátom a hallgató íróké, kik jobb könyvkeletet s egyebet várva, jó reményben élnek s addig akárminő színezetű írókhoz csatlakozni tartózkodnak. Ennyit általánosan. Egyébiránt láttam Vörösmartyt Baracs-káról, hol most lakik, jövéen be az akadémiái ülésre. Jó emberek között él; az öreg Pázmándy adott neki lakást,¹ más barátai, ismerősei, ki egy, ki más segítséget, csak épen, hogy koldus ne legyen. Vig, a mint lehetett, de azért én, midőn sorsát megtudtam, elszomorodtam. Garay igen másodrendű hivatalt visel az egyetemi könyvtárnál. Szörnyen elgyengült. A szélütés elmúlt ugyan róla, de nyomai láthatók lelkén, mert türelmetlen, főleg vitában és igen önfelejtő. Mindamellett ír verseket. Állapotok javulása hihetőleg újra megerősitené szegény fejét. Kuthy Lajos nemzettagadó. Egész világ elfordult tőle. Ő nem gondol nemzetiséggel s más illy apró dolgokkal, mikor szabadság eszméjével kínálják meg »Mit mondá ő, huszonöt magyar íróért tartani külön nemzetiséget!« Jó emberei borzadtak el iránta s ellene. Hivatalt keresett, kunyorált; imádta Geringert, Bachot; de most azért kellene imádni ezeket, hogy neki hivatalt nem adtak. Kuthy azóta másképp gondolkodik. Vachot Sándor Gyöngyös-Halászában háromezer frtért vett jószágát eladta tizezeren, most Rédén lakik s ujra akar venni földet. Így ő az irodalomra nézve földhöz ragadt, mert szegénynek igen sok a gondja. Annál többet ír Imre,² vagy új nevén Imrefi. Ő compingálta a »Menekültek« is »Törökországban« a kassai volt alispán Mekay naplójából. Bajza ez idő szerint Komáromba rándult fel felesége rokonaihoz; vele nem is találkozhattam. Trefort megjött Pestre, hihetőleg Eötvös is megfog jönni, mert árnyék nem lehet test nélkül; Trefort pedig az ő árnyéka. Csengeri és Kemény Zs. a magyar státusférfiakat írják mint Szalay a külföldieket. Széchenyit Kemény írta meg szépen, gyönyörűen. »Forradalom után« című könyvét barátai

¹ Vörösmarty ekkor vett bérbe itt egy házat és egy pár hold földet; itt lakott 1853 tavaszáig. Innen Nyékre költözött.

² Vahot Imre.

sem szeretik, de már az megvan. Azért még veszekedni (vezekelni?) kell egyszer majd Kemény Zsigának.

Talán el is mondanám az egész mozgó irodalmat, édes Miklóskám. Mi ez mind együttvéve is? Így barátom gondolhatod, miben áll minden irodalmi kilátás. És nem kérdeznéd-e, ha nem mondanám, hol van Petőfy Sándor? Sokan mondják már is: sit divus dummodo ne sit virus. Ez a fiu oda van, elveszett; felesége uj férjnél. Soha nagyobb költőt nem veszített még a magyar, mint ő volt és pedig a férfluság első éveiben. Emlékezetét felhagyta nekünk s az embernek szinte fáj most, hogy hibáiért megróttta egyszer, mert talán hibáiban is kellett volna szeretnünk őt. Egyébiránt társai könnyen mondják, hogy ő meghalt, mi talán onnan van, mert sokan mind maig is életben hiszik. Az irodalomban most senkinek nincs olly jó hangzásu neve, mint Tompának, méltán is, mert győzi lelkesedéssel is s tul van a tétlen hazafias busuláson.

És bár ily kevés az irodalmi tevékenység, de még ennél is kevesebb a közönség kegye s méltánylása. A könyvek kelete ugyan javult kissé, de a mély sülyedéshez képest, kicsiny az. Vachot Imre úgy látszik jó vállalatba fogott a Losonczi Főnixszszel. Előfizetői meglehetősen jöttek. Nem írnl belé Miklóska? Én szándékozom egy költői elbeszéléssel járulni a vállalathoz. Régi verseimet hagyom, az egészen uj lenne. Tudja Isten, most tudnék dolgozni, csak ne volna előttem az a kilátás, hogy belőle, akármit dolgozzam is, valami sem fordul. Mióta itt vagyok, régi gyűjteményeimből összeirtam a magyar közmondásokat, mint folytatását a népdalokkal megkezdett népirodalomnak, számra nézve eddig hatezret. Belőlük igen szép könyvet lehetne csinálni. Egy drámán is dolgozom szinte régibb terv szerint, körülbelől három felvonása készen. Nem tudom, mi lesz belőle. Patakon és Miskolczon járva, egy pár ember, ki befolyással bir, megszólított: nem vállalnám-e el Csengeri prof. katedráját? Ha most hirtelen esnék a választás el; de ha későbben lenne, mikor én már itt helyre verődtem: nem. Patak nekem a korai választással sok küzdeést megkímélne s magának sem tenne kárt, ennyit mondhatok. Kedves nődet s ismerőseimet szívesen tisztelve vagyok Barátod

E. J.

Válaszodat, vagy leveledet elvárom illy czim alatt: Arday Károly nak Pomázon vagy Pesten, Kecskeméti-utcza, Teleki ház.

RÉVAI MIKLÓS EREDETI LEVELE KAPUVÁRY ANTAL VESZPRÉMI KANONOKHOZ.

Tekintetes, 's Főtiszteletű Kanonok, és Apát Úr!

A Magyar Nyelvnek igaz tulajdonságát, és belső valóságát, már régtől fogva törekedem világosabban meg fejteni; hogy így Nemzetünknek egyszer valahára egy tökéletes Gramaticája lehetne. Erre arányozó készüléteimet bátorkodom számon adni a' Főtiszteletű Apát Úrnak. Én ezekben már sokszor igen elkeseredtem; hogy mind eddig tsak el sem

kezdhettem a' nyomtatást. A' múlt télen az első Darabért közel 700 forintot kívántak a Bétsiék; 's majd igen annyiba telnék egyenként a' többi is. Boldog Isten! hol találhattam volna, most kiváltképen, olly tehetős Mecaenásokra?

De meg vidultam most: hogy, Vályi András helyébe az Universitáznál Magyar Nyelv Tanítóvá rendeltetvén, a' Magyarságnak igen különösen kedvező Felső Felséges Fejedelmünktől azt a' kegyelmes Végzést is meg nyertem: hogy ezen Munkámat az Universitas Typographiája nyomtassa.

'Azzal a' bizodalommal vagyok: hogy a' Főtiszteletű Apát Úr, mind állapotom fel emeltetésén, mind pedig ezen szerencsém szívűből örvend. Mert régen tudom, nemesen érző Nagyságos Lelke mi igen óhajtja a' Magyarságnak elő menetelét, és virágzását. Tapasztaltam nagy vigasztalással hozzám hajló ritka kegyességét is: hogy, ugyan ezen tzelra törekedő igyekezetimért, bátor alatsony személyemhez is jelesebb tekintettel lenni, és engem szinte kedvelni méltóztatnék.

Ugyan ez bátorít most annyira: hogy, a' Haza szolgálójára a' leg szebb alkalmatosságot már el értemben, egyedül tsak azok el háritásokra kérnék alázatosan kegyes engedelmet; a' mikkel az idő mostohasága hivatalom kezdetében szorít és háborgat.

Az első esztendővel igen sokat kell küszködnöm, mert nehezen birhatom pusztá szegénységemet. Jól mondják, hogy a' költözködés mind annyi tűzzel való meg égés. Sokat költöttem Bétsben a' hivatalomra szükséges, Orientalis, és Finnus drága Könyvekre. Fel kellett magamat valahogyan ruháznom is. Sokat evett meg le jövetelem. Sokat kíván gyarló egészségem meg erősödésére a' fürdés, 's a' szükséges orvoslás. Új gazda létemre holmi ingó jószágotskát is kell szereznem, a' min ülhessek, irkálhassak, 's megnyughassam. Reám jő a' rettenetes tél. Hozzá járúl mind e'hez a' mostani időnek keménykedése. Ha az Isten még eléggé meg nem büntette Hazánkat; meg bünteti minden bizonnal az irgalmatlan uzsorás nyerekedők miatt. Szörnyű nagy a' drágaság. Veszettül meg adatják mindennek az árát. Szakad a' szegény ember szíve. Éktelen drága a' szállás, a' fa, az élelem, és minden egyéb mű. Igen nagy szorultságban vagyok. Már hivatalom kezdetében is meg kell tsükennem; ha kegyes Jó tévőimtől nem gyámolítottam.

A' Tekintetes Nemes Káptalannak négy Feles Oszlopaihoz folyamodom ezen egy úttal; a' kik hozzám való kegyes hajlandóságokkal benne való bizodalमत fel gerjesztették: a Fő tiszteletű Apát Uron kívül, a Méltóságos Zsolnai Püspök, és Nagy Prépost Urhoz; 's a' Fő tiszteletű Hertelendi, és Nedetzky Kanonok, és Apát Urakhoz. A' mit négyen könnyebben össze teendenek jó szántokból; azzal rajtam, kimondhatatlan, mi igen fognak segíteni. 'S valamit adandanak, azzal a' Hazának tesznek áldozatot; ugyan a Haza szolgálójának tsüggedő terhes állapotján olly készséggel könnyebbítvén, és ötet hivataljának nehéz kezdetén ugyan annak kellemetesebb folytatására fel ébresztvén.

Nemesen gondolkodó Nagy Lelke a' Főtiszteletű Apát Úrnak minden jutalmát a' köz gyümölcson gyönyörködő meg elégedésében helyezeti; a' mellyet tőlem bizonyosan vár a' Magyarságra nézve. De

azon felül is örök hálaadatosságomnak érzékeny jeleit nyilván fogom adni: a ki magamat ezen kegyes jótéteményéért leköteleztetett adósának szinte ditsekedve mindég örömezt vallom; és a leg mélyebb tisztelettel holtomiglan állhatatosan meg maradok,

A' Tekintetes, 's Főtiszteletű Kanonok és Apát Úrnak, Kegyelmes Jó tévőmnek,

Pesten, 24 August. 1802.

Alázatos Hív Szolgája, Révai Miklós mp.

Melléklet.

EXCERPTUM EX LIBELLO SUPPLICI.¹

Dudum, et merito obiicitur nobis inconstans nostra Orthographia; obiiciuntur et non fixa, immo iam praepostera plane Linguae Praecepta: quae modo praesertim, ab annis aliquot, Scriptorum nostrorum intemperantia ingenti nisu obruduntur, Patrii quidem Sermonis puritate, si iste peruersus durat feruor, in monstrosam barbariem sensim abeunte.

Sensi haec vitia inde esse: quod Scriptores nostri proprium Linguae genium non noscerent; neglecta nimirum, quae hoc plurimum faceret, antiqui Sermonis nostri cognitione; neglecto et Orientalium Linguarum, fennicarumque auxilio. Tanto huic malo opportune occurri posse putau: si, his omnino subsidiis adhibitis, ea comprimis, de quibus inter nostros non conuenit, variis disquisitionibus paulo diligentius excuterentur; et, cum satis fuisset disceptatum, veritasque satis eluceret; tum enim uero Grammatica Patria concinnaretur, legibus tandem certissimis circumscripita.

Iam prope vigesimus labitur annus: ex quo passa dedi vela, ingens hoc mare ingressus. Multo labore congestas habeo obseruationes, duplici titulo edendas, si Deus, et Vita, Sacratissimaeque Maiestatis Clementia faueat: Antiquitates Literaturae Hungariae Voluminibus III. et Disquisitiones Grammaticas, ad Grammaticam Hungaricam certius figendam. Voluminibus IV.

ANTIQUITATES LITERATURAE HUNGARICAE.

Volumen I. quod complectitur duas Allocutiones funebres, genuinae veteri pronunciationi restitutas, et Commentatio Grammatico illustratas, Monumentum inter Manuscripta Hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum.

Volumen II. quo exhibetur Translatio Hungarica admodum vetusta Sacrorum quorundam Librorum Veteris Testamenti, ex Codice Manuscripto Palatinae Bibliothecae Viennensis in lucem prolata, cum Notis necessariis.

Volumen III. quod complectitur Obseruationes Grammaticales, in quibus praecipua est de Infinitiuis et Participiis constructis, locupletissimum praeterea Vocum Singularium Elenchum, ad Translationem Hungaricam admodum vetustam Sacrorum quorundam Librorum Veteris Testamenti.

¹ V. ö. Irodalomtört. Közl. V. 1895. 331. 1.

DISQUISITIONES GRAMMATICAE.

Ad Grammaticam Hungaricam certius figendam.

Volumen I. de Pronominibus, eorumque Vsu cumprimis Possessiuo, cum Originibus, explanata per occasionem et Postpositionum Natura.

Volumen II. de Formis Coniugationum Fixis, Temporumque, ac Personarum Formationibus, regularium, et irregularium Verborum.

Volumen III. de Vocum Deriuatione, Nominumque Inflexione per Casus, et Gradus, praemissa Literarum Explanazione.

Volumen IV. quod complectitur Vocabula Hungarica copiosissima, Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabicis cognata, praemissa Dissertatione de Linguae Hungaricae Nexu cum Orientalibus, ac fennicis, explanata Literarum Mutatione.

Apparatur demum Jussu Altiore : Grammatica Hungarica ad genuinam Linguae Indolem Orientalem, quanta potuit accurate, exacta.

Studio, et opera Joannis Nicolai Révai, Presbyteri Secularis Dioecesis Jaurinensis, in Regia Scientiarum Vniuersitate Pestinensi, Linguae, ac Literaturae Hungaricae Professoris Publici Ordinarii.

A' Főtiszteletű Apát Úr kegyes adományát, hogy azzal mennél előbb fel segíthessem magamat, tsak közönséges kis levélben, minden egyéb jelentés nélkül, bátran feladhatja a' Postára, szállásom fel jegyzésével: In der Ungärgasse, bey Adalbertus Römer Hafner Meister, Nro 421. in oberen Stock.

Közli: JÓNÁS KÁROLY.

A DEBRECZENI CSOKONAI-SÍREMLÉK ÉS PÉCZELY JÓZSEF.

A debreczeni Csokonai-síremlék létesítésére irányú törekvésekkel kapcsolatban Péczely József debreczeni tanár elkeseredett harcba keveredett tanártársaival. Ezen vitát a maga egészében kell megismerni annak, a ki az adatok ismerése nélkül azok sorába nem akar állani, kik a debreczeni kollégium tanárait Csokonai iránt való gyűlölettel vádolják, a mint ezt országszerte tették még a XIX. század közepén is. Értékes adatokat közölt erre vonatkozólag Szilágyi István az Abafi-féle Figyelő II. k. 161. lapján: »Csokonai síremléke és a debreczeni tanárkar« czímen. E cikkben olvasható a debreczeni kollégium tanárkarának 1835-ben a maga védelmére közzétett nyilatkozata, illetőleg röpirata, melynek czíme: »Felelet az e folyó 1835-dik esztendei Rajzolatok 48-ik, s a Jelenkor Társalkodója 101-dik számjában kijött gúnyírásokra a debreczeni ref. kollégiumbeli professori kar részéről.« Érinti a vitát Beregszászi Pál is: »Csokonai Vitéz Mihály síremléke« cz. 1860-ban kiadott kis dolgozatában.

Kitűnik ezekből, hogy akkor, mikor Péczelynek tanártársaival folytatott vitája a legnagyobb elkeseredettséggel folyt, már csak ürügy volt a Csokonai síremlék, s az egész vita személyes ellentéték következménye volt. Ámde a kollégiumot fenntartó tiszántúli ref. egyházkerület vezető emberei is nagy kedvetlenséggel töltötte el a professorok kebelében dülő viszály, s mindent elkövettek, hogy annak véget vessenek. A kibékítés

munkája nehéz volt, de az egyházkerületi gyűlés nagy örömeire 1836 elején sikerült. Hogy ez miképen történt, az alábbi jegyzőkönyvből, melyet szóról szóra közlök, világosan kitűnik:

»Magára vonván consistoriumunk figyelmét a helybeli Professor urak, nevezetesen Professor Péczely József Úr s több tisztársai között, a néhai költő Csokonai Vitéz Mihály felállítandó emlékének tárgyában közelebb támadt, s már a Hazában köztudomásra jutott kedvetlen összejutkozás, melynek haladéknélküli megszüntetését anya oskolánk ez által nagy mértékben veszélyeztetett java sürgetve kívánja, sőt parancsolja, azonban ezt úgy óhajtván eszközölni consistoriumunk, hogy Professor uraknak szükséges tekintete ez által semmi részben ne szenvedjen: miután a közértelem oda nyilatkozott volna, hogy ez egyedül a barátságos öszve békéltetés útján lenne kivihető: ennek tüsténti megpróbálása indítványba tétetett. Mely indítvány elfogadtatván, a Professor urak mindnyájan meghivatni rendeltetvén, s a gyűlés helyén csakhamar meg is jelenvén és elsöben is Méltóságos főcurator urnak, ki gyengélkedése miatt gyűlésünkre be nem jöhetett, e tárgyra nézve consistoriumunkhoz intézett s ugyancsak a megbékéltetést ajánló leveléből azon pontok, melyekben Professor urakat oskolánk iránti hajlandóságokba bizakodva, barátságos békélésre felszólítja, s kéri, előttök felolvastatván, azután pedig consistoriumunk nehéz fájdalma az eddig történtek s terhelő aggodalma a továbbá történhetők tekintetében, mint szintén az is előjökbe terjesztetvén, hogy consistoriumunk mindnyájoknak tekintetét egyaránt becsben tartván, s kimélve őrizni óhajtván és köteleztetvén, nem mint igazgatóság és bíró, de mint atya úgy kívánja a kedvetlen tárgyat elintézni: miután ily hangon s e képen felszólítottak s kértettek volna, hogy nagyfontosságú helyezetöket gondolóra véve, mit buzgóan védni és önnön érdekeiket feláldozni és előmozdítani legközelebről tartoznak, az oskolának javát tekintve, kölcsönös bántódásaikat kölcsönösen megbocsátva, s ha ki közülök magát tetemesebben sértettnek érzén, ebbeli fájdalmas érzetét is ama nagyérdékű czélnak áldozatul adva, a barátságos békére nyujtsanak egymásnak kezet és semmit többé e tárgyan se magok ne írjanak, se más által ne irassanak: erre mindnyájan, mint ezt oly nagyszámú ifjuság nevelőjítől consistoriumunk méltán reménylette, készeknek nyilatkoztatták, s a kérdéses tárgyra nézve általános elhallgatásra kötelezték magokat és a kölcsönös megbocsátás és békülés bizonyosságául consistoriumunk színe előtt egymásnak kezet nyujtottak. Mit consistoriumunk mindnyájok részéről az oskola oltárára tett áldozatul tekintvén, a minden jelenlevők szívére érzékenyítőleg hatott jelenetet áldásmondásokkal s egyszersmind ez napi, aggodalommal kezdett, de szerencsésen sikerült tanácskozását örvendő megnyugovással rekesztette be, a jegyzőkönyvnek ezen cikkelyét Professor uraknak is kiadatni határozván.«¹

¹ Tiszántúli egyházkerületi j. k. 1836. évi 23 p.

BUZINKAI GYÖRGY ÉRTESÍTI APAFFI FEJEDELMET
PÓSAHÁZI HALÁLÁRÓL.

1686 máj. 4.

Hogy Isten ő felsége számos esztendőig virágzó jó egészségben éltetvén Nagyságodat, fejedelmi székit minden ellenségi ellen erősítse, országlását időkről időkre boldogul terjessze, szívesen kívánjuk!

Méltóságos Fejedelem, Kegyelmes Urunk! Szomoruan és valóban megkeseredett szívvel irhatjuk Ngodnak, mint Klmes Urunknak, hogy az Ur Isten az ő felsége bölcs tetszése és akarátja szerint ezt a mi (ekkediglen e számkivetésnek földében a Ngtok Klmes oltalmazó és tápláló szárnyai alatt nyugovó) szegény árva Collegiumunkat valóban meglátogatta, mert ugyanis egyik szomorúságát másik szomorúsággal megtetézte, ugyanis ez előtt harmadfél esztendővel boldog emlékezetű atyánkat közölünk magához hívás és tiszteletes Posaházi urunk egyedül mavadván, 4 Maji délyesti 10 óraker az Istennek ecclesiájának nem kicsiny kárával és szegény árva Collegiumunknak soha eléggé meg nem siratható kissebedésével hosszas számkivetését megeléglvén, közölünk ő klmét elvevé. Melyre nézve immár hová és kihez hajtsuk szegény fejeinket nem tudjuk és olyanok vagyunk, mint az ő pásztoroktól megfosztatott szegény juhok. Mely megnevezett jó atyánknak meghidegedett tetemit Ngod Klmes akarátja nélkül nem akarván eltemetni, várjuk mind eltemettetése, mind pedig árva Collegiumunkról Klmes dispositióját. Melyért is hogy Isten maga oltalmazó szárnyai alatt Ngodat és Ngod fejedelmi házát megmarassza, ő felsége előtt könyörgésünkben esedezni el nem mulatjuk. Maradván Ngodnak alázatos szolgái a fejevári collegiumnak tagjai és Ngod méltatlan alumnosi és azoknak nevével

a collegiumnak seniora

Anno 1686 die 4 Maji

Buzinkai György.

Kívül: Illustrissimo ac Celsissimo Principi, Dei gratia Principi Transylvaniae, Michaeli Apaffi, Partium regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti, Domino nobis clementissimo.

A zárlatán fekete viaszba nyomott pecsét, melynek körirata: Sigillum Illust. Scholae S. Pat.)

(Ered. Orsz. Ltárban, az Akadémiától átvett iratok közt.)

KÖNYVISMERTETÉS.

Histoire des littératures comparées des origines au XX-e siècle par Frédéric Loliée. Paris. Librairie Ch. Delagrave.

Loliée Frigyes az imént említett művében különösen két dolgot igyekszik bebizonyítani. Az egyik az, hogy a civilisatio egészében véve nem egy kornak az eredménye, hanem annak emeléséhez minden nemzet, még a legismeretlenebb is — egyik többel, másik kevesebbel — hozzájárult. A másik pedig az, hogy minden nép ama közös törekvése mellett, mely azt a civilisatio egy mindig szebb és szebb ideálja felé vonzza, mégis megtartja különleges individualitását. Ebbeli nézeteinek kimutatására sorra veszi a keleti népek, a görögök, latinok, francziák, szászok és szlávok irodalmának fejlődését, kezdi a legrégebb időktől és folytatja azt a XX-ik századig, vagyis napjainkig.

Loliée a legrégebb népek — médek, egyiptomiak és kaldeusok — irodalmával kezdi; fejtegeti az Ázsiában már ősidőkben létező első kulturának gócpontjait, hogy átmenjen ezután a görögök legrégebb irodalmára. Ennek fejtegetése után Homérnak, Pindarnak és a görög tragoedia íróinak a többi népek költészetére való hatását mutatja ki. A rómaiak, germánok, skandinávok ősrégi litteraturájának tárgyalására kerül már most a sor. Fejtegeti továbbá szerzőnk a frankok irodalmát és hosszabbban időz a »Chanson de Roland«-nál, mely hőskölteménnyel a »Chanson de geste« nagy korszaka kezdődik, és kimutatja, hogy e hőskölteménynek főleg a keresztyén irodalom fejlődésére mily nagy befolyása volt.

Loliée áttér ezek után a XIII-ik század irodalmának általános jellemzésére és kimutatja, hogy a német Minnesängereknek és egyáltalában a népies költészetnek mennyire sikerül az egyházi nagyravágásnak és a feudális visszaélésnek igáját lerázni.

Ép annyi szellemességgel és alaposággal tárgyalja szerzőnk a XIV-ik századnak az irodalomban jelentkező demokratikus irányát, mely Franciaországban a trouvères-ek dalainak szatirikus paródiájában, Németországban a Till Eulenspiegel-re vonatkozó mondákban, Angolországban a Ploughman Péter és Laboureur Péter »Visió«-iban, Olaszországban pedig

a francia iratok merész utánzásában mutatkozik, mely demokratikus irány mindent, még az annyira félelmes pápaságot is megtámadja.

A XV-ik században Európában két ellentétes irány áll egymással szemben: az egyházi arisztokratikus és a heves, szenvedélyes népies irány. Az első a zsinatokban nyilvánul, míg a másiknak Huss János a szószólója.

Lolié már most áttér a XVI. század irodalmának jellemzésére., ahol kimutatja, hogy arra mily nagy befolyást gyakorolt egyrészt Németországban a könyvnyomtatás föltalálása, másrészt Spanyolországban az inquisitio garázdálkodásai.

Szerzőnk már most a XVII. század irodalmának közös vonásait kutatja, mely Olaszországban a »concettismus«-ban, Angolországban az »euphuismus«-ban, Spanyolországban a »culteismus«-ban, Németországban Hoffmanswaldau és Lohenstein által használt pedáns modorosságban, Franciaországban pedig az unalmas »Précieuse« eiben jelentkezik.

A XVIII-ik század jellemzésénél szerzőnk nem feledkezik meg a Németországban elterjedt »Wertherismus«-ról, valamint az Angolországból származott pessimismusról sem.

A XIX. század jellemzésénél pedig bő tért enged a romanticizmusnak, valamint az orosz írók által inaugurált misticizmusról s az e században keletkezett realizmusról sem feledkezett meg.

Igen érdekes a mű második része, melynek szerzőnk »Conclusions« nevet adott és a melyben minden egyes nép irodalmának általános jellemzését adja. Kimutatja ama kiváló érdemeket, melyeket az illető nemzetek akár a tudomány, akár az irodalom egyes ágai körül szerettek, valamint az egyes népek temperamentumát is. Így szerzőnk kiemeli a francziáknak szép stílusát; szerzőnk véleménye szerint ez a nép a legszónokibb. Franciaország az az ország, hol a próza a tökély legmagasabb fokát érte el.

Lolié a németeket legtudósabbaknak és legelmélkedőbbeknek tartja. Ők voltak az összehasonlító nyelvészet megteremtői, de ezenkívül a történelem ép annyit köszönhet nekik, mint az exakt tudományok.

A politikai szónoklat terén az angol népet illeti az elsőség, ép úgy meg kell dicsérni nyelvének energiáját és gondolatainak erélyét.

Az olasz nyelvben meg van a simulékonyság, a hajlékonyság és terjedelem. Az olasz szellemet — szerzőnk szerint — a vulkánhoz lehet hasonlítani, melynek akkor van csak ereje, midőn forr, ekkor tűz-oszlopokat hány az ég felé és e látvány kétségkívül pompás, de mihelyt a kitörés megszűnik, nem marad egyéb hátra, mint kén, láva és kavicsok chaotikus halmaza.

A spanyol irodalomnak megvan a mély eredetisége, továbbá megvan benne a hősiesség és magasztosság; költészete merész, képekkel van telve.

Az orosz és egyáltalában a szláv szellemet a történetéhez, valamint a fajához való szeretet jellemzi.

Lolié fejtegetései — a mi különben francziánál ritka — elég objektívek. A saját nemzetét különösen igen higgadtan és a tényeknek

megfelelően bírálja, csak midőn az orosz nyelvet és irodalmat és ezeknek a többi nemzetekre való befolyását tárgyalja, kissé túlzott, Loliée ugyanis az orosz nyelvről a következőt állítja: V. Károly római császár azt szokta mondani: Istennel való társalgásban a spanyol nyelvet, barátai-val a francziát, ellenségeivel a németet, az asszonyokkal az olasz nyelvet kell használni. Ha ismerte volna — teszi hozzá szerzőnk, Tolstoira hivatkozva — az orosz, akkor mindegyikkel e nyelvet használta volna, mert benne megtalálta volna a spanyol nyelv fenségét, a franczia élnk-ségét, a német erejét, az olasz gyengédségét és ezeken kívül még a görög és latin nyelv gazdagságát és tömörségét. Ezen állítás — a mint már említettem — határozottan túlzott és a francziáknak az oroszok irányában érzett nagy rokonszenve diktálhatta csak szerzőnknek. Egy másik kifogásunk, hogy Loliée nagyon keveset foglalkozik a magyar irodalommal. Igaz, hogy kiemeli a magyar szellemnek a XIX. században való újra felébredését, mely különösen Vörösmarty, Petőfi, Dóczy, Eötvös és Jókai művében jelentkezik, de ezeknek és egyáltalában a magyar irodalomnak alaposabb jellemzését hiába keressük.

Habár Loliée műve nem ment minden hibától, de mégis abbeli szándékát teljesen elérte, hogy kimutassa: a gondolatok miképen jönnek létre az összes népek irodalmaiban, mikép fejlődnek és mikép végződnek; könyvével pedig szerző az összes népek között a türelmesség, a békeség és az erkölcsi összhang eszméjének létesülését akarta elősegíteni. Művétől szerzőnk teljes eredményt nem vár, hanem azt a czélt igyekezett elérni, melyet könyvének első lapján Ozanam-ot idézve, maga elé állít: »Il faut beaucoup de présomption pour commencer un livre destiné à l'applaudissement des hommes. Mais je ne poursuis point la gloire qui ne se donne qu'au génie, je remplis un devoir de conscience.«
 »Nagy önhittség kell ahhoz, kezdeményezni oly könyvet, melynek hivatása kivívni az emberek tetszését. De én nem akarom ezt a dicsőséget elérni, melyet csak a genie érhet el, én csak lelkiismereti kötelességemet teljesítettem.«

Téri József.

Csokonai és a latin költők. Irta *Oláh Gábor.* Budapest (Franklin-társulat) 1904. 8-r. 63. l.

Azon hatás kimutatásával, melylyel a külföld költészete volt a Csokonai költői fejlődésére, nem most kezd foglalkozni a magyar irodalomtörténet. Már Imre Sándor fejtegette az olasz költészet hatását Csokonaira, V. Szócs Géza pedig ugyanerről a tárgyról külön füzetet is adott ki, Ponori Thewrewk a görög (Anakreon), Kont a franczia írók, Petz a német költők (Pyra) hatására mutatott rá, Székely György pedig »Bürger költészete és hatása Csokonaira« című értekezésével jutalmat nyert a budapesti tud. egyetem bölcsészeti karától.

Ezekhez csatlakozik most Oláh Gábor tanulmánya s egy hézaggal ismét kevesebb van az összehasonlító irodalomtörténet terén. Szerző jól oldotta meg maga elé tűzött feladatát, sőt voltaképp többet adott, mint a mit ígért, mert a görög költők hatását is fejtegeti.

A munka bevezetésében a latin irodalmi hatás különféle fajairól szól s helyesen emeli ki a római szellemnek a magyarra való rendkívüli hatását. A második részt az általános klasszikus vonatkozások ismertetésének szenteli s csak a harmadik fejezetben tér át az egyes költők irodalmi hatásának kimutatására. A legtöbb költő maga elárúlja, hogy kik hatottak reá, így Virág, Berzsenyi, sőt Arany is. Csokonai is sokszor utal reá; olykor a szövegben, olykor a szöveget kísérő tudós jegyzetekben, pl. a »Dorottya« első könyvének mindjárt az elején e sorokhoz »Hát férhet ily harag angyali szivekbe«, azt a megjegyzést: fűzi »Virginnál: Tantaene animis coelestibus irae?« De az ilyen helyek csak figyelmeztetésül szolgálnak, hogy kiknek műveit méltassuk különösebb figyelemre hatáskutató munkálkodásunk közepette. Oláh sem elégedett meg azon helyek összevetésével, hol maga a költő utalt a kölcsönzésre, hanem fáradságos munkával, nagy szorgalommal összeszedte még az oly helyeket is, hol a hatást csak egy hasonlat, kép vagy egyetlen szó sejteti.

Értekezésének harmadik része Horatius hatásával foglalkozik; egy-egy fejezet szól Vergilius és Ovidius hatásáról, míg Propertius, Tibullus és Catullus hatásáról munkája befejezésében emlékszik meg, ugyanitt szólva Csokonai Horatius-fordításairól is.

Komoly szorgalmas kutatás gyümölcse ez a kis mű, mely, úgy tudjuk, doktori értekezésnek készült, de bátran elmondhatjuk, hogy meghaladja azt a nívaut, melyen a doktori értekezések rendszeren állanak. A kutatás tárgya s megjelenésének ideje is szerencsésen van megválasztva: halálának évszázados fordulóján ez a kis értekezés is hozzájáruland ahhoz, hogy a nemzet jobban megértse sokáig félreértett s érdeme szerint nem méltányolt nagy költőjét.

D.

REPERTORIUM.

- Á. E. Jókai szobra. Budapest. Napló 57. sz.
Beniczky Bajza Lenke. Pesti Hírl. 96. sz. Ó. Budapest. Hírl. 93. sz.
Berczik Árpád. A népszínmű multja és jövője. Az Ujság 82. sz.
Csiky János. Népzeneink régi emlékeiről. Magyar Közélet 8. sz.
D'Ariagnan. Tompa első szerelme. Az Ujság 44. sz.
Dézsi Lajos dr. Balassa és Rimay Istenes Énekeinek bibliographiája.
1905. Ism. dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 64. l.
Divényi Gyula. Jókai Mór. Debreczeni Függetl. Ujs. 1905. naptára 90—92. l.
Dobay Sándor. Jókai Mór emlékezete. Máramaros 12. 13. sz.
Döbrentey Gábor és az »örgavallér«. Budapest. Hírl. 56. sz. 19. l.
Dombay Hugo versei. Ism. Nyitravölgyi Lap 46. sz.
Egy elfeledett humoristáról. Budapest. Hírl. 54. sz. 22. l. (Gaal Gy. Furkás Tamás.)
Eötvös Károly. Jókay Mór édes apja. Pesti Hírl. 74. s. kv. sz.
Farkas Imre költeményei. Ism. K. Gy. Budapest. Hírl. 57. sz.
Farkas Pál. Olga. Színmű 4 felv. Először adták a Nemzeti Színházban márcz. 24. — Ism. Alfa. Budapest. Hírl. 84. sz. — Porzolt Kálmán. Pesti Hírl. 85. sz. — Dyb. Budapest. Napló 84. sz. — Keszler József. Az Ujság 86. sz. — Saul. Magyar Szó 73. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 84. sz. — Maksziányi Dezső dr. Magyar. Hírl. 84. sz.
Floridor. A nagy Wesselényiről. Egyetértés 99. sz.
Gagyhy Dénes. A Rákóczi-kor elbeszélő költészete. Ism. Janitschek Béla. Philol. Közl. 248. l.
Gagyhy Dénes. Ányos Pál. Egyetértés márcz. 12.
Havady Barnabás. Csokonai halálának 100-ik évfordulójára. Magyar Szemle 6. sz.
Hegedüs Sándor ifj.: Ikarosz. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban márcz. 17. Ism. Alfa. Budapest. Hírl. 77. sz. — Saul. Magyar. Szó 67. sz. — Keszler József. Az Ujság 79. sz.
Herczeg Ferencz. Szelek szárnyán. Ism. Magyar. Nemzet 88. sz. — Mikszáth Kálmán. Az Ujság 103. sz.
Herczeg Ferencz. Elbeszélések. Ism. i. Figyelő I. 73. l.
Junius. A magyar Tacitus. Budapest. Hírl. 48. sz. (Forgách Ferencz.)
K. Ö. Bankos Károly halálára. Budapest. Hírl. 63. sz.
Kálmán Dezső. Csokonai Vitéz Mihály emlékezete. Barsi Hírl. 9. sz.
Kardos Samu. Wesselényi Miklós élete és munkái. Ism. Junius. Budapest. Hírl. 82. sz.
Kazinczy kiadatlan versei. Magyar. Állam 78. sz. (Göthe Prometheusának fordítása.)

- Kelemen Béla.* Vörösmarty mint színházi kritikus. Székesfehérvár és vid. 42. sz.
Kelemen Móricz. Pesti Hirl. 98. sz.
Keve Rákosi Jenő. Uj idők 14. sz.
Knyaskó Lajos. Csokonai. Torontál. 59. sz.
Komlóssy Arthur id. A Csokonai-kiállításról. Debreczeni Független Ujság 99. sz.
Kont, Ignacz. Un poète hongrois. Jean Arany. Ism. Kropf Lajos. Századok 265. lap.
Kordina Lilli költeményei. Ism. dr. Wasilkievicz Viktor. Brassói Lapok 47. sz.
Lampérth Géza. Veér Judit rózsája. Regényes színjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 10. — Ism. Tábori Róbert. Pesti Napló 42. sz. Lynkéusz. Budapest izlése. U. o. 43. sz. — Keszler József. Az Ujság 44. sz. — Porzsolt Kálmán. Pesti Hirl. 43. sz. — Dyb. Budap. Napló 42. sz. — Maksziányi Dezső dr. Magy. Hirl. 42. sz. — Márkus László. Alkotmány 37. sz. — Magy. Nemzet 39. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 42. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 42. reg. sz. — Alfa. Budap. Hirl. 43. sz. — Saul. Magy. Szó 37. sz.
Lengyel Miklós. Tompa Mihály első szerelme. Uj Idők 14. sz.
Loósz István. Kemény Zsigmond »Özvegy és leánya« című regényének forrásához. Philol. Közl. 212—226. l.
Madai Gyula. Csokonai Vitéz Mihály. Debreczeni Függetl. Ujs. 1905. naptára 69—71. l.
Makai Emil munkái. Sajtó alá rendezte Molnár Géza. 1904. Ism. O. Budap. Szemle 123. köt. 144—148. l.
Miklós Ferencz. Mikes Törökországi leveleiről. Magy. Közélet 5. sz.
Mikszáth Kálmán. A mit nem jó tudni. (Egy kis epizód Jókai életéből.) Az Ujság 59. sz.
Minke Béla. Az élet nyarán. Ism. Budap. Hirl. 71. sz.
Mokry Ferencz. A legnagyobb magyar. Hazánk 86. sz. (gr. Széchenyi István.)
Móricz Zsigmond. Csokonai Vitéz Mihály. Uránia 1. sz. és Az Ujság 31. sz.
Móricz Zsigmond. Ludas Matyi, Uránia 3. sz.
Négyesy László. Helmezy Mihályról. Budap. Hirl. 46. sz.
Ó. Bacsó Pálról. Budap. Hirl. 83. sz.
Baró Orczy József verse Széchenyihez. Közli Morvay Győző. Könyv-szemle 92. l.
Pakots József. Mindenféle a folyosóról. Ism. j. a. Magy. Hirl. 57. sz.
Pekár Gyula. Delilah nyoszolyája. Ism. G. I. Magy. Szemle 1. sz.
Pintér Jenő. A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. Ism. Janitschek Béla. Philol. Közl. 247. l.
Récsey Viktor dr. Ösnyomtatványok. 1904. Ism. H. Á. Budap. Szemle 121. köt. 464—466. l.
Révész Béla. Uj novellák. Ism. Szini Gyula. Figyelő. I. 73. l. — G. A. Jövendő 12. sz.
Révész Kálmán. Dévai Biró Mátyás kétrendbeli fogsága. Protest. Szemle 173—179. l.
Sárosy Gyula levelei. Közli Naményi Lajos. Vasár. Ujs. 11. sz.
Schöpslin Aladár. Bacsányi János. Vasár. Ujs. 11. sz.
Semsey Gyula. Csokonai Vitéz Mihály élete és költészete. Torontál 60. 61. sz.
Szabolcska Mihály. Csendes dalok. Ism. O. Budap. Szemle 121. köt. 466—470. l. — I. Figyelő I. 72. l.
Szathmáry Zoltán. Csokonai Vitéz Mihály. Pesti Hirl. 44. sz.
Széchenyi István halála. (Kecskeméthy Aurél elbeszélése.) Hazánk 86. sz. Melléklet.
Gróf Széchenyi István a nyelvről s különösen a magyar nyelvről. Magy. Nyelv. 3—10. l.
Székely Dávid. Magyar könyvészet. 1. sz. — Ism. ly. Könyvszemle 62. l.
Szemere György. Erősek és gyöngék. Szinmű 4 felv. először adták a Nemzeti Színházban ápr. 8. — Ism. Alfa. Budap. Hirl. 99. sz. — Keszler József.

- Az Ujság 101. sz. — p. k. Pesti Hirl. 100. sz. — Saul. Magyar Szó 85., 86. sz. — Márkus. Alkotmány. 86. sz. — z. a. Magyarország 89. sz. — Maksziányi Dezső dr. Magy. Hirl. 99. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 99. sz. — Dyb. Budapest. Napló 99. sz. — R. I. Magy. Nemzet 88. sz.
- Szigetvári Iván.* Természettudomány és irodalomtörténet. Magy. Közélet 3. 4. szám.
- Szigetvári Iván.* Az irodalomtörténet elméletéről. Ism. dr. Gopcsa Endre. Magy. Szemle 11., 12. sz.
- Szikra.* A fölfelé züllők. 1903. Ism. s. Budapest. Szemle 122. köt. 142—144. l.
- Szilveszter Ferencz.* Faludi Ferencz lyrai költészete. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 1905. 72. l.
- Szinéry György.* Avarházy. Regény. Ism. sz. Budapest. Hirl. 55. sz.
- Szinnyei Ferencz.* Arany humora. Budapest. Szemle 122. köt. 229—250. l.
- Szinnyei József.* Magyar írók élete. 7—9. köt. Ism. y—s. Századok 1905. 54., 1. 8—10. köt. Ism. q. Könyvszemle 61. l.
- Szinnyei József.* A Halotti beszéd másolat voltáról. Magy. Nyelv. 20—23. l.
- Szomaházy István.* Előadások a feleségképző akadémián. Ism. Juszuf. Magy. Figaró 45. sz.
- Szvacsek Rezső.* Pálffy Albert. 1904. Ism. Simai Ödön. Philol. Közl. 1905. 54—57. l.
- Temérdek* költeményei. Ism. János. Magy. Állam. 1905. 1. sz.
- Tóth Sándor.* A legnagyobb magyar. Ism. dr. Wallentinyi Samu. Eperjesi Lapok 4. sz.
- Váczy János.* Kazinczy Ferencz levelezése. Akad. Értes. 118—135. l.
- Vay Sándor gr.* Kisfaludy Károly utolsó szerelme. Pesti Hirl. 44. sz.
- Vértesy Jenő.* A képes krónika irodalmi jelentősége. Századok 1905. 1—21. l.
- Vértesy Sándor.* Déryné Széppataki Róza. Orsz.-Világ 1905. 1 s. köv. sz.
- Vikár Béla.* Somogy megye népköltése. 1905. Ism. Petrássevich Géza. Alkotmány 71. sz.
- Viszota Gyula.* Kisfaludy Károly hagyatéka. Kisfaludy Társ. Évtapjai 38. köt. 81—154. l.
- Viszota Gyula.* A Stadium megjelenésének és eltiltásának története. Budapest. Szemle 123. köt. 1—31. l.
- Vojtkó Pál.* A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. Protest. Szemle 1—13. l.
- Vutkovich Sándor dr. Nyugatmagy. Híradó 11—15., 20. sz.
- Vutkovich Sándor dr.* Töredékek Petőfi Sándor életéből. Nyugatmagy. Híradó 12. sz.
- Zoltai Lajos.* Egy könyv, melyre 33.000 forint költött Debreczen városa. Debreczeni Függetl. Ujs. 1905. naptára 64—68. l. (Komáromi Cs. György bibliája).

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. Tizenötödik kötet. 1905. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizemelyén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXV. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokot a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizennegyedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenötödik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A **Mathematikai és Természettudományi Értesítő** a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXV. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti **Szinnyei József**.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXiV. évfolyam. A Magyar
Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából
szerkeszti **Simonyi Zsigmond**.

A **Nyelvőr** a haladó tudománynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a **M. Tud. Akadémia** könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.